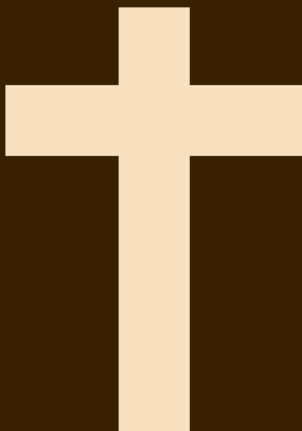

Kuyu Avi Matyu
Yihimbivirami

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua New Guinea

Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution Share-Alike license 4.0.

You have permission to share and redistribute this Bible translation in any format and to make reasonable revisions and adaptations of this translation, provided that:

You include the above copyright and source information.

If you make any changes to the text, you must indicate that you did so in a way that makes it clear that the original licensor is not necessarily endorsing your changes.

If you redistribute this text, you must distribute your contributions under the same license as the original.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners. Note that in addition to the rules above, revising and adapting God's Word involves a great responsibility to be true to God's Word. See Revelation 22:18-19.

2025-05-07

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 7 May 2025 from source files dated 7 May 2025
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, angwimiki arikita arikita hañindu kimangima angwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Angwimiki kaniñandihin kimangimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nanga Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita anga yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim angwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingan simbitin pata Israel hatin anga minimandi vata siritimbumi. Nanga angwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu angwimiki kaniñi kuyu sambu muhimimuhim vana Jisas andimir isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu minata ambavarandu haninin ambavaramu hanandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ngamara.

Aru vana mu angwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanangandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihananganga nuñandi vana taya minahandamu vata piri kindi.

Matyundu angwimikiyi, kuyu kutanguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimangima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihani Jisas apu muyi yahuta, krunavundin Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihani, Jisas nuñandi simbirasara hanininirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundin ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tih kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundin isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hani yivurahirimandirim ambavarami.

Angwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu mangiyi. Hara angwimiki ni, nimata nimbi minami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris minjarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Krais niñuñingitakiñandu nimbi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niñandihin Jisas Krais niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñingi. Devit nu Abraham niñuñingi.

² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nanga niñuranava niñuva Jekop.

³ Peres nanga Sera niŋuva Juda, nuriŋandi niŋum Tamar. Peres Hesron niŋuva, Hesron Ram niŋuva.

⁴ Ram Aminadap niŋuva, Aminadap Nason niŋuva, Nason Salmon niŋuva.

⁵ Salmon Boas niŋuva, Boas niŋum Rahap. Boas Obet niŋuva, Obet niŋum Rut. Obet Jesi niŋuva.

⁶ Jesi, aru miku Devit niŋuva. Devit Solomon niŋuva. Solomon niŋum Batseba, Batseba Uria kindahu.

⁷ Solomon Rehoboam niŋuva, Rehoboam Abiya niŋuva, Abiya Asap niŋuva.

⁸ Asap Jehosafat niŋuva, Jehosafat Jehoram niŋuva, Jehoram Usia niŋuva.

⁹ Usia Jotam niŋuva, Jotam Ahas niŋuva, Ahas Heseikia niŋuva.

¹⁰ Heseikia Manase niŋuva, Manase Emon niŋuva, Emon Josaiia niŋuva.

¹¹ Josaiia Jehoiakim nanga niŋuranava niŋuva. Kandihirivi haŋi Babilon hati pata Israel sanga kurihata, Israel hatiŋ miŋata uta Babilon tamahu simbira tikatika miŋamu.

¹² Babilon kita simbira tikatika miŋamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niŋuva.

¹³ Serubabel Abiut niŋuva, Abiut Eliakim niŋuva, Eliakim Asor niŋuva.

¹⁴ Asor Sadok niŋuva, Sadok Akim niŋuva, Akim Eliut niŋuva.

¹⁵ Eliut Eleasar niŋuva, Eleasar Matan niŋuva, Matan Jekop niŋuva.

¹⁶ Jekop, Josep niŋuva, Maria nimuŋa. Maria Jisasin kavuhi, Jisasirim Krais vandu.*

¹⁷ Jisasindu krunzapayindu kimangima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbii niŋi kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbii niŋi kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miŋata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miŋamu takuk haŋi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbii niŋi kavumu patavata Krais kuhirami.

Maria Jisasin kavumi (Luk 2.1-7)

¹⁸ Jisas Krais yahami vana haŋandihin nimata. Niŋum Marian, Josepirim miŋavihumu. Hara kihiri upi mangarihimat kita tihi, Gotindu Maviŋiŋi mavindanguramahi mavinangandimi.

¹⁹ Nimuŋa Josep, nu tititaya kiyihii miŋa. Maria nanga kihiri upi mangarihandu. Harim Maria kipi nangandihi ngata, krunavundindu tamingangimbaŋi pinguaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviŋam haŋi kita nuŋ mitirim indarimitami.

²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara haman ngahi nuŋ nimavami, Josep. Devit niŋuŋiŋi ngana, niŋi mavi humbambu kiyi haŋandihin Gotindu Maviŋiŋi mavindanguramahi kipi nangandisimi. Harim Marian uraurarim piŋimandu.

1:3 Stt 38.29-30 nanga, Rut 4.18-22 **1:6** 2 Sml 12.24 **1:7** 1 Sto 3.10-16 **1:11** 2 Kin 24.14-15
nanga, 1 Sto 3.15 nanga, 2 Sto 36.10 nanga, Jer 27.20 **1:12** Esr 3.2 * **1:16** Nimbi Krais
vava niŋandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuŋandin anga miŋimandi vata
yihiramami vava nimbi. **1:18** Lu 1.27 nanga, 1.35 **1:19** Lo 24.1

²¹ Nu kru ñinji kavirimandi. Nu tihi nuñandi krunavundi ñamba vanavana andindu hanjiniñ sihingata nuriñ nguramata anga minjimandi. Harim nuñ ñimbi nguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muñambi kru nanga kihiri upi mangarihata kipi nangandita, kru ñinji kavirimandi. Kamati nuñandi ñimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niñandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel ñimbi kanjandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara nanga kiyi.

²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maña Marianj urami.

²⁵ Hara Maria nanga kihiri upi mangarihimat kiyihi ututa Maria kru ñinji ha kavuhi Josep ñimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi nanga hanjiniñ Jisasin ngirim payimu

¹⁻² Herot aru miku minga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi nanga muvira ina yahayahavundu hanjiniñ pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Ñinji kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuñandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuñandi ñimbi tihuyahirim pariñ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuñandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemindu krunavundi ndahara sihananga nuriñandi mavi hambu avi mandimi.

⁴ Kamata Herot yahata Gotiñ kirañinguhundu aru miku hanjiniñ nanga Israelindu tikatika kuyundu mirimba nanga hanjiniñ ambahi pata tihiruhu nuriñ nimavamba kitihumi, Got krunavundiñ anga minjimandi vata yihiramami kru kandihamana pihu pañi nzikwi yivurahimandi, vami.

⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minga kuyu nimata yihimbivirami.

⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira hanjiniñ ñimbi nanga. Nandahara ñimbi nanga. Nandi kru muminga aru miku minga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumingañ aviñam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjiniñ ambahi payimu. Payihu nuriñ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviyi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami.

⁸ Kamavata nuriñ ambami. Uta ñinji kandiha avindamata puhiramanjarata ngata, pata yanj ambitira yindahara uta nuñandi ñimbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu.

⁹⁻¹⁰ Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hanjandihin ngata kinzhinzitimu. Kiniki

1:21 Lu 1.31 nanga, 2.21 nanga, Si 4.12 nanga, 13.23 nanga, 13.38 * **1:21** Hibru kuyuyi ñimbi Jisas vava niñandihin Aru nima krunavundiñ anga minjamina vava kuyu maña ñandi. Ñimbi Jisas vava ni, Griki kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu. **1:22-23** Ais 7.14 **1:25** Lu 2.7 nanga,

2.21 **2:1-2** Nam 24.17 * **2:1-2** Aru miku Herot pirivisa Judia nanga pirivisa muvira, Judia ariñi kindu hanjiniñ nanga karatamarasimi. Herot aru miku minga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku mingandu tiwiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. **2:6** Mai 5.2 nanga,

Jo 7.42 * **2:9-10** Betlehem, Jerusalem ariñingindi, 8 kilomita taya.

kandiha kasiramata uhihi nuri sihindi umu. Uta tavi ñiñi kiyimi hañi kimba hambu kiyimi.

¹¹ Kamata indihuta ñiñi ha nanga niñum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nuriñandi ha piriya tamahu minguhi ñiñi hamandu ñimbi tihuyahamu. Kamata pañangara ha miñavihirita muhimimuhim miñata payimu hañiniñ, gol, nanga sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanga paura uvinginza avi yahandi hañandihin asihuramata Jisasin ngumu.

¹² Kamatihi Got akwisihuyi nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiñi nuriñandi pihuyi anga umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanga hañiniñ uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihuyi Josepin nimavami, Herot ñiñi niman puhiravuhiraramata ngata yivutatamiraman vata anditihi yahamirata ñiñi nanga niñumiñ timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami.

¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñumiñ nanga ñiñi haman timbuta Isip kiviya umu.

¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niñandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu miñata ambavaravara miñgan ambahi, nimavami, Yandi kru ñiñi Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niñandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñiñi muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ uhuhu, Herot yañ kuyusihirata mu hindiya umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ kitihuhu ambamu, Kiniki ngamarin ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviran simbihi pihu Betlehem nanga pihu makamaka ariñiarifi kiyimuyi umu. Uta kru ñiñi taya arikinzimbi nanga mingata hañiniñ yivuhimumbiramu.

¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaniñiniñirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niñuñingñandu ñiñisim kimumbiramu. Kamatihi ñiñi niñuminava hañiniñ irihinzihi tamamu. Kamatihi krunavundi muñiniñ pata nuriñ miñañinaritirin maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu mañindarimu, vamba ambami hañandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anga payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihihi, Herot kimutatih Aru nimandu kutikara hama Josepin akwisihuyi yivurahami.

²⁰ Kamata Josepin nimavami, Ñiñi niman yivutatamindañ vata andisimu hañiniñ kimusimu. Harim yahamirata ñiñi ha nanga niñumiñ timbuta pirivisa Israel anga umara, vami.

²¹ Kamavahi Josep yahata ñiñi ha nanga niñumiñ urata pirivisa Israelirim anga umu.

²² Hara, Arkelaus niñuva Herotindu upi miñata pirivisa Judiandu aru miku miñga kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim pinjitumi.*

2:11 Sng 72.10 nanga, Ais 60.6 **2:15** Hos 11.1 **2:17-18** Stt 35.19 nanga, Jer 31.15 **2:20** Kis 4.19

2:22 Ais 11.1 nanga, 53.2 nanga, Mk 1.24 nanga, Lu 2.39 nanga, Jo 1.45 * **2:22** Aru miku Herot kimutatih, Rom hati nuñandi pirivisa hañiniñ nuñandi ñiñisim tinjirumu. Kamatihi Arkelaus pirivisa Samaria nanga Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi.

Hara Aru nima akwisihuyi Josepin nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu.

²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara haninin ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu minja vamba ambirimandiyu, vamu hanandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

3

*Jon krunavundin kukuyi minjagirundi hama kuyu ngumi
(Mak 1.2-8 nanga, Luk 3.1-18 nanga, Jon 1.19-28)*

¹ Kandihivi hani Jon kukuyi minjagiruhiru hama pirivisa Judia, kru maniman upivu umi. Uta krunavundin nimavamba kuyu ngumi,

² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha arinindi. Harim namba vanavana ha mitata mavinggimirumara, vami.

³ Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia Jonirin nimavami, Kru maniman upivu kru muminga kuyu kimbañi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki suksirambi haninin minjasirivamara, vamba ambirimandi, vami.

⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi sivirimu. Kandihanandihin tamata angi simbiyi yivumingundi. Angi kandihanandihin memendu pisayi musa minjamu. Jon kandihama nana sikwi manandi. Kapirimbativat nanga mimi mikwi taya nandi.* ⁵ Kandihirivi hanu Jerusalem hati, Judia hati nanga pirivisa kuku Jordan arini kirasimu haninin Jon kirasimiyi parasimu.

⁶ Kamatindi namba vanavana andindu haninin ambavarahuhu nurin Jon, Jordan kukuyi minjagirundi.

⁷ Kamatihahi Farisi nanga Sadyusi muvira, utirin arin kukuyi minjagirum vata payimu. Kamatihu nurin ngata nimavami, Tau nambandu ninji nari. Narin nin ambahi Got narinirin kitiri kita namba hivi ngurimandi ninandihinirin tarahirimandir vata andira.

⁸ Nari mavinggimirurin nzikwi vatangata, muhimimuhim vana anditira kru muninin ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri mavinggimiruyu, vamba ambirimandiyu.

⁹ Narinandi indarimitiyi, Abraham arinandi aningitak vamba manindariramamara. Narin yinda ambin, Got ambiti timba mungimungi nininin narinandi upi minjata Abraham ninuñgingiña yivurahahu.

¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananga kandi mandamandu haninin tahirandahira ahumirayi kavarimandiyu.

¹¹ Yi narin mavinggimirumara vata kukuyi minjagirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama narin Gotindu Mavininiyi nanga ahumirayi minjagirumandi. Nunandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi minganzikwi ma, harim nunandi tandambisa ha mangavuhin.

3:1 Mk 1.4 nanga, 1.15 nanga, Lu 3.2-3 nanga, Jo 1.28 **3:2** Mt 4.17 nanga, Mk 1.15 **3:3** Ais 40.3 nanga, Mk 1.3 nanga, Lu 1.76 nanga, Jo 1.23 **3:4** 1 Sml 14.25-26 nanga, Sek 13.4 nanga, Mk 1.6

* **3:4** Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hama Elaija mikwiri tamandama, nana nirasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaña tamandama nana siwimaña nirasimi. Kuyu kanihandihin 2 King 1.8 nanga, Malakai 4.5 nanga, Matyu 11.14 nanga, 17.10-13yi ngamara. **3:7** Mt 12.34 nanga, 23.33 nanga, Lu 3.7 nanga, Ro 5.9 nanga, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 nanga, Si 13.26 nanga, Ro 2.28-29 nanga, 4.1 nanga, 4.11-12 nanga, 4.16 **3:10** Mt 7.19 nanga, Lu 13.6-9 nanga, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 nanga, Mal 3.2 nanga, Jo 1.26-27 nanga, 1.33 nanga, Si 1.5 nanga, 2.3-4 nanga, 1 Ko 12.13

¹² Nu wit taratara timba ha minjata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimipiri ha muvu minggaramiti avi hanjini muvu minggaramiti minjata nunandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata nambanamba hanjini ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasin kukuyi minjagirumi
(Mak 1.9-11 nanga, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi hañi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yan kukuyi minjagirumandi vata kuku Jordan umi.

¹⁴ Hara Jon nun karirahiriman vata nimavami, Na yan kukuyi minjagirunanda avindihi. Mumindihi kimbinzinzinzi yi kininini pana, vami.

¹⁵ Kamavahira Jisas kimbi nun ambami, Kindam, tihu yi ambin manandaya andi. Nananga kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananga andimara vata piri kindi hanjini andimandan, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi.

¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasin kukuyi minjagiruta mituhi yahami. Katatihi ihunzihi hanjini taruvihirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviñini hanjandihin ngahi kava umari maña nu kiyimi minjami.

¹⁷ Katatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur munandi nimavami, Nini njanandihin yandi mavindamandin minja. Yandi mavinimbu nunjirim kinzihinziti, vami.

4

*Satan Jisasin minjamingiriman vata andimi
(Mak 1.12-13 nanga, Luk 4.1-13)*

¹ Kanditiwimi hañi Gotindu Maviñini Jisasin, pirivisa kru maniman upivu nun Satan minjamingirimandi vata timbuta umi.

² Katatihi Jisas 40 hivi itihana inayi kiyi manimat aviharim kiyimi.

³ Katatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Ninjitingata timba mungimungi ninin ambina mavatimba yivurahamu, vami.

⁴ Kamavahira Jisas nun nimavami, Gotindu angwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi nanayi taya mangindu. Hara Gotindu kuyu minjata maviñi tamata minja tikatikatihana handa siha kiyihana, vami.

⁵ Kamavahi Satan Jisasin timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotin kirañinguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbantikakayi tamami.

⁶ Kamata Satan yahata Jisasin nimavami, Gotindu angwimikiyi ambami, Got nunandi kutikara hanjini simbiti pata kumandamata nan minjahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Ninjitingata, kumbitihuta mingu, vami.

⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu angwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi Aru nimandu tikatkarim mami minja, vami.

⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nun timbuta apu kimbantikakayi yahumi. Kamata nun piri ninindu pirivisa sihananga tikatika hanjini, nanga nurinandi muhimimuhim avivi kiyimi hanjini isihuramami.

⁹ Kamata Jisasin nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina nan muhimimuhim kanjiniŋ nguriman, vami.

¹⁰ Satan kamavahi Jisas nur nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu angwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiyi taya kiŋi. Kamata nuŋandi ñimbi tihuyahata, nuŋandi simbira taya miŋa, vami.

¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara haŋiniŋ pata nuŋ nguramamu.

*Jisas nuŋandi kimangima simbira Galili miŋami
(Mak 1.14-15 nanga, Luk 4.14-15)*

¹² Jisas, Joniŋ miŋata kru ñamba vana andihu tamandu upiŋi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi.

¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiwiŋi kiyimi. Krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptalindu pirivisaŋi kiyimi.*

¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa nanga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru añakingukuyirim uhuhu tiwiŋi kindi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kandihaŋi krunavundi sambi muvundumuvundu niŋiŋ kindu. Krunavundi kivimiŋgwiŋi kuyu haŋiniŋ siŋa ngayu. Nanga krunavundi kimuhimurim piŋituta kivimiŋgwiŋi kuyu haŋiniŋ, nuriŋirim siŋa yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanginda kuyu nguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miŋavindamami
(Sapta 4.17—9.34)

*Jisas asa miŋandu niŋiŋ arikita arikita vatiŋ uraramami
(Mak 1.16-20 nanga, Luk 5.1-11)*

¹⁷ Kandihirivi haŋu nda kita Jisas kimangima simbira miŋata krunavundiŋ nimavamba ambavarami, Gotindu tiwiŋi kiyihiyiha ariŋi payi. Harim ñamba vanavana andindara haŋiniŋ mitata maviŋgimirumara, vami.

¹⁸ Jisas indu Galili tiŋiŋdiŋiŋi ndaya umi. Uta kru niŋusi niŋuraŋ ngahi nuriŋandi kamahayi ha indu haŋi kavaraŋa kiyimu. Niŋusi Saimon, mu ñimbi hambu Pita, niŋura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miŋandu niŋiŋ.

¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanga kinditira asa miŋandara maŋa nariŋ krunavundiŋ miŋamiŋarim ambaramitin ngamara, vami.

²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiŋandi nuriŋandi kamahayi haŋiniŋ mitata Jisas nanga umu.

²¹ Kamata Jisas uhandata, niŋusi niŋura, Sebedindu ñiŋisim, Jems nanga Joniŋ ngami. Nuriŋandi kamahayi haŋiniŋ kundirahu siviŋita kupik himba haŋi, niŋuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatin uraramami.

4:10 Lo 6.13 nanga, 10.20 nanga, Jos 24.14 **4:11** Hi 1.6 nanga, 1.14 **4:12** Mt 14.3 nanga, Mk 1.14 nanga, 6.17 nanga, Lu 3.19-20 nanga, Jo 4.43 **4:13** Jo 2.12 * **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptali, indu Galili ariŋi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriŋandi pirivisa haŋandihin pirivisa Galili kiyimi. **4:14-16** Ais 9.1-2 nanga, 42.7 nanga, Lu 2.32 **4:17** Mt 3.2 nanga, 10.7 nanga, Mk 1.14-15 **4:19** Mt 13.47 nanga, Lu 5.1-11 **4:20** Mt 19.27 nanga, Mk 10.28 nanga, Lu 18.28

²² Kamatihi sikwi nda nuriṇandi kupik ha nanḡa niṇuṇaṇ mitata arikimbat Jisas nanḡa umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi miṇavindamami
(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatindi nuriṇandi Got nanḡa kuyundavarava taviyi indihundiḡa krunavundiṇ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi nanḡa muhimimuhim andiḡi krunavundindu kwirandi ṇambatimi haṇiniṇ miṇavindamami.

²⁴ Kamatihi nuṇambirim pirivisa Siriandu sihananḡa ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kru sihananḡa muhimimuhim kandi nuriṇ pisingarahi kaṇinda aru kavumu haṇiniṇ, sundi ṇamba nanḡa haṇiniṇ, kru kandi andiḡi miṇḡata yivuta nananḡarahu kuma tanda tikatikatiṇdi haṇiniṇ, nanḡa punzi kimuhimu haṇiniṇ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatiḡu sundi ṇamba haṇiniṇ piṇḡuvarambara, kandi nanḡa haṇiniṇ miṇavindamami.

²⁵ Kamatihi krunavundi sambu pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanḡa pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanḡa kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ṇḡumi

¹ Jisas ṇḡahi krunavundi sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata minzihi, nuṇandi simbirasara haṇiniṇ nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundiṇ kinziḡinziṇiti vanarim ambami
(Luk 6.20-23)

² Jisas nuṇandi simbirasaraṇ ambaramata ambami,*

³ Krunavundindu maviṇiṇi tikatika mandiḡi Gotiṇ ndaya tihiraramandu haṇiniṇ kinziḡinziṇitu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu.

⁴ Krunavundi iriḡiṇḡukuyi kuyu haṇiniṇ kinziḡinziṇitu. Nuriṇ Got miṇaṇiṇariti maviṇamiṇi kiyimandiyu.

⁵ Krunavundi nuriṇandi ṇimbi taṇḡuhu miṇḡundi haṇiniṇ kinziḡinziṇitu. Nuriṇ Got pirivisa niṇandihin sihananḡa ṇḡurimandi.

⁶ Krunavundi avihatiḡi nanḡa kukumitandiḡi andindu maṇa avi vana anditirim piritamandu haṇiniṇ kinziḡinziṇitu. Nuriṇ Got ṇḡuramiti avi vana taya andirimandiyu.

⁷ Krunavundi muṇiniṇ ṇḡata sihisihitita ṇḡuramandu haṇiniṇ kinziḡinziṇitu. Nuriṇ ndahara Got sihisihitita ṇḡuramirimandi.

4:23 Mt 9.35 nanḡa, Mk 1.39 nanḡa, Lu 4.15 nanḡa, 4.44 nanḡa, Si 10.38 **4:24** Mk 6.55 **4:25** Mk 3.7-8 * **5:1** Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanḡa hama krunavundiṇ ambaramirim minizita kuyu ṇḡundi. Matyu 13.2, 24.3 nanḡa Luk 4.20yi ndahara ṇḡamara. * **5:2** Matyu 4.23-25yi nanḡa, 9.35yi Jisas arikinzimbira miḡami. Krunavundiṇ ambaramama simbira, nanḡa muḡa muhimimuhim kandi miṇavindamama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim krunavundiṇ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi nanḡa haṇiniṇ Jisas miṇavindamami. Matyundu angwimikiyi kuyu kutanḡuta kumanzipi timu tiṇḡiruramata ambavarami haṇindu muhanda ni. Kuyu kuta kimanḡima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kaniṇandihin apuyi kita ambavarami. **5:3** Sng 51.17 nanḡa, Ais 57.15 nanḡa, Lu 6.20 **5:4** Ais 61.2 nanḡa, Lu 6.21 nanḡa, Sk 7.17 **5:5** Sng 37.11 nanḡa, Ais 29.19 **5:6** Ais 55.1-2 nanḡa, 65.13 **5:7** Je 2.13

⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimindaya indarimitandu hañiniñ kinzihinzi timu. Nuri Gotinŋ ngimandiyu.

⁹ Krunavundi kuyuminguta kurihahu, timu miña tamu miñata miñasirivandu hañiniñ kinzihinzi timu. Kandihaniniñjirim Got yandi ñiñisim, virimandi.

¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muñiniñ nuriñ kañinda ngutu kinzihinzi timu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu.

¹¹ Kamata nariñ ngitu yandi ñiñgiñi kitira, nariñ kuyu ñamba nguta, nariñ ñamba tanjuta kuyushiringuyu ihivaritu ndahara kinzihinzi timara.

¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzihinzi timara. Muhimimuhim avihimimŋim nariñambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Gotindu hañiniñ kasiramata umu hañiniñjirim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

Nari añaak nanja siña maña

(Mak 9.50 nanja, Luk 14.34-35)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niñindu añaak maña, hara añaak kandiha sinza yiwariti pamatiriñ sihinda sinzandirimandi. Kandihamata añaak hañandihinindu simbira manğindi. Harim kru tanğusingiti tanğuyiwiyiwitihi.

¹⁴ Siwimañanzihini nari piri niñindu siña maña. Harim nimata nimbu indarimara, pihu aru muñandihin apuhitiyi kindi hañandihin manzipiruhi.

¹⁵ Nanja umbimbunğı simuviramata siñgiyi mandaringuñahu. Sikwitaya pina himbañi tamahu siñandihi sihananğa kru tavi humbañi kindu hañiniñ siñayi kindu.

¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamingañi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira hañiniñ ngimandiyu. Kamata nariñandi nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

Gotindu tikitika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikitika kuyu nanja kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu kuyu miñasingunzingundirim payimi vamba manğindarimitamara. Yi nuriñandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin.

¹⁸ Yi nariñ kandi ambin, ihumbisa nanja pirivisa ni singundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikitika kuyuyi kindi ndahara manzingundirimandi. Yihi suksirambi nanja munzi suksimbiri, Gotindu tikitika kuyuyi yihimbiviramu hañiniñ ndahara sihananğa kiyimandiyu. Kituhitu taya ihumbisa nanja pirivisa singundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikitika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi.

¹⁹ Kru mumingğa Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, muñiniñjirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman

5:8 Sng 15.2 nanja, 24.3-4 nanja, 51.10 nanja, 73.1 nanja, 1 Ko 13.12 nanja, Hi 12.14 nanja, 1 Jo 3.2-3 **5:9** Mt 5.45 nanja, Lu 6.35 nanja, Ro 14.19 **5:10** 2 Ko 4.17 nanja, 2 Ti 2.12 nanja, Hi 12.4 nanja, 1 Pi 3.14 **5:11** Lu 6.22 nanja, Je 1.2 nanja, 1 Pi 4.14 **5:12** 2 Sto 36.16 nanja, Lu 6.23 nanja, Si 5.41 nanja, 7.52 nanja, 1 Te 2.15 nanja, Hi 11.32-38 nanja, Je 5.10 nanja, 1 Pi 4.13 **5:13** Mk 9.50 nanja, Lu 14.34-35 **5:14** Snd 4.18 nanja, Jo 8.12 nanja, 9.5 nanja, Fl 2.15 **5:15** Mk 4.21 nanja, Lu 8.16 nanja, 11.33 **5:16** Jo 15.8 nanja, 1 Ko 14.25 nanja, Ef 5.8-9 nanja, 1 Pi 2.12 **5:17** Ro 3.31 nanja, 10.4 nanja, Ga 3.24 **5:18** Lu 16.17 nanja, 21.33 **5:19** Je 2.10

minga kiyimandi. Kru muminga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti muninij andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nanga munga kiyimandi.

²⁰ Yi nariñ ambin, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nanga hanjinij nanga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira nariñandi vana ha, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nanga hanjinij nanga, Farisindu vana hanjinij tarativiram. Kandihamata vana manjandirimandira ha, Gotindu tiwiyi mangyimandira, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami
(Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami. Krunavundin mayivutatamamara. Krunavundin yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu tamingañi tanguramirimandi, vamba ambami.

²² Hara yi nariñ nimavin, kru muminga ninusi vaha mana ninura nanga kuyu mingurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu tamingañi tanguramirimandi. Ara kru muminga ninusi vaha mana ninuran mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu minasirivandu hanjinijindu tamingañi tanguramirimandi. Siwimaña ndaya kru muminga yahata kru mumingarim na kwinikwini munga virimandi hama ahutavarandi heliyi urimandi.

²³⁻²⁴ Na Gotin kirañinggurim, kirañinguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nanga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañinguhu him ha kirañinguhu pina arihañi tama. Kamata anga pata pimi ha minasirivina avinditi, uta Gotin kirañingu.

²⁵ Sihwimaña nda, kru muminga nan ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbiyi uhuhu nu nanga kuyu minasiriva. Kamata mandimana ha, nan kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi.

²⁶ Yi nan kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañi kiñingiri timbahiris ambirimandiyu manamaña mut mamajata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nanga navundi minjavingirivingiri vanarim ambami

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami, Kru navundi nanga nari navundi minjavingirivingirimara. Navundi kru nanga nari kru minjavingirivingirimara, vamba ambami.

²⁸ Hara yi nariñ nimaviriman, kru muminga navundi munambin ngata ninjambirim ñamba hinzihi indarita mavindamandi hama, navundi minjavingirivingiri vana andindi.

²⁹ Nandi taminga kuma kandi samba hambundu pingirivingiriramiti ñamba vana anditanjata, ivita kavara. Kamata tamingangirisi tamu nanjandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi

kwirandimbat ha sihananga Got ahutuvurangi heliyi mangavarimandi. Ara tamingangirisi timu manivita kavarata namba vana andirimana ha nandi kwirandimbat ha, sihananga Got ahutuvurangi heliyi kavarimandi.

³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha pingiriviringirami namba vana anditangata pitita kavara. Kamata kuma tamu nangandaya kiñi. Kamata namba vana manandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananga Got ahutuvurangi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavarata namba vana andirimana ha, nandi kwirandimbat ha sihananga Got ahutuvurangi heliyi kavarimandi, vami.

*Jisas kru navundiŋ pinguvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 nanga, Mak 10.11-12 nanga, Luk 16.18)*

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi nañingitakiñan ambami, Kru muminga nimburiŋ pinguvarim angwimiki yihimbivirata nimburiŋ nguta nuŋ pinguvarimandi, vamba ambami.

³² Hara yi nariŋ ambin, kru muminga, nimburiŋ sañananga pinguvarimandi. Kru mamiŋavingirindi. Kamati uta kru mumingari yawirimandi. Kandiamata vana andita, Gotindu tamingani navundi kru miŋavingiriviriŋgiri ŋambi andindi maña andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamingani, kru navundiŋ miŋavingiriviriŋgiri miŋga andindi maña andirimandi, vami.

Kuyusiherata kandisikwisikwi kuma yawi vata manambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi nañingitakiñan ambami, Muhim vana andirim kuyusiherata nariŋandi kuyu ha tikatikatiŋamata kandisikwisikwi kuma yawi vata manambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vatangata, Aru nimandu tamingani ambirimandira maña andimara, vamba ambami.

³⁴ Hara yi nariŋ nimaviriman, kuyu munda tikatikatiŋamata kandisikwisikwi kuma yawi vata manambamara. Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata ihumbisa vata ndahara manambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminzi maka tihi.

³⁵ Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata piri vata ndahara manambamara. Piri niŋandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata Jerusalem vata manambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika nanga nimandu tihi.

³⁶ Nariŋandi miku mini ha nariŋambi anditira kitiri yivurahata suñi yivurahata mandih. Harim nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata miku vata manambamara.

³⁷ Nari kandi nanga maninga ndaya vamarara. Kuyu muvira nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata ambirimandira hañiniŋ, kañiniŋ Satanindu kuyu, vami.

*Kimbingimbi vana manandimara
(Luk 6.29-30)*

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi nañingitakiñan ambami, Kru muminga, mumingandu taminga miŋasipiriti ngata kimbi ndahara nuŋandi taminga handahara miŋasipiram. Siwimañanzih. Kru muminga, mumingandu mikahiris ha

5:30 Mt 18.8 nanga, Mk 9.43 **5:31** Lo 24.1-4 nanga, Jer 3.1 nanga, Mt 19.7 nanga, Mk 10.4

5:32 Mt 19.9 nanga, Mk 10.11-12 nanga, Lu 16.18 nanga, Ro 7.3 nanga, 1 Ko 7.10-11 **5:33** Kis 20.7 nanga, Wkp 19.12 nanga, Nam 30.2 nanga, Lo 23.21 **5:34** Ais 66.1 nanga, Mt 23.22 nanga,

Si 7.49 nanga, Je 5.12 **5:35** Sng 48.2 nanga, Ais 66.1 **5:37** Kl 4.6 nanga, Je 5.12 **5:38** Kis 21.24 nanga, Wkp 24.20 nanga, Lo 19.21

yivukuviti ngata, kimbi ndahara nuṇandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami.

³⁹ Hara yi nariṇ nimaviriman, kru naṇ ṇamba vana anditi ndahara, kimbi maṇandi. Kru muminga ṇuṇgi nandi ha timu yivuvanditi ngata kimiruramina tamu ndahara yivum.

⁴⁰ Sihwimaña nda kru muminga naṇ kru ngatingirutingiru haṇiniṇindu kumaṇgimbaṇi tamata nandi mikwiri ha miṇiti ngata, nandi mikwiri kuta ha naṇga ngu.

⁴¹ Sihinda kru muminga yandi maku ni kavuta uta muhiviri ndaṇura tama vata tikatikati ngata, kavuta uta ambirimandi mikwi haṇu itivata siwimaṇangirivi utara tama.

⁴² Kru muminga nambirim muhimirim kitihuta yaṇ ngu vitingata sikwitaya ngu. Naṇga kru muminga nandi muhim nda miṇata muhivira kimbi ngutan viti ndahara mirimiri mandi. Kimbi muyivira ngu vata maṇamba. Sikwitaya ngu, vami.

*Nariṇandi miku haṇiniṇ maviṇi tamamara
(Luk 6.27-28 naṇga, 6.32-36)*

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiṇ ambahi, nariṇandi naṇiṇgitakiṇaṇ ambami. Nari krunavundi nariṇandi pihuyiṇdu miṇata maviṇi tamamara. Kamata nariṇandi miku haṇiniṇ tikitikitimara, vamba ambami.

⁴⁴ Hara yi nariṇ nimavin, Kru miku tamandara haṇiniṇ miṇata maviṇi tamamara. Kamata Got naṇga kuyundavaritira, kru nariṇ ṇamba vana andindu haṇiniṇ Got avindamam.

⁴⁵ Kamatirimandira handa nariṇandi Nava nuṇandi pihuyi kiya hamandu ṇiṇi kiyimandira. Nu ina nuṇandi andihi kru ṇamba ṇiniṇ naṇga aviṇiniṇirim naṇga yahandi. Naṇga andihi kuku kru tititaya kiyihiyi, naṇga titi maṇgiyihiyi ṇiniṇirim naṇga miṇgandi.

⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris miṇamiṇa haṇiniṇ, kru nuriṇ miṇata maviṇi tamandu haṇiniṇ ndaya maviṇi tamandu. Harim nari, nuri andindu maña kru nariṇ miṇata maviṇi tamandu haṇiniṇ ndaya miṇata maviṇi tamirimandira ha, nariṇ Got muhim maṇgurimandi.

⁴⁷ Kru Gotiṇ maṇgandu haṇiniṇ nuriṇandi niṇusi niṇuraṇ ndaya avingivi ngundu. Harim nari, nuri andindu maña maṇandimara. Kru muṇiniṇ ndahara avingivi ngumara. Kamata nuriṇ tarativirata avi vana sikwi andirimandira.

⁴⁸ Nariṇandi Nava nuṇandi pihuyi avinzikwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzikwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru muṇiniṇ nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Tamiṇga naṇga kindamara. Nariṇandi avi vana ha krunavundindu tamangaṇgimbaṇi anditira maṇgamu. Kandihamatirimandira ha nariṇandi Nava nuṇandi pihuyi kiya hamandu muhimimuhim mamiṇimandira.

5:39 Wkp 19.18 naṇga, Ais 50.6 naṇga, Lu 6.29 naṇga, Jo 18.22-23 naṇga, Ro 12.17-19 naṇga, 1 Ko 6.7 naṇga, 1 Pi 3.9 **5:40** 1 Ko 6.7 **5:42** Lo 15.8-10 naṇga, Lu 6.30 naṇga, 6.35 **5:43** Lo 23.6 naṇga, Sng 41.10 **5:44** Kis 23.4-5 naṇga, Lu 23.34 naṇga, Si 7.60 naṇga, Ro 12.14 naṇga, 12.20 naṇga, 1 Ko 4.12-13 naṇga, 1 Pi 2.23 **5:45** Jop 25.3 naṇga, Ef 5.1 **5:48** Wkp 11.44 naṇga, 19.2 naṇga, Lo 18.13 naṇga, Lu 6.36 naṇga, Kl 1.28 naṇga, 1 Pi 1.15-16 **6:1** Mt 6.5 naṇga, 6.16 naṇga, 23.5

² Kru muvira krunavundin kuyusihiritirin ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingañ simbiñu Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihi kru kuyusihirandu hañinñ sihindu undu. Kamata kru kandihañinñ krunavundi muhimimuhim maniman hañinñ timbahiris ngundu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihañinñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi.

³ Krunavundi muhimimuhim maniman hañinñ timbahiris nguta, kru muñinñ mañamba.

⁴ Kamataharim sihisihim simbira andirimandira hañandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

*Jisas Got nanga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)*

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundin kuyusihiritirin ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindi hingiriñi tanguramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nanga kuyundavarambara kuyu pingirivingiririm piritamandu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihañinñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi.

⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nanga kuyundavarim nandi karihahariha upiyi indihuta kindinariha yihita nu nanga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita nañ muhimimuhim ngurimandi.

⁷ Krunavundi muvundumuvundu ñinñ, Got ariñandi kuyu indarimandi vata Got nanga kuyundavarata kuyu pingirindu. Harim nariñandi Nava Got nanga kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu pingirindu maña kuyu mambinggirimara.

⁸ Nariñandi Nava Gotin muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara.

⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Ariñandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi.

¹⁰ Krunavundi tihu nanga muyivindahara nandi tiwiñ kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañinñ na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu.

¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu.

¹² Ariñ kru muñinñ ñamba vana andihu nuriñ kuñgi kuyivandarin maña, ara nañ ñamba vana andindarin hañandihinñindu kuñgi kuyiva.

¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim miñamingitima. Ara ñamba vana andirimitirin ariñ nguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami.

6:3 Mt 25.37-40 **6:4** Mt 6.6 nanga, 6.18 **6:5** Mt 23.5 nanga, Mk 11.25 nanga, Lu 18.10-14
6:6 2 Kin 4.33 nanga, Mt 6.4 nanga, 6.18 **6:7** 1 Kin 18.26-29 nanga, Ais 1.15 **6:8** Mt 6.32
6:9 Lu 11.2-4 **6:10** Sng 103.19-21 nanga, Mt 7.21 nanga, 26.39 nanga, 26.42 nanga, Lu 11.2
nanga, 22.42 nanga, Si 21.14 **6:12** Mt 6.14-15 nanga, 18.21-35 **6:13** Mt 26.41 nanga, Lu 22.40
nanga, 22.46 nanga, Jo 17.15 nanga, 1 Ko 10.13 nanga, 2 Te 3.3 nanga, 2 Ti 4.18 nanga, Je 1.13
nanga, 2 Pi 2.9

14-15 Kamavata nuriŋ ambami, Krunavundi muŋiniŋ ñamba vana anditu nuriŋ kungi manguyivirimandira ha, nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama ndahara nariŋ kungi manguyivirimandi. Hara krunavundiŋ kungi kuyivirimandira ha, nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama ndahara nariŋ kungi kuyivirimandi, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambami

16 Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiŋ kuyusihiritiriŋ ariŋandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niŋiniŋ ñaña itihañata kindayu virimandiyu vata kru kandihaniniŋ kipumika ñambayi tihirandu. Hara nari ñaña itihañata ngata kru niŋiniŋ andindu maña kipumika ñambayi mandihiramarara. Nariŋ yi kandi ambin, kru kandihaniniŋinduru ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi.

17 Hara nari ñaña itihañata ngata, nariŋandi kipumika ha ñimburiŋara. Kamata kwirandiyi taŋgusiharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu taŋgusiharata ñaña maŋitihañata kindimañandimara.

18 Kandihamatira krunavundi nariŋambirim niŋiniŋ ñaña maŋitihañayu, vamba ambirimandiyu. Hara ñaña itihañandara ha, nariŋandi Nava ngandi. Nu miŋgiyamiŋgiya muhimimuhim sipiruta kiyihiyi him ngandi. Kamatira Nava nariŋ muhimimuhim kimbi ngurimandi, vami.

*Avihimiŋgim yivutihiruramarama vana
(Luk 12.33-34)*

19 Jisas sihinda ambami, Nariŋandi muhimimuhim avihimiŋgim miŋamiŋa piri niŋi mayivumiŋgumara. Piri niŋi akavativati tavihandu. Kamatihi ñangwi yivuta muhimimuhim ñambatindu. Kru kipa nanga haŋiniŋ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miŋandu.

20 Hara nariŋandi muhimimuhim avivi haŋiniŋ Gotindu pihuyi yivumiŋgumara. Gotindu pihuyi akavativati mandavihandi. Kamatihi ñangwi mayivundi. Kru kipa nanga haŋiniŋ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamiŋandu.

21 Nariŋandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi hañi, nariŋandi indarimit handahara upi kandihañi ndaya kiyimandi, vami.

*Tamiŋga niŋandihin kwirandimbatindu siña
(Luk 11.34-36)*

22 Jisas sihinda ambami, Tamiŋga niŋandihin kwirandimbat niŋandihininduru siña, tamiŋga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihananga siñanzaŋinzaŋ ndirimandi.

23 Hara tamiŋga nandi ha ñambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihananga kivimiŋgwitirimandi. Kamataharim siña nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimiŋgwiti, kivimiŋgwi kandiha arutirimandi, vami.

*Miŋgiya miŋgandaya arikimbatindu tiwiŋi maŋgiyihi
(Luk 16.13)*

24 Jisas sihinda ambami, Simbirakara miŋgiya miŋgandaya, aru miku arikimbatindu tiwiŋi maŋgiyihi. Muhaman miŋjata maviŋi

tamata, muhaman kutivu mandamahi. Nanga arikimbatindu kuyu manjandarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, nanga timbahirisindu tiwiyi mangiyihara, vami.

*Jisas muhimimuhimirim indarihithititi vanarim ambami
(Luk 12.22-31)*

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi narin ambin, narinandi kwirandi ha ñaña nanga mikwirin tarativirandi. Harim indarihithita mum ñata, mum kuvirimindañ. Kamata mikwiri panjundu kwirandi yivupihavimindañ vamba manjandarimara.

²⁶ Nari kava nininin ngamara. Nuri ñaña mangurindu. Nanga nuri ñaña kayivata taviyi mandamandu. Hara narinandi Nava nuñandi pihuyi kindi hama nguhihi ñandu. Harim nari kavanj tarativirandara.

²⁷ Kru kira hañindu muvat minga piri niñi sihinda muhiriti simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuñandi indarimit kandiha anditi arumari hirivi kiyihi vaha. Maninga nzikwisikwi.

²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi nininin ngamara, nuri simbira tikatika mamindañ. Nanga nuri mikwiri manzivirindu.

²⁹ Hara yi narin ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi nininin Solomonindu mikwiri avivi kandihañinin tarativirandu.

³⁰ Musi tipanzimasima nininin kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavarimandiyu. Tipa kanimata nininin Got nurin kanzi minyahuramandi. Kamataharim nimata nimbu ngamara. Got narin ndahara kanzi minyahuramirandi. Nari kru indarimanngaramangara vana suksimbiri nanga ninin.

³¹ Kamataharim indarihithita nimavata manjambamara. Mum ñata mum kuvirimindañ. Nanga muhimiyi kwirandi yivupihavimindañ vata manjambamara.

³² Gotin mangandu hañinin muhimimuhim kaninin sihananga ngimindañ vata puhirandu. Hara narinandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, muhimimuhimirim kirivitindara hañinin ngandi.

³³ Hara kimangima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya minjahandamara. Kamatira narin muhimimuhim kandihañinin ndahara ngurimandi.

³⁴ Kamataharim muhimimuhim vana amu yivurahirimandirim manjandarimitamara. Pimi amundu hañandihin amu hivindu. Pimi musindu hañandihin musi hivindu, vami.

7

*Kru munjiniñindu vanarim mangatinggirumara
(Luk 6.37-38 nanga, 6.41-42)*

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru munjiniñindu vana ngata ngatinggiruta ndaninin ñamba ninin vata manjambamara. Kamavitira narin Got sihwimaña musa andirimandi.

6:25 Sng 55.22 nanga, Fl 4.6 nanga, 1 Ti 6.6-8 nanga, Hi 13.5 nanga, 1 Pi 5.7 **6:26** Jop 38.41 nanga, Sng 147.9 nanga, Mt 10.29-31 nanga, Lu 12.6-7 nanga, 12.24 **6:29** 1 Kin 10.4-7 nanga, 2 Sto 9.3-6 **6:32** Mt 6.8 **6:33** 1 Kin 3.13-14 nanga, Sng 37.4 nanga, 37.25 nanga, Ro 14.17 **6:34** Kis 16.4 nanga, 16.19 nanga, Mt 6.11 **7:1** Lu 6.37 nanga, Ro 2.1 nanga, 1 Ko 4.3-5 nanga, Je 4.11-12

² Nari kru muḽiniḽ ḽgatiḽḽirundara maña, Got ndahara nariḽ ḽgatiḽḽurimandi. Kamata nurin muhimimuhim musa andara maña, nariḽ ndahara kimbi andirimandi.

³ Mumindihi nasindu tamiḽga hañi ayiwirsi sukiyipu ha ḽgata ambandana. Hara nandi tamiḽga hañi ahusiḽga aru haḽandihiniḽim maḽindarinana.

⁴ Nandi tamiḽga hañi ahusiḽga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamiḽga hañi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana.

⁵ Na kuyusihirimbihaḽiḽha miḽga. Ati ahusiḽga nandi tamiḽgañi ha wisa miḽata kavara. Kamata tihiramangarata sihinda nasindu tamiḽga hañi ayiwirisiyipu kiyimandi haḽandihin ḽgamangarata tihuyikira.

⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haḽiniḽ miḽgata upiriḽ mangumara. Nariḽ anga kimiruramata situmandihi. Nangi nariḽandi miḽza aviri haḽiniḽ sambarim mangavaramara. Kamatiranda tandayi taya taḽgumiḽgutumandihi, vami.

Kitihuta miḽimana (Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nangi kuyundavarata nuḽ kitiwitira nariḽ muhimimuhim ḽgurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ḽḽimandira. Kamata tavi kindiḽari yivuyivuramitira nariḽambirim Got kindiḽari pihirimandi.

⁸ Harim kru Gotiḽ kitihundu haḽiniḽ muhimimuhim miḽandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu haḽiniḽ ḽgandu. Nangi tavi kindiḽari yivuyivuramandu haḽiniḽirim Got kindiḽariha pihirindi.

⁹ Kira niñindu muvat miḽgandu ñiḽi, niḽuvan mavatimbarim kitiwiti niḽuva nuḽ timba ḽguhi vaha. Maniḽganzikwi.

¹⁰ Nangi nuḽandi ñiḽi niḽuvan asarim kitiwiti tau ḽguhi vaha. Maniḽganzikwi.

¹¹ Niḽuvanin nari ñamba vana sambi andara. Hara nariḽandi ñiḽisimiḽ avihimiḽḽim ḽgurim mavindamandara. Kamataharim ḽgamara. Nariḽandi Nava nuḽandi pihuyi kiyi hama nangi kuyundavaritira, muhimimuhim avihimiḽḽim ḽgurim kinzihiḽzitiḽimandi.

¹² Muhimimuhim vana nariḽ kru muḽiniḽ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muḽiniḽ ndahara andimara. Kanimata vana niḽandihin Gotindu tikatika kuyundu kuyu sapa. Nangi kru Gotindu kuyu miḽata ambavaravara haḽiniḽindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

Nari kindiḽari kiḽḽinayi indihumara (Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yihurayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nangi pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambi kwimbi kandihañi undu.

¹⁴ Hara pihu sihaḽḽiyihyindu kwimbisiki haḽandihin suksimbiri sikwi. Nangi kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miḽḽiyavativat taya kwimbisiki kandiha ḽgata kandihañi undu, vami.

7:2 Mk 4.24 7:3 Lu 6.41-42 7:6 Mt 10.14 7:7 Jer 29.13-14 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9-10 nanga, Jo 14.13-14 nanga, 15.7 nanga, 15.16 nanga, 16.23-24 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22
7:8 Snd 8.17 nanga, Jer 29.12-13 nanga, Lu 11.10 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22-23 nanga, 5.14-15
7:9 Lu 11.11 7:11 Lu 11.13 nanga, Je 1.17 7:12 Mt 22.39-40 nanga, Lu 6.31 nanga, Ro 13.8-10
nanga, Ga 5.14 nanga, 1 Ti 1.5 7:13 Lu 13.24 nanga, Jo 10.7-9 nanga, Si 14.22

*Kuyusihiri nannga nininirim tamanga nannga kindamara
(Luk 6.43-44 nannga, 13.25-27)*

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara ninin vamba ambirimandiyu. Harim tamanga nannga kindamara. Nuri kuyusihiranzira narin kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara narinandi indarimit hambu minjawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata haninin upiri sanjara maña sipsip visa tarinjguramata arini uta sipsip mu minjahandiminda vata andindu.

¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara ninin vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris minjirim siki punzi nangani uta mamandu, nannga kru ahu fik kiris minjirim tipa sihivi nangani uta mamandu.

¹⁷ Kamata maña sihananga ahu avivi haninin kandi avivi tamandu. Aha namba haninin kandi namba tamandu.

¹⁸ Aha avi haninin kandi namba mandamandu. Aha namba haninin kandi avi mandamandu.

¹⁹ Sihananga ahu kandi avi mandamandu haninin tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu.

²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara ninin vamba ambandu, vamba ambirimandira.

²¹ Krunavundi sambu sanjanga yan ambandu, Aha minga, Aha minga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihaninin Gotindu tiwiyi mangiyimandiyu. Kru Yavandak nunandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya minjahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi.

²² Got kuyu minjasirivirimandi hivi hani, krunavundi sambu yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aha minga nandi nimbui ara Gotindu kuyu minjata ambavarandarin. Nanga nandi nimbui taya ara sundi namba pingavarata muhimimuhim nzihi sihirandarin, vamba ambirimandiyu.

²³ Kamavitu kandihivi hani nuri yi kuyu kimba ni ambiriman. Yi narin mangahandandin. Nari namba vana andindara. Harim yi kin ni mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita minjahandandi hama, kru indarimit avi nannga minga nunandi tavi timba himbani tihundi maña minga.

²⁵ Kumba kayivata minguta timba parapara aha ngandi. Kamata timba himba hani tavi tipa haninin tararamandi. Kamataharim, kuku mingata kukuwiri tangundi, nannga wini tikatika pandi. Kamata minjanganjirahi ndahara tavi kandiha mamingata yivundi.

²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamingahandandi hama, kru indarimit avi maniman minga nunandi tavi kasiyi tihundi maña minga.

7:15 Ese 22.27 nannga, Mt 24.4 nannga, 24.24 nannga, Mk 13.22 nannga, Lu 6.26 nannga, Si 20.29 nannga, 2 Pi 2.1 nannga, 1 Jo 4.1 **7:16** Mt 7.20 nannga, 12.33 nannga, Lu 6.43-44 nannga, Ga 5.19-22 nannga, Je 3.12 **7:17** Jer 11.19 **7:18** Lu 6.43 **7:19** Mt 3.10 nannga, Lu 3.9 nannga, Jo 15.2 nannga, 15.6 **7:20** Mt 12.33 **7:21** Hos 8.2 nannga, Mt 21.31 nannga, Lu 6.46 nannga, Si 19.13 nannga, Ro 2.13 nannga, Je 1.22 nannga, 1.25 **7:22** 1 Ko 13.2 **7:23** Sng 6.8 nannga, Mt 10.33 nannga, 13.41-42 nannga, 25.12 nannga, 25.41 nannga, Lu 13.25-27 nannga, 2 Ti 2.19 **7:24** Lu 6.47-48

²⁷ Kamatihi wini pandi. Nannga kuku mingandi. Kamata kukuwiri tanguta tavi ha minañangirahi sikwitaya mingata yivundi, vami.

²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu ninjini, tikatika kuyundu mirimba nannga hanjini kuyu ngundu maña mangumi. Maninga. Nuriñ kru ñimbi nannga hama kuyu ngumañandimi. Kamatihi krunavundi mavayahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra nannga minga minjavindamami
(Mak 1.40-44 nannga, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata minguhi krunavundi sambu nu nannga umu.*

² Kamatihi kru kandi lepra nannga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru minga. Nan piriti nda yan minjavindamina Gotindu tamingangimbañi ñanjirandihin, vami.*

³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihaman ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamingañi himbañi ñanjirandi, vami. Kamavahi sarirwayi nandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ñanjirandimi.*

⁴ Kamata Jisas nuñ karikarita ambami, Uta kru mumingan nan yivurahi vana nirim manambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiñ kirañinguhu haman isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu minjahandata, Gotiñ kirañinguhu him ngu. Kamatina Gotiñ kirañinguhu hama kirañingum. Kamatina kru munjini ngata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

*Sanjanzarandu arumiku minga Jisasirim indarimangarami
(Luk 7.1-10)*

⁵ Jisas pihu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 sanjanzarandu arumiku muhama pata Jisasin ambasihisihita nimavami,

⁶ Aru minga, yandi simbirakara hama kandikimuhu kuma tanda kimuramata uhi kañinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami.

⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Uta minjavindamitin avindirimandi, vami.*

⁸ Jisas kamavahi, sanjanzarandu arumiku hama ambami, Aru minga, yi avi minganzikwi ma, harim yandi taviyi manju. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi.

⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ñimbi nannga hanjini karatamahu nuriñandi tiwiyi kindin. Yandi sanjanzara hanjini yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Pañi

7:28-29 Mk 1.22 nannga, Lu 4.32 nannga, Jo 7.46 * **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ngamara. **8:2**

Mt 9.18 nannga, Mk 1.40-44 nannga, Lu 5.12-14 nannga, Si 10.25 * **8:2** Juda hatindu tikatika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra nannga hanjini Gotindu tamingangimbañi ñini nannga njini kandi. Ara ngahi kandi lepra ha yiwarahi uta kirañinguhu hanjini ngandu. Kamatihi kirañinguhu hanjini ngahu kandi lepra ha singundihi ambandu, Krunavundi ninjini Gotindu tamingangimbañi ñanjira yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 nannga 14yi ngamara.

* **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nannga mingandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamingangimbañi ñinjindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi hañi kuma tamami. Hara Jisas ñini mandimi. Kru haman minjavindamami. Kamatihi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 nannga, Mt 9.30 nannga, Mk 5.43 nannga, 7.36 nannga, Lu 5.14 nannga, 17.14 **8:5** Jo 4.47 *

8:7 Juda hati Gotindu tamingangimbañi ñinjintirijima vata krunzapa munjiniñdu taviyi manjundu. Kandi kuyu njandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ngimandira. Hara Jisas kuyu kandihangandihin minjata maviñi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi.

vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaran uta kangim simbira miŋa vamba ambahin, uta miŋandi, vami.

¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandihā indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu nanŋa kindamu haŋiniŋirim ambami, Nariŋ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiŋ ŋgahin kru nimandu indarimanŋgaramanŋara vana maŋa maŋgindi.

¹¹ Nariŋ yinda ambin, krunavundi sambi pirivisa ina yahayaha nanŋa ina miŋguminguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop nanŋa minzita ŋirimandiyu.

¹² Hara krunavundi kuha nuŋandi tiwiyi kiyihiyi haŋirim kiyimandiyu vata yihiramami haŋiniŋ, Got kavariŋi tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Pihu kivimiŋgwi kandihani irihariha mika satipirimandiyu, vami.

¹³ Kamata Jisas sanganzarandu arumiku haman ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi haŋindaya sanganzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

Jisas Pita nimburi niŋumindakiy miŋavindamami
(Mak 1.29-31 nanŋa, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ŋgahi Pita nimburi niŋumindaki kandikimuhi nuŋandi kwirandi ha ahupimbi maŋa kiyihi, karihata kiyimi.

¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihanambindu kumani miŋasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ŋaŋa siwitamami.

Jisas krunavundi sambi miŋavindamami
(Mak 1.32-34 nanŋa, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina miŋgurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ŋamba aringumu haŋiniŋ timbuhavuta Jisas kiyimiŋi payimu. Kamatihi, sundi ŋamba haŋiniŋ ambahi krunavundi kandihaniniŋ tihihitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi nanŋa haŋiniŋ miŋavindamami.

¹⁷ Kanimata musa niŋandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi ariŋandini, nuŋambi miŋata piŋguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu haŋandihin Jisas andihī kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas nuŋandi vana miŋahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)

¹⁸ Jisas ŋgahi krunavundi sambi kiyimi haŋi tihiruhu nuŋandi simbirasaran ambami, Nari nanŋa indu timukari ndambu indiwimi, vami.

¹⁹ Kamavahi tikitika kuyundu mirimba nanŋa muhama pata Jisasin nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nananŋa urimani, vami.

²⁰ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Upiri sanjarandu upi ha pirihumbaŋi kindi. Nanŋa kava ndahara ŋiŋgi nanŋa ŋiniŋ. Hara Krundu ŋiŋi hamandu karihahariha upi maŋgindi, vami.

²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasin ambami, Aru miŋga. Mitina uta yavandakiŋ tunŋiŋi tamitin wisa, vami.

²² Kamavahi nuŋ Jisas ambami, Kru kimuhimu haŋiniŋ nuriŋambira tungiŋi tamamu. Pata yi naŋga kindu, vami.

Jisas ambahi winiŋgasa aru singundimi
(Mak 4.36-41 naŋga, Luk 8.22-25)

²³ Kamata Jisas kupik haŋi minzihi, nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ndahara minzita, umu.

²⁴ Uta indu piriŋimbiriŋ kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik haŋi indihuramata miŋa singirim andimi. Kamatihi Jisas akwarihata kiyimi.

²⁵ Kamatihi Jisasin miŋahimiruta ambamu, Aru miŋga, kwimitiriŋimandihi ariŋ ngurama, vamu.

²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indariŋaŋgaramaŋgara vana sukisimbiri naŋga niŋiŋ. Mumirim piŋitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhi wini ha singundihi, kuku sakiri handara mitami.

²⁷ Kamatihi indarihiŋitita ambamu, Kru kaniŋa pamata miŋga. Harim wini nuŋandi kuyu indarihi, kuku aviŋam kiyi, vamu.

Sundi ŋamba piŋguvarami
(Mak 5.1-17 naŋga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, pirivisa pihu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ŋamba sambi ariŋgumu haŋiniŋ, kru kimuhuhu tamandu upi viraŋi kita pata nuŋ ngamu. Arikimbat kandihaŋiniŋ krunavundiŋ yivubarandu. Harim kwimbi kandihaŋi maŋgindandu.

²⁹ Arikimbat nimavamba avangaramu, Na Gotindu ŋiŋi, ariŋ mumindirimana. Got ariŋ piŋingarimandi hivi ha kwisi. Hara ariŋ piŋingarim pana, vamu.

³⁰ Sambanzivi sambi kutaŋimari kiŋiŋgiŋi, ŋata kiyimu.

³¹ Harim sundi ŋamba haŋiniŋ Jisasin aŋaŋgarata nimavamu, Ariŋ piŋguvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndaŋiniŋindu kwirandi humbaŋi miŋguramim, vamu.

³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ŋamba haŋiniŋ kru arikimbatin mitata uta sambanzivi haŋiniŋindu kwirandiŋi indihuramamu. Kamatihi sambanzivi kandihaŋiniŋ sihananga tivaramata ŋamba humba muyi miŋgumu. Miŋguta kuku ŋata kimumbiramu.

³³ Kamatihi kru samba karatamandu haŋiniŋ ngata tivaramamu. Kamata pihu aru haŋi yivurahata, krunavundiŋ muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Naŋga, kru arikimbat sundi ŋamba ariŋgumu haŋiniŋ, Jisas sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvarahi ngamurim ndahara ambavaramu.

³⁴ Kamatihi sihananga krunavundi pihu kandihaŋi ngati Jisas kiyimiŋi payimu. Pata Jisasin, aŋaŋgaranga ariŋandi pirivisa niŋandihiŋ mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi miŋgaŋ miŋavindamami
(Mak 2.1-12 naŋga, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhañi minzita indu timukari angga indihuta, nuñandi pihuyi yivurahami.*

² Kamatihi kru muminga kuma tanda atinda kimumi mingan, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihañi tamahu karihata kiyimi. Kamatihi Jisas ngahi kru hanjiniñ nuñirim indarimanjarahu ngata kandi nanga haman ambami, Yandi ñiñi tikatikata kiñi. Ñamba vanavana andindana hanjiniñ kunggi kuyivin, vami.

³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nanga muvira yahata nuriñambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi miñata kuyu kanimata ni ambi, vamu.

⁴ Kamavahu Jisas nuriñandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit ñamba hanjiniñ nariñandi maviñi kiyi.

⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hanjiniñ kunggi kuyivin virim avirimandamahin. Nanga yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin.

⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Ñiñi hama piri niñi nu ñimbi nanga minga. Kamataharim ñamba vanavanandu kunggi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu haman tihiratuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha miñata nandi taviyi uhu, vami.

⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviyi umi.

⁸ Kamatihi, kruñ Got tikatika nanga ñimbi ngumiha ngata piñitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuñ uraramami

(Mak 2.13-17 nanga, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru mumingan ngami. Nuñandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miñandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuñ ambami, Na yi nanga pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nanga umi.

¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nanga nuñandi simbirasara hanjiniñ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hanjiniñ nanga, kru muvira ñamba vanavana andindu hanjiniñ nanga kihiri minzita ñamu.*

¹¹ Kamatihi Farisi hanjiniñ ngata, Jisasindu simbirasarañ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña ndanjin, nanga kru muvira ñamba vanavana andindu ndanjin, siwimañamasa ndamata nariñandi ahusiki ndama nanga kihiri ñandu, vamu.*

* **9:1** Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. **9:2** Mt 8.10 nanga, Mk 2.3-5 nanga, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 nanga, Mt 12.25 nanga, Lu 6.8 nanga, 9.47 nanga, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 nanga, 2.9 nanga, Lu 5.20 nanga, 7.48 **9:6** Jo 5.8 nanga, 17.2 **9:10** Lu 15.1-2 * **9:10** Angwimikiyi niñandihin ninimbahandu taviyi sikwi ñata kiyimuvu avindamata manambami. Kru sambi Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniñandihin Mak 2.15yi ngamara. Hara kru muvira Jisasindu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nanga, Mk 2.16 nanga, Lu 5.30 nanga, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambi miñahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniñiniñ mamijahandandu hanjiniñ ñamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu taminggangimbañi ñiñi nanga kindu. Juda hati kru Rom hati nanga kindu hanjiniñ Gotindu taminggangimbañi ñiñi nanga kindu. Nanga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miñandu hanjiniñ ndahara Gotindu taminggangimbañi ñiñi nanga kindu.

¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman hanjini uki kahahaha munga kindiyi manundu. Kru kandi nanja hanjini ndaya uki kahahaha munga kindiyi undu.

¹³ Got ambami, Nari yan sanjanaga kirañingundararim pirimandamandin. Hara mujini sihingamara vata piritamamangarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kanjandihiririm indarimitata ngamara. Yi tititaya kiyihyi hanjini uraramirim mambayimin. Yi namba vanavana andindu hanjini uraramirim payimin, vami.

Jisas ñaña itihañña vanarim ambavarami

(Mak 2.18-22 nanja, Luk 5.33-39)

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jonindu simbirasara hanjini pata Jisasin kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nanga Farisi ñaña itihañharin nandi simbirasara hanjini ñaña manjitihañandu, vamu.

¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru muminga navundi uririm andindi. Kamata nuñandi kru mindu hanjini nanga kiyihi nuñambirim indarihu mavindihi manjirihandu. Kiyihandata kru mujini kru kandihaman timbata muvu undu. Kamatihi nuñandi kru mindu hanjini nuñambirim indarihu mavindihi ñaña itihañandu.

¹⁶ Siwimañanda, kru muminga mikwiri kihi singa mija, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbañi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburi. Kamatihi mikwiri kihi singa kumba yivuvihita sivirindi hanjandihin uta sukijiputindi. Kamata mikwiri kihi singa ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimangarandi.

¹⁷ Kru muminga wain kihi ñandi meme visa atinduyi mangapirandi. Kamatihi meme visa ha pirihu wain ha piriyi mingaramandi. Kamatihi meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kihi, meme visa kihyi kapiirandi. Kamatihi arikingim avindaya kindu.*

Ñiji mñahimiruta muñambin mñavindamami

(Mak 5.22-43 nanja, Luk 8.41-56)

¹⁸ Jisas Jonindu simbirasara hanjini ambavarahihi, aru miku muminga pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta mñasarina anja yahamiram, vami.

¹⁹ Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama nanja uhi, nuñandi simbirasara hanjini ndahara nu nanja kihiri umu.

²⁰⁻²¹ Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ñangwi yivukuvita kindi ñambi nuñambi ambami, Nuñandi mikwiri kuta ñiñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihañi pata kumandamata nuñandi mikwiri kuta hañi timbusarami.

²² Kamatihi Jisas kimiruramata ngata nimavami, Yandi ñiji tikatikata kiñi. Na yanjirim indarimangarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi hanjambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi.

9:12 Mk 2.17 nanja, Lu 5.31

9:13 Hos 6.6 nanja, Mt 12.7 nanja, Mk 2.17 nanja, Lu 5.32

nanja, 1 Ti 1.15 9:14 Lu 18.12 9:15 Jo 3.29 * 9:17 Juda meme yivuta nuñandi pisa ha mñata sivirihu meme visa ha uta kuku tihiti vungi aru mñia yivurahahi wain kapiirandu. Wain kihi meme visa kandihañi tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña hanjandihin anditi kundirahi. 9:18 Mk 5.22 nanja, Lu 8.41-42 9:20-21 Mt 14.36 nanja, Mk 5.25 nanja, Lu 8.43

²³ Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ngahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru hanjini piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu.

²⁴ Kamatihi Jisas nuri ambami, Mikitamata umara. Navundiypu ni mangwimi. Saŋ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuŋ irimindihimu.

²⁵ Kamatihura nuriŋ pingvarahi tapiraŋi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ŋanjira hanjambindu kuma haŋi miŋahandahi yamirami.

²⁶ Kandihamatimi haŋindu vana ha pirivisa kandihaŋindu pihu muvu-muvu panzanŋgarami.

Tamanga ŋumi arikimbatin miŋavindamami

²⁷ Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamanga ŋumi arikimbat Jisas uhihi sihindi uta nimavamu, Devit niŋuŋiŋgi, avinda vaha ariŋ sihiŋgahana, vamu.*

²⁸ Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamanga ŋumi hanjini Jisas kiyimi payimu. Kamatihi nuriŋ kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niŋandihinirim nari indarimanŋgarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miŋga, ara indarimanŋgarariŋ, vamu.

²⁹ Kamavahu Jisas nuriŋandi tamanga haŋi miŋasarata ambami, Nari yambirim indarimanŋgarara, harim ambara maŋa nariŋ yivuraham, vami.

³⁰ Kamatihi arikimbatindu tamanga ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatin tikatika kuyu nguta nimavami, Nimata musa andihin ngara nirim uta muŋiniŋ maŋambavarama, vami.

³¹ Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihaŋi hatiŋ Jisas avi vana andimi hanjandihinirim ambavaramu.

Manguyundavaravara miŋgaŋ miŋavindamami

³² Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ŋamba ariŋguhi mika pimiti miŋguyundavarandi hamaŋ, Jisas kiyimi timbuta payimu.

³³ Kamatihi Jisas sundi ŋamba ha pingvarahi kuyundavarami. Kamatihi ngata krunavundi sihananga indarihitihiŋta ambamu, Kuha Israel pirivisaŋ mayivurahandi vana yivurahi, vamu.

³⁴ Kamavahura Farisi ambamu, Nuŋ sundi ŋambandu aru miku hama tikatika nguhi sundi ŋamba hanjini pingvarandi, vamu.

Jisas nuŋandi simbirasaraŋ simbira ngumi

(Sapta 9.35—10.42)

Jisas krunavundin ngahi mavindimi

³⁵ Jisas pihu aruru nanga pihu suksirambi sihanangayi kindami. Kamata krunavundin Got nanga kuyundavaravara tavihumba nuriŋandiŋi nuriŋ ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiŋi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi nanga hanjini miŋavindamami.

9:24 Jo 11.11 **9:27** Mt 15.22 nanga, 20.29-34 * **9:27** Juda hati ngandu, Kru Got krunavundi nuŋandiŋ anga miŋimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miŋga yivurahimandi, vandu. Tamanga ŋumi arikimbat Jisasirim nimata indarimanŋgaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviramu, vamu. Kamataharim arikimbat Jisasiŋ ambamu, Devit niŋuŋiŋgi, vamu. **9:29** Mt 8.13 **9:30** Mt 8.4 **9:32** Mt 12.22 **9:33** Mk 2.12 **9:34** Mt 10.25 nanga, 12.24 nanga, Mk 3.22 nanga, Lu 11.15 **9:35** Mt 4.23 nanga, Mk 1.39 nanga, Lu 4.44

³⁶ Kamata krunavundi sambi ngahi indarihu timindimindihi ñamba sikwi kita sipsip kara manimani hañiniñ kindu maña kiyimu. Kamatihi nuñ mavinzañinzañinidimi.

³⁷ Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Kivayi ñaña sambi minditi. Hara krunavundi ñaña yivutihiruramarama hañiniñ mangiyu.

³⁸ Kamataharim kiva niñuva hama nanga kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasarañ simbiti uta nuñandi ñaña hañiniñ yivutihirumu, vami.

10

12 simbirasara hañiniñindu ñimbi (Mak 3.13-19 nanga, Luk 6.12-16)

¹ Jisas nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ambahi payihu ambami, Yi nariñ yihiramamin. Harim uta sundi ñamba hañiniñ pingvarata, krunavundi muhimimuhim kandi nanga hañiniñ miñavindamamara.

² Simbirasara kandihaniniñindu ñimbi hañiniñ nimata, kimangima hama Saimon, mu ñimbi nuñandi Pita, muhama niñura Andru. Nanga Jems Sebedi ñaniñ nanga niñura Jon.

³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihama nu gavaman ndamarim timbahiris miñamiña miñga. Muhama Jems, Alfius ñaniñ. Muhama Tadius.

⁴ Muhama Saimon, Selot vat miñga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihama Jisasiñ kru ñamba niñiniñindu kumañi tamirimandi. Kamati nuñ ñamba tanjurimandiyu.

Jisas 12 simbirasarañ simbira ngumi (Mak 6.7-13 nanga, Luk 9.1-5)

⁵ Jisas kru 12 vat kandihaniniñ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi mañumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara mañindihumara.*

⁶ Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu hañiniñ ndaya kinduyi umara.

⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi ha, vamba ambamara.

⁸ Uta kandi nanga hañiniñ miñavindamata, kru kimumu hañiniñ anditira anga yahamiramu. Kamata kru kandi lepra nanga hañiniñ anditira ñañirangiyimu. Kamata sundi ñamba hañiniñ pingvaramara. Nariñ simbira miñamiñarim yihiramamin vana niñandihin mut miñata mamñara. Nari sañ miñara. Harim nari uta krunavundiñ nguramata, mut miñamiñarim mañambamara.

⁹ Nariñandi pañanjarayi gol, timbahiris silva, nanga kopa kimbarita mañumara.

9:36 Nam 27.17 nanga, 1 Kin 22.17 nanga, 2 Sto 18.16 nanga, Ese 34.5 nanga, Sek 10.2 nanga, Mt 14.14 nanga, Mk 6.34 **9:37** Jo 4.35 **9:37** Lu 10.2 **10:1** Mt 9.35 nanga, Mk 3.13-15 nanga, 6.7 nanga, Lu 9.1 **10:5** Si 13.46 * **10:5** Matyundu aggwimikiyi kuyu kutañguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasindu simbirasara krunavundiñ Gotindu kuyu ambavarimitu nuriñ muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami. **10:6** Jer 50.6 nanga, Mt 15.24 **10:7** Mt 3.2 nanga, 4.17 nanga, Lu 10.9-11 **10:7** Lu 10.4-12 **10:9** Lu 10.4

¹⁰ Urim, narijandi paṇa, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, nanga makirutim maminamara. Kru simbira miṇandi hamaṇ nuṇandi ṇaṇa ha ṇgundu.

¹¹ Pihu aru mui vaha, mana suksimbiri mui vaha indihuta, pihu kandihafi kru avinzikwisikwi nanga tititaya kiyihyi miṇgaṇ ṇgamara. Kamata kru kandihama naṇṇandaya kita uta pihu kandihā mitamara.

¹² Tavi mui indihutaṇṇata, krunavundi tavi kandihāṇindu ṇiniṇirim kuyu avivi ṇguta ambamara. Gotindu maviṇam nari nanga kiyim, vamba ambamara.

¹³ Kamatira tavi kandihāṇindu krunavundi nariṇirim kinzikitungata, nariṇandi kuyu avi ha anditi maviṇamiṇi kiyimandiyu. Ara nariṇirim kinziṇinzi manditungata, Gotiṇ kitiwitira maviṇamiṇi kiyihyi vana ha nuri nanga maṇṇiyimandi.

¹⁴ Kamata kru mumiṇṇa nariṇ tavi nuṇandiyi timbuta maṇutingata, nanga nariṇandi kuyu maṇindaritungata, tavi vaha, mana pihu aru kandihā mitata urim nariṇandi tanda haṇi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihāṇi ṇṇati ṇṇata ambirimandiyu, ṇamba vana andihariṇ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.*

¹⁵ Yi nariṇ kandi ambin, Got krunavundiṇ ṇṇatinguriman vata yihiramami hiviṇi haṇi, krunavundi pihu kandihāṇi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom nanga Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 nanga, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Ngara. Yi nariṇ sipsip maṇa simbihin upiri saṇara ṇiṇṇiṇi ura. Harim tau andindi maṇa andimara. Indarimaṇṇaratara muhimimuhim vana ha andimara. Nanga kava umari andindu maṇa andimara. ṇamba vanavana anditirim maṇindarimara.

¹⁷ Kruṇ ṇgamangaramara. Nariṇ kru Juda hatindu kuyu miṇasirivandu haṇiniṇindu kumaṇi tamimandiyu. Kamata Got nanga kuyundavaravara tavi nuriṇandiyi nariṇ piṇṇirawisirimandiyu.

¹⁸ Nari yandi simbirasara ṇiniṇ. Harim nariṇ gavaman ndama nanga aru miku haṇiniṇ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru haṇiniṇ nanga krunavundi muvundumuvundu haṇiniṇ ndahara ambavaritira indarimandiyu.

¹⁹ Nariṇ kru ṇṇatingirutingiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariṇ ambitungata mumvamba ambavarimindaṇ, vata maṇindarihithitimara. Kanditiwimi haṇi nariṇandi indarimit hambu, Got nuṇambi ambavarititi ambavarimandira.

²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariṇambi maṇambavarimandira. Nariṇandi Navandu Maviṇiṇi nariṇ indarimit ṇṇuti ambavarimandira.

²¹ Kru niṇuraṇ vaha mana niṇusiṇ vaha ṇṇatingiruta ambiti yivutatamirimandiyu. Siwimaṇanzihi nda niṇuvanin yahata nuriṇandi

10:10 Nam 18.31 nanga, Lu 10.7 nanga, 1 Ko 9.14 nanga, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaṇa Mak 6.11yi nanga Simbirasara 13.51yi ṇṇimandira. **10:15** Stt 19.24-28 nanga, Mt 11.24 nanga, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 nanga, Jo 10.12 nanga, Si 20.29 nanga, Ro 16.19 nanga, 1 Ko 14.20 nanga, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 nanga, Lu 12.11-12 nanga, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 nanga, 27.24 **10:19** Jo 14.26 nanga, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 nanga, Mt 10.35 nanga, Lu 21.16

ñiñiñ andirimandiyu. Nuriñandi ñiñi hañiñiñ ndahara niñum niñuvañ miku tamata, kru muñiñiñ simbitu niñum niñuvañ yivutatamirimandiyu.

²² Nari yandi ñiñi. Harim nariñambirim sihanangga krunavundi kitiri ñimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriñ anga niñimandi.

²³ Krunavundi pihu muyindu hañiñiñ nariñ ñamba vana anditungata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariñ kandi ambin, simbira nariñandi Israelindu pihu makamaka mamituramitiratira, Krundu Ñiñi hama payimandi.

²⁴ Ñiñi nuñandi ahusikin mandarativirandi, nanga simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mañgindi.

²⁵ Ñiñi nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanga simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiñisim tavi kandihañi kindu hañiñiñ ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu

(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihañiñiñ ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim taringuramata kindi hañiñiñ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu taringuramata kindi hañiñiñ ndahara sihanangga kru indarimandiyu.

²⁷ Nariñ kuyu kiviñi ambavaradin hañiñiñ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañiñiñ, uta tihirutihiru upiyi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu.

²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatì ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñiñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanga maviñiñi ha pisingarata, ahutuvarandi heliyi kavirimandi.

²⁹ Nari ngandara, kava arikita suksirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksirambi kandihañiñiñ karatamañgarandi. Harim, kava kandihañindu muvat piriñi mamingatayivum vitingata, mamingata yivirimandi.

³⁰ Nanga, Got nariñandi miku mini niñiñiñ minza minimini ngatagiruta mitundi.

³¹ Nari Gotindu tamingañi aruñiñiñ nzikwi kindara, kava suksirambiñ tarativiramañgarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñinggiñdu ñiñiñ vavarim siwimanziwima mandimi

(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru muminga krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñinggiñdu munga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiraman.

10:22 Mt 24.9 nanga, 24.13 nanga, Mk 13.13 nanga, Lu 21.17 nanga, Jo 15.18-21 **10:23** Mt 16.28

10:24 Lu 6.40 nanga, Jo 13.16 nanga, 15.20 **10:25** Mt 9.34 nanga, Mk 3.22 nanga, Lu 11.15

* **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi. **10:26** Mk 4.22 nanga, Lu 8.17 **10:28** Ais 8.12-13 nanga, Lu 12.4 nanga, Je 4.12 nanga, 1 Pi 3.14 **10:30** Lu 21.18 nanga, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanga, 12.12 **10:32** Lu 12.8 nanga, Ro 10.9-10 nanga, Sk 3.5

³³ Ara kru mumĩnga krunavundiŋ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ŋĩngiĩndu mĩnga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

*Krunavundi Jisasirimĩndaya mavi ndamamangaramu
(Luk 12.51-53 naŋga, 14.26-27)*

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata maŋindarimitamara. Nu piri niĩni saŋga kirahirim payimi vamba maŋindarimitamara. Yi saŋga kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta miŋata payimin.

³⁵ Yi saŋga piruramirim payimin. Kru ŋĩji hama niŋuvarim miku tamirimandi, navundi ŋĩji haŋambi niŋumirim miku tamirimandi, nimbas nipahiŋ miku tamirimandi.

³⁶ Nuŋandi kru ŋĩji, navundi ŋĩji, nimburi, nimbas, nuriŋambi masamasa miku tamimandiŋu.

³⁷ Kru niŋum navaŋ mavindamata, yaŋ mavimandamirimandi hamarim, yandiĩndu vata maŋambiriman. Kru nuŋandi kru ŋĩji naŋga navundi ŋĩjiŋ mavindamata, yaŋ mavimandamirimandi hamarim, yandiĩndu vata maŋambiriman.

³⁸ Naŋga kru, nuŋandi ahuandi maña pimi kavuta yi naŋga maŋgindirimandi hamarim, yandiĩndu vata maŋambiriman.*

³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditiŋ avindirimandi vamba ambirimandi hama, siŋgundirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihaŋgiyimandi, vami.

*Kru ŋguramirimandi hama muhimimuhim miŋimandi
(Mak 9.41)*

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru nariŋirim kinzihiŋzitimandi hama, yaŋirim kinzihiŋzitimandi. Ara kru yaŋirim kinzihiŋzitimandi hama, Gotirim kinzihiŋzitimandi. Got yaŋ simbihi payimin.

⁴¹ Hara, kru mumĩnga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu miŋata ambavarandi mĩngaŋ ŋguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihaman nuŋandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miŋata ambavarandu haŋiniŋ miŋandu maña muhimimuhim avivi miŋimandi. Naŋga, kru mumĩnga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi mĩngaŋ ŋguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihaman nuŋandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi mĩnga muhimimuhim avivi miŋandi maña, miŋimandi.

⁴² Kru mumĩnga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ŋĩngiĩndu ŋĩmbi maniman muvatiŋ ŋguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuŋ ŋguramirimandi. Harim yi nariŋ kandi ambin, kru kandihamandu avihimĩngim ha manziŋgundirimandi, miŋimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

10:33 Mk 8.38 naŋga, Lu 9.26 naŋga, 2 Ti 2.12 **10:34** Lu 12.49-53 **10:35** Mai 7.6 **10:36** Sng 41.9 naŋga, 55.13 **10:37** Lo 33.9 naŋga, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 naŋga, Mk 8.34 naŋga, Lu 9.23 * **10:38** Krunavundi muvundumuvundu naŋga simbirasara saŋjiŋiŋiŋ ñamba vana andihu

Rom hati ahuandiŋi tangiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuŋambi nda ahuhirivi ha kavuta tangiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu ŋguta ambami kaniŋandihiŋ krunavundiŋ pimi kavuta kimuhimurim mambiŋitumara vata ambami.

10:39 Mt 16.25 naŋga, Mk 8.35 naŋga, Lu 9.24 naŋga, 17.33 naŋga, Jo 12.25 **10:40** Mk 9.37 naŋga, Lu 9.48 naŋga, 10.16 naŋga, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 naŋga, 2 Kin 4.8 **10:42** Mt 18.5-6 naŋga, 25.40 naŋga, Mk 9.41 naŋga, Hi 6.10

3.1. nanga, Mk 1.2 nanga, Jo 3.28 **11:12** Lu 16.16 * **11:12** Griik kuyuyi kaninjinjirim
manjambamangarami. Kru muvira nurinandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru
yanjirim idarimangarandu hapininj ambitin, Rom hati nanga kurihata nurin pigguvarimandsiyu.
Kamata Gotindu kwimbi minasirivitu muhimimuhim nuunjan tiwiyi kiyihiyi hanininj piri niini
vivurahimandi. vamba ambami. vandu.

¹³ Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjini, nanga tikatika kuyundu angwimiki ninandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami.

¹⁴ Harim nari kuyu kaniandihin indariminda vatangata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanandihin Jonirim ambami.

¹⁵ Kru kinzihi nanga hama, kuyu ninandihin minjatamamangarata indarim.

¹⁶ Krunavundi tihundu nininiundu vana hanjinihirim ambavaririm, tihi kuyu pamatavu ambiraman. Nuri nihi maña tihirutihiru upiyi minzita kindu. Kamata nihi muvirarim nimavamba ambandu,

¹⁷ Ara piki timihiruhari nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivurij, hara nari mavindihi manjirihara, vamba ambandu, vami.

¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandingandi mañata wain manguvirandi, nanga ambandu, Sundi ñamba nu nanga kiyi, vamba ambandu.

¹⁹ Hara Krundu Nihi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Nangamara, kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris minandu, nanga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbiha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kanihin minjahandata simbira minandu. Kamatihi krunavundi muvira nuriandi simbiravu taya ngandu. Kamatihi Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

*Krunavundi mavi mangimiruyu hanjini pimi kavirimandiyu
(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi mangimirumu. Kamatihi kanditiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihanu hati Jisas ambahimumbirami.

²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nanga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru muminga uta pihu Tair nanga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ngandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ngata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hanjinihirim indariramata mavingimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu.

²² Kamataharim yi nari ambin, Got krunavundi ngatinguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nanga Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi.

²³ Kaperneam hati nari ambandara, Arihi Got tihuyahiti nunandi pihuyi yawiminda, vamba ambandara, maninganzikwi. Hara nari kimuhimu ninjindu upiyi mingurimandira. Yi nari nanga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ngandara maña kru muminga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wisa.

²⁴ Kamataharim yi nari ambin, Got krunavundi ngatinguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman nihi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hanu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nanga piri niñindu Aru munga. Yi nan kuyu avi ngwin, na muhimimuhim kandihanin indarimit avi nanga mirimba nanga haniniriripiruramamana. Kamata kru nurinambi tanguhu minguhi ñin maña kindu hanin isihuramamana.

²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihatimamana, vami.

²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumani tamami. Kru mumunga ndahara Ñin hamang mangandi. Ninuva nunambi ngandi. Nanga, kru mumunga Ninuvan mangandi. Ñin hama nunambi ngandi. Nanga kru Ninuvan isihuramahi ngandu hanin ndaya Ninuvan ngandu.

²⁸ Kru simbira tikatika minata pimi aru kavundara nari, sihananga yi kiyiman niñi pata avirikimumara.

²⁹ Nari yan ngandara. Yi yambi tanguhin minguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ngata, yandi kuyundu tiwi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu pingwiwi pingirimandiyu vata tamandu maña yandi tiwi kiyimara.

³⁰ Ahuhirivi narinandi pingwiwi tamin hanandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nanga narin kavuhavu him ngundin ha pimi ma, vami.

12

Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami (Mak 2.23-28 nanga, Luk 6.1-5)

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi mui, Jisas wit kiva itiniñiñiñi umi. Kamata nunandi simbirasara hanin avihatih, wit kiris hanin minamanga ñamu.

² Kamatihu Farisi hanin ngata Jisasin nimavamu. Ninga, nimata vana nandi simbirasara ninin andiyu ninandihin, Avirikimuhimu Hiviyi andihu avimandi, vamu.*

³ Kamavahu Jisas nurin kimbi nimavami, Kuha Devit nunandi hati nanga aviharim ngita andimi vana ha nari ngatingiruta mambaha ngandara.

⁴ Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatimba amuti ndu tak Gotindu tamangangimban kiyih, Gotin kirañinguhu hanin tamahu mamban kindi. Kandihanandihin minata nunandi hati nanga ñamu. Mavatimba kandi kru sanin minarasimu, Gotin kirañinguhu hanin ndaya ñarasimu. Hara Devit nanga nunandi hati ñamu.

⁵ Nanga, tikatika kuyundu angwimikiyi kindi hanandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotin kirañinguhu taviyi Gotin kirañinguhu hanin simbira minandu. Hara nurin kungi mangahandi.

11:25 1 Ko 1.26-29 **11:27** Mt 28.18 nanga, Jo 1.18 nanga, 3.35 nanga, 10.15 nanga, 17.2 nanga, Fl 2.9 **11:28** Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 nanga, Sek 9.9 nanga, Jo 13.15 nanga, Fl 2.5 nanga, 1 Jo 2.6

11:30 1 Jo 5.3 **12:1** Lo 23.25 nanga, Mk 2.23-28 nanga, Lu 6.1-5 **12:2** Kis 20.10 nanga, Mt 12.10 nanga, Lu 13.14 nanga, Jo 5.10 nanga, 7.23 *

12:2 Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviyi simbira minamangarim karikaritimi. Simbira minamangarim tikatika kuyu nurin karikaritimi muha, ñaña minditinin yivutihururamarama simbira. Anga Minamanga, 34.21yi ngamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi ninin tamahubirata tikatika kuyu kanandihin minata kavayuy, vamu. **12:3** Wkp 24.9 nanga, 1 Sml 21.1-6 **12:5** Nam 28.9-10

⁶ Harim nariŋ yi ambin, kru niŋi kiyi miŋga Gotiŋ kiraŋiŋguhu tavi ha tarativiri.

⁷ Got ambami, nari yaŋ saŋinanga kiraŋiŋgundararim pirimandamandin. Hara muŋiniŋ sihiŋgamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami. Harim kuyu kaniŋandihindu kuyu sapa ha ŋgamaŋgarandaranditi, kru pimi manimani niŋiniŋirim pimi maŋguhara.

⁸ Harim Krundu Niŋi hama nuŋambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

*Jisas kru kuma kimuhimu miŋgaŋ miŋavindamami
(Mak 3.1-6 naŋga, Luk 6.6-11)*

⁹ Jisas kandi upi haŋu mitata uta pihu muyi yivurahami. Kamata Got naŋga kuyundavaravara tavi nuriŋandiŋi indihumi.

¹⁰ Kandihani kru muminga kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu miŋga. Kru muvira kuyusihirata Jisasin nuŋandi miku niŋin ndu kumaŋgimbaŋi tamimindan vata kitihuta ambamu, Kru kandi naŋga haŋiniŋ Avirikimuhimu Hiviŋi miŋavindamahariŋ vaha, mana mambaha miŋavindamahariŋ, vamu.

¹¹ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nariŋandi kru muminga nuŋandi sip-sip minzaminza ŋandi Avirikimuhimu Hiviŋi kumbaŋi miŋguti piŋgiriti, yahahi.

¹² Hara kru sipsip maŋa him ma, sipsipiŋ kru tarativiramangarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviŋi kru kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamahariŋ, vami.

¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu hamaŋ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nuŋandiha titi tamahi avindita kuma tamu maŋa kiyimi.

¹⁴ Kandihamatihini ŋgata, Farisi haŋiniŋ Got naŋga kuyundavaravara tavi ha mitata uta tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasin yivutatamitiriŋ kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi miŋga

¹⁵ Farisi haŋiniŋ Jisasirim mindahirahu ŋgami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambi kandi naŋga haŋiniŋ sihiŋdi umu. Kamatihi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ sihananga miŋavindamami.

¹⁶ Kamata Jisas krunavundiŋ karikarita ambami, Uta yambirim kru muŋiniŋ maŋambavaramara, vami.

¹⁷ Jisas kandihamata vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami kuyu haŋandihiŋ kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi,

¹⁸ Niŋandihiŋ yandi simbirakara miŋga. Yi nuŋ yambi yihiramamin. Yi nuŋ mavindamamaŋgarandin, naŋga yandi maviniŋbu nuŋambirim kinzihiŋzitimangari. Yandi Maviŋiŋi nu naŋga tamiman. Kamatin

12:6 Mt 12.41-42 naŋga, Lu 11.31-32 **12:7** Hos 6.6 naŋga, Mt 9.13 **12:10** Lu 14.3 **12:11** Kis 23.4-5 naŋga, Lo 22.4 naŋga, Lu 14.5 **12:14** Mt 26.4 naŋga, 27.1 naŋga, Mk 3.6 naŋga,

Lu 6.11 naŋga, Jo 7.1 naŋga, 7.19 naŋga, 11.53 * **12:14** Farisi, kru kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamatama vanarim simbira maŋa vamba indariramarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviŋi kru kandi naŋga niŋiniŋ mamiŋavindamata simbira mamiŋarasimu. Hara Jisas kru kandi naŋga haŋiniŋ Avirikimuhimu Hiviŋi miŋavindamarasimi. Kamatihi Farisindu mavimbu niŋambirim ŋambatiŋasimi. Harim nuŋ yivutatamimindan vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, naŋga Jon 5.16yi kita uta 18yi ŋgamara. **12:15** Mk 3.7-10 **12:16** Mt 8.4 naŋga, Mk 3.12

12:18 Ais 42.1-4 naŋga, Mt 3.17 naŋga, 17.5

titi vanarimindaya krunavundi pirivisa movundumuvundu hanjiniŋ ambavarimandi.

¹⁹ Nu krunavundiŋ ukari sanganzangandindi mambihuravirimandi. Nanŋa kindimakamakayi tanguramata ambavarititi krunavundi manjandarimandiyu.

²⁰ Kuki tikatikama hanjandihin nu mamjavarivirimandi. Nanŋa umbi mandumangarimandi ha mamjawimirimandi. Nu simbira miŋata anditi tititaya kiyihiyi vana ha ŋamba vanavana hanjiniŋ tarativirimandi.

²¹ Kamati krunavundi pirivisa movundumuvundu hanjiniŋ, nuŋirim indarimangarata ariŋ nguramirimandi vata tavirimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nanŋa simbira miŋandi vamu
(Mak 3.20-30 nanŋa, Luk 11.14-23 nanŋa, 12.10)

²² Kandihirivi haŋi kru sundi ŋamba ariŋgumi miŋanŋ Jisas kiyimiyi miŋata payimu. Kru kandihama tamingga ŋumi nanŋa kuyu manguyundavarandi miŋga. Kamatihi Jisas nuŋ miŋavindamahi, kandihama kuyundavarata tihiraŋami.

²³ Kamatihi krunavundi sihananŋa pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niŋuŋiŋgi vaha, vamu.

²⁴ Hara, Farisi hanjiniŋ kuyu kandiha indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ŋambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ŋamba piŋguvarandi, vamu.*

²⁵ Hara Jisas nuriŋandi indarimit hambu ngami. Harim nuriŋ nimavami, Pirivisa minzayindu niŋiŋ sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihanjiniŋ ŋambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu niŋiŋ tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihanjiniŋ tikatika mandihu.

²⁶ Kamata maŋa, Satan yahata Sataninŋ piŋguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihitu, Satanindu tikatikata nuriŋ karatamatamandu mangiyimandi.

²⁷ Harim yaŋ Belsebul nguramahi sundi ŋamba hanjiniŋ piŋguvarandintingata, nariŋandi hatinŋ ninindaya nguramahi sundi ŋamba hanjiniŋ piŋguvarandu. Harim nari ambara kuyu hanjiniŋ nariŋandi hati nariŋ ngatingurimandiyu.

²⁸ Hara, yaŋ Gotindu Maviŋiŋi nguramahi sundi ŋamba hanjiniŋ piŋguvarandintingata, Gotindu tiwiŋi kiyihiyiha pata ara nanŋa kiyiha, vamba indarimara.

²⁹ Kru mumingga kru tikatika mingandu taviŋi pamata indihuta nuŋandi muhimimuhim miŋahi. Kamatirim kru tikatika hamaŋ siki nanŋa simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviŋi muhimimuhim miŋahi.

³⁰ Kru yaŋ mindu mandamandi hama, yaŋ miku tamandi. Ara kru yaŋ nguramata krunavundiŋ mayivutihiruramandi hama, piŋguvarahi siŋunzingu undu.

³¹ Kamataharim nariŋ yi ambin, krunavundi muhimimuhim ŋamba vanavana andirimandiyu, nanŋa Gotinŋ ambasuvirimandiyu hanjiniŋ, Got

12:22 Mt 9.32-33 **12:24** Mt 9.34 nanŋa, 10.25 nanŋa, Mk 3.22 nanŋa, Lu 11.15 * **12:24** Belsebul ŋimbi ni Satanindu mu ŋimbi. **12:25** Mt 9.4 nanŋa, Jo 2.25 nanŋa, Sk 2.23 **12:28** Dan 2.44 nanŋa, 7.14 nanŋa, Lu 1.33 nanŋa, 17.20-21 nanŋa, Si 10.38 nanŋa, 1 Jo 3.8 **12:29** Ais 49.24 nanŋa, Lu 11.21-23 nanŋa, 1 Jo 4.4 **12:30** Mk 9.40 nanŋa, Lu 9.50 nanŋa, 11.23 **12:31** Mk 3.28-29 nanŋa, Lu 12.10 nanŋa, Si 7.51 nanŋa, 1 Ti 1.13 nanŋa, Hi 6.4-6 nanŋa, 10.26 nanŋa, 1 Jo 5.16

kunġi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinġi ambasuvirimandi hamandu kunġi, Got maṅguyivirimandi.

³² Kru muminġa Krundu Ñinġi kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihañinġi Got kunġi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinġi kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana hañandihin, tihu nanġa mutihu ndahara Got kunġi maṅguyivirimandi, vami.

*Ahu ñamba hañandihin kandi ñamba tamandi
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hañandihin nuñandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuñandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu nganġaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu.

³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba ninġi maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuñandi maviṅgukuyi muhimimuhim indarimit kindi hañinġi ambavarandi.

³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambi nuñandi mavi humbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambi nuñandi mavi humbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi.

³⁶ Hara yi nariñ ambin, Got krunavundinġi ngatingurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hañinġiñirim indariramarama ngatingurimandi.

³⁷ Harim nandi kuyuvu taya nganġaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba minġa, na avi minġa vamba ambirimandi, vami.

*Kru muvira Jisasinġi muhim nzihi sihirasihirarim kitihumu
(Mak 8.11-12 nanġa, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nanġa hañinġi nanġa Farisi muvira Jisasin nimavamu, Ahusiki, muhim nzihi sihirinana ngim vata piri kirin, vamu.

³⁹ Kamavahu Jisas nurinġi kimbi ambami, Nimati hiriviyindu krunavundi ñamba ninġi. Harim Gotinġi ndaya maviñi mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzihi ngimindanġi vata añaṅgarandu hara maṅġimandiyu, maninġa. Muhim nzihi sihirahi ngimaña ha, kru Gotindu kuyu minġa ambavaravara Jona sihirami handaya ngimandiyu.

⁴⁰ Jona asa arundu maviṅgumbañi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Ñinġi hama ndahara arikikwiri hivi sava humbañi kiyimandi. *

⁴¹ Krunavundinġi Got ngatinguriman vata yihiramami hivi, Ninive hati krunavundi sihananġa Gotindu taminġañi ñamba vana andindurim tanġuramirimandiyu. Kamata narinġandi tiwimi, krunavundi ñamba vanavana andindurim kuyu kimbañi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavarahi nganġa maviṅgimirumu. Hara kru muminġa nari ñinġiñi kiyi minġa, Jonañ tarativiri.

⁴² Krunavundinġi Got ngatingurimandi tiwimi, Navundi aru miku Sebandu hañambi ndahara Gotindu taminġañi tanġuramirimandi. Kamata

12:32 Mt 11.19 nanġa, Lu 12.10 nanġa, Jo 7.12 nanġa, 7.52 nanġa, 1 Ti 1.13 **12:33** Mt 7.16-20 nanġa, Lu 6.44 **12:34** Mt 3.7 nanġa, 15.18 nanġa, 23.22 nanġa, Lu 3.7 nanġa, 6.45 **12:38** Mt 16.1 nanġa, Mk 8.11 nanġa, Lu 11.16 nanġa, Jo 6.30 nanġa, 1 Ko 1.22 **12:39** Mt 16.4 nanġa, Mk 8.12 nanġa, Lu 11.29-32 * **12:40** Jona 1.17yi ngamara. Kru Gotindu kuyu minġa ambavaravara Jonandu anġwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundinġi Gotindu kuyu ambavarahi, nuñandi kuyu indarita maviṅgimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ngamara. **12:41** Jna 3.5
12:42 1 Kin 10.1-10 nanġa, 2 Sto 9.1-12 nanġa, Mt 12.6

krunavundi tihundu niḡiniḡindu ḡamba vanavanarim kuyu kimbaḡi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihanḡambi, pirivisa niḡindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuḡandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru mumḡnga niḡi kiyi mḡnga Solomonin tarativiramaḡari, vami.

Sundi ḡamba anga payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi ḡamba kru mumḡgaḡ mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi maḡimandi.

⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin haḡi anga uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha ḡḡiti ikiraḡata kanzi mḡyahuramintu saḡḡiyimandi.

⁴⁵ Kamati uta sundi ḡamba kuma timu, tamu arikinzipi tiḡḡiruramata vat ḡamba vanandu supirisupiri haḡinin timbuta pata indihuta tavi kandihani kiyimandiyu. Kru kandihama kuha ḡamba kiyimi, hara tihu ḡambatimaḡarimandi. Krunavundi tihundu niḡiniḡ siwimaḡanzihi yivurahimandi, vami.

Ninin Jisas niḡum naḡga niḡuranava
(Mak 3.31-35 naḡga, Luk 8.19-21)

⁴⁶ Jisas krunavundin kuyu ḡḡuhihi niḡum naḡga niḡuratakiḡa pata Jisas naḡga kuyundavarimindaḡ vata tapiraḡi kiyimu.

⁴⁷ Kuyundavarahihi, kru mumḡnga pata ambami, Namaka naḡga naratakiḡa nananga kuyundavarimindaḡ vata pata tapiravu nda kuyu, vami.*

⁴⁸ Kamavahi Jisas nuḡ ambami, Yamaka naḡga yaratakiḡa kandihanḡinin ninin, vami.

⁴⁹ Kamavata nuḡandi simbirasaraḡ isihuramata ambami, ḡgamara, niḡinin ndihi yandi yamaka naḡga yaratakiḡa.

⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuḡandi pihuyi kindi hamandu vana taya mḡahandahandarim pirikindu haḡinin ndaya, yandi yamaka, yarimandakiḡa naḡga yaratakiḡa, vami.

13

Wit kiris ndu tih kuyu
(Mak 4.1-9 naḡga, Luk 8.4-8)

¹ Kandihivi haḡindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapiraḡi pindihata uta indu aru haḡindu tiyi minzita kiyimi.

² Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimi haḡi payihu, kupik haḡi yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananga indu tih hambu taḡḡuvatamu.

³ Kamatihi Jisas nuriḡ tih kuyu sambu ambavarata, nimavami, Indarimara. Kru mumḡnga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.*

12:43 Jop 1.7 naḡga, Lu 11.24 naḡga, 1 Pi 5.8 **12:45** Hi 6.4 naḡga, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 naḡga, Mk 3.31 naḡga, Jo 2.12 naḡga, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba naḡga muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niḡandihin Matyu nuḡambi mayihimbivirami. Kru mumḡnga kuyu Mak 3.32yi naḡga Luk 8.20yi kiyi haḡinin ḡgata, kuyu siwimaḡara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niḡandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 naḡga, Ro 8.29 naḡga, Ga 5.6 naḡga, 6.15 naḡga, Kl 3.11 naḡga, Hi 2.11 **13:2** Lu 5.1-3 * **13:3** Matyundu aḡḡwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiḡḡiruramata ambavarami haḡindu muhanda ni. Kuyu kaniḡandihin 13.3yi kita uta 52yi tih kuyu sambu Gotindu tiyi kiyihiyirim ambami.

⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi movira kindimbatiyi mingaramahu kava pata ñamu. ⁵ Movira piri timba nanga virañi mingaramamu. Piri kandihanju simbiyi simbiyi kiri hambu timba nanga. Kamataharim wit kiris kandihanjinj piri kandihanju mingaramata sariwayi timiravaramu.

⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbañi maminggumi. Harim ina kirahimuhi sahata kimumbiramu.

⁷ Ara wit kiris movira siki punzimbunzi ñingifi mingaramamu. Kamatihu siki punzi nanga hanjinj timirata wit hanjinj taringgumu.

⁸ Hara wit kiris movira piri aviyi mingaramata timirata kandi tamamu. Movira 100, movira 60, movira 30 tindi tamamu.

⁹ Kru kinzihi nanga hama, kuyu ninandihin minjatamamangarata indarim, vami.

*Jisas tih kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanga, Luk 8.9-10)*

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundinj tih kuyuyi taya ambavarandana, vamu.

¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu.

¹² Kru mumingandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda movira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim minahandata kiyimandiyipu ha Got pingubarata mitirimandi.

¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tih kuyu ngundin. Nuriñandi tamingangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Minjatamandu hara, kuyu mu manindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi.

¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata nininiririm ndihi Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambi ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindanj vata sambi ñimbiri tihiraramirimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandanjindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihi nuriñandi kinizihi hanjinj kuyu avi indaritaririm yakwirivarandu. Nuriñandi tamingangirisi ha minjayihindu. Kamataharim nuriñandi taminga ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu manindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandihamata vana manandita, mavingimiruta yi kiniyi patu nuriñ minjavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi.

¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanga muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihinzitimara.

¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara nanga kru tititaya kiyihiyi hanjinj sambi muhimimuhim tihu ngara nininij ngimindanj vata piritamamangaramu, hara mangamu. Nanga kuyu indarindara nininij indarimindanj vata piritamamangaramu, hara manindarimu, vami.

*Wit kirisindu tih kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanga, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru muminga kivayi wit kiris kavaramindu tihi kuyu hañindu kuyu sapa ambitin indarimara.

¹⁹ Wit kiris kwimbiyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandi sapavu mangandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayinandi kuyu Got nuñandi mavingukuyi kurindi hanjiniñ pingvarandi.

²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nanga virañi mingaramata sariwayinandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayinandi indarita kinzhinzitindi. Hara nuñandi indarimangaramangara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nuñandi indarimangamangara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzhinzitindi. Hara kru nuñandi indarimangaramangara vana hanandihinirim pimi nguho, nuñandi indarimangaramangara vana ha mingata yivundi.

²² Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingiñi mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nanga timbahiris sambi minjatihiruramamarim indarindi. Kamatihi kandi vana hanjiniñ Gotindu kuyu hanjiniñ yivutaringuhi kandimandamandi.

²³ Hara wit kiris piri aviyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamangarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tihi kuyu

²⁴ Jisas nuriñ tihi kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminga nuñandi kivayi wit kiris avi hanjiniñ kavarami maña.

²⁵ Hara krunavundi karihahuhu kru hamandu miku minga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñingi hañi kavarata umi.

²⁶ Kamatihi kiyihandata wit hanjiniñ aruta kandi tamirim andihi ngahura tipa ñamba hanjiniñ ndahara kandi tamirim kiyimi.

²⁷ Kamatihi simbirasara hanjiniñ uta kiva niñuva haman nimavamba ambamu, Aru minga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindariñ. Hara mumindihi tipa ñamba nda nanga timiri, vamba ambamu.

²⁸ Kamavahu nuriñ ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Ngingangata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu.

²⁹ Kamavahura nuriñ ambami, Kitarangitirangwisa. Tipa ñamba hanjiniñ kumbiravarambara wit avi hanjiniñ nanga kumbiravaritiramandihi.

³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira minjandiyu hanjiniñirim ambiraman, Tipa ñamba hanjiniñ wisa tahirandahira kiti kahangaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi hanjiniñ yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tihi kuyu (Mak 4.30-32 nanga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriñ tihi kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha minjata nuñandi kivayi sisivami.

³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviran tarativirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuḡandi maka hañi ñiḡgi tihundu, vami.

*Yisindu tihi kuyu
(Luk 13.20-21)*

³³ Jisas nuriḡ sihinda tihi kuyu muḡandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muḡambi wit sambi miḡata yis nanga tarayiwarata tamahi kihata siḡgi ha nanga kihirihiritindi, vami.

*Jisas tihi kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.33-34)*

³⁴ Jisas sihananga kuyu krunavundiḡ ambavarami niḡniḡ, tihi kuyuyi taya ambavarami. Miḡamamañi ndamata maḡambavarami.

³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara mumingandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tihi kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tihi kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiḡ mitata tavi humbañi indihuhi nuḡandi simbirasara hañiḡ nu kiyimiḡi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ḡgahariḡ vaha, vamu.

³⁷ Kamavahu Jisas nuriḡ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Ñiḡi.

³⁸ Ara kiva ha piri niḡandihin. Ara wit kiris avi hañiḡ krunavundi Gotindu tiwiḡi kiyihiyi hañiḡ. Ara tipa ñamba hañiḡ, kañiḡ krunavundi Satanindu.

³⁹ Kru miku miḡga tipa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi hañandihin piri niḡandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira hañiḡ Gotindu kutikara.

⁴⁰ Kru tipa ñamba kumbirata kiramumu maña ha, piri niñindu imbihiviḡi andirimandiyu.

⁴¹ Krundu Ñiḡi hama nuḡandi kutikara hañiḡ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihi krunavundindu indarimaḡaramaḡara vana ñambatindi hañiḡ nanga, kru sihananga ñamba vana andindu hañiḡ, piḡguvarimandiyu.

⁴² Kamata kavariḡ ahumira aruyi urimandiyu. Ahutunḡi kandihañi irihariha mika satipirimandiyu.

⁴³ Kanditiwimi hañi krunavundi tititaya kiyihiyi hañiḡ, nuriḡandi Niḡuvandu tiwiḡi kiyihiyi hañi ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nanga hama, kuyu niḡandihin miḡatamamaḡarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piriḡhumbañi sipiruta kindindu tihi kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiḡi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itiñi piri kayivata sipirumu maña ḡandi. Kamatiḡ kru mumingḡ ḡgata sihinda sipirumi. Kamata kinziḡinzita uta nuḡandi muhimimuhim

ambahi mut minjahu timbahiris ha minjata uta kiva kandiha mut minjami, vami.

Wiriri avinzikwi ngandindu tihi kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tihi kuyu munjandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku minga wiriri avirim puhirata kindimañandimi.

⁴⁶ Kamata wiriri munjandi ngahi avinzikwisikwi tihi, uta ambahi muhimimuhim nunjandiha mut minjahu timbahiris ha minjata uta wiriri avinzikwi kandiha mut minjami, vami.

Kamahayindu tihi kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tihi kuyu munjandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu minguhi muhimimuhim asa minjandu maña.

⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi pingirita pata tingivu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi hanjini makisi muyi tamata, asa ñamba hanjini kahuvaramu.

⁴⁹ Piri niñindu imbihiyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba njini kru tititaya kiyihiyi ñingi hañi kiyimandiyu hanjini minjandiyu.

⁵⁰ Kamata kavaritu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutungi aruyi kavaritu irihariha mika satipirimandiyu, vami.

⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara hanjini kitihuta nimavami, Kuyu sihananga kanjiniñindu kuyu sapa ngandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, Ngandarini, vamu.

⁵² Kamavahu nuriñ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga hanjini tikatika kuyu ngandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ngandu. Nuri tavi aru munjandihinindu niñuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim nunjandi avivi kuhandu nanga kibi yavurita kindi hanjini, sihananga minjaramahi tapirañi pindihami, vami.

*Nasaret hati Jisasini kutivu tamamu
(Mak 6.1-6 nanga, Luk 4.16-30)*

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tihi kuyu kanjiniñ ambavarata mituta pihu kandiha mitata nunjandi pihuyi umi. Uta Got nanga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi indihuta, krunavundiñ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananga nunjandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanga muhim nzihi sihirandi vana niñandihin pañundu minjami.

⁵⁵ Ara ngandarini, kru nima niñuva tavi tihutihu minga. Niñum Maria, niñuranava, Jems, Josep, Saimon nanga Judas.

⁵⁶ Nanga niñurimangati sihananga kihiri kirini. Kru kanima tikatika nanga indarimit avi niñandihin pañundu minjata kandi vana niñiniñ andi, vamu.

⁵⁷ Kamavata niñirini kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriñ nimavami, Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minga mupihu mupihu nu ñimbi nanga minga kindi. Hara nunjandi pihu timbanzikwiyi nanga nunjandi taviyi nu ñimbi maniman minga kindi, vami.

⁵⁸ Kamataharim niŋambirim maŋindarimangarahu, pihu kandihaŋi muhimimuhim nzihi kandiŋgandi nzikwi manzihirami.

14

*Herot Jisasirim Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hama vaha vami
(Mak 6.14-29 naŋga, Luk 3.19-20 naŋga, 9.7-9)*

¹ Kandihirivi haŋi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihiŋi andimi vana ha indarimi.*

² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuŋandi simbirasara haŋiniŋ nimavami, Kru kandihamu Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita aŋga yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihirasihirandu tikatika nuŋandi kiyi, vami.

³⁻⁴ Kuha Herodiasin Herot urami, nu niŋura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotin nimavami, Navundi kaŋambiŋ urahana avimandi, vami. Kamavahi Jonin Herot miŋahandata siki takiri maŋa tikatika himiŋi kahaŋata ŋamba vana andihu tamandu upiyi tamami.

⁵ Kamata Herot Jonin yivutatamiraman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumi.

⁶ Kamata muhiviŋi kru muvira pata Herot naŋga niŋum nuŋ kavumi hivi haŋandihiniŋ indaramata ŋamu. Kamatihi kandihiŋi haŋi Herodiasindu navundi ŋiŋi haŋambi pata nuri kiyimu itihani tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami haŋandihiniŋ mavindamaŋgarami.

⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahaŋata nimavami, Kandisekisikwi, yaŋ muhimirim nda kitiwina nguriman, vami.

⁸ Kamavahi Herodias, navundi ŋiŋi haŋambi niŋum, nuŋandi navundiŋ ambami. Kamatihi nuŋandi navundi haŋambi Herotin ambami, Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hamandu mikumuŋgi ha maki muyi tamata kavuta pata yaŋ ngu, vami.

⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarihi nuŋandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahaŋami haŋandihiniŋ indarimi. Harim kihiri minzita ŋamu haŋiniŋindu tamangaŋgimbaŋi sihuri ngavitinima vata, saŋganzaŋ ambahi navundi ŋiŋi haŋambi ambami maŋa andimu.

¹⁰ Kru mumuŋgaŋ simbihi kru ŋamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saŋganzara muhaman ambahi Jonin piŋgwi piŋimi.

¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ŋiŋi haŋambiŋ ngumi. Kamatihi niŋum kiyimiŋi miŋata umi.

¹² Kamatihi Jonindu simbirasara haŋiniŋ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbaŋi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

*Jisas 5,000 kruŋ ŋaŋa ngumi
(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)*

¹³ Jisas Jonin yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambu Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piŋiyi umu.

^{13:58} Mk 6.5-6 * ^{14:1} Herot kanima, mu ŋimbi nuŋandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihamu niŋuvandu ŋimbi Herot. Niŋuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin kavumi. Matyu 2yi ngimandira. ^{14:3-4} Wkp 18.16 naŋga, 20.21 naŋga, Mt 11.2 naŋga, 21.26 naŋga, Lu 3.19-20 naŋga, 20.6 ^{14:10} Mt 17.12 naŋga, Mk 6.27 naŋga, Lu 9.9

¹⁴ Uta yivurahata ngahi krunavundi sambu kiyimu. Kamatihi ngahi mavindihi, nuriṇandi krunavundi kandi nanga haṇiniṇ miṇjavindamami.

¹⁵ Kamata kivititihi simbirasara haṇiniṇ pata Jisasini nimavamu, Niṇu kru maniman upivu, nanga ina miṇguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiṇ simbina pihu makamaka uhuhu nuriṇambirim ṇaṇa mut miṇjamu, vamu.

¹⁶ Kamavahu Jisas nuṇandi simbirasaraṇ ambami, Mumirim urimandiyu. Nariṇambinda ṇaṇa ngutira ṇamu, vami.

¹⁷ Kamavahi nuṇ ambamu, Ariṇandi ṇaṇa niṇi sambu mangiyi. Mavatiṇba arikita arikita kwiri nanga asa arikita taya kiyi, vamu.*

¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatiṇba nanga asa kandiha yi kini niṇi miṇata payimara, vami.

¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiṇ ambahi tipa haṇi miṇzimu. Kamatihi mavatiṇba arikita arikita kwiri nanga asa arikita haṇiniṇ miṇata, kimba nimbu kuta yahuta Gotiṇ kuyu avivi ngumi. Kamata miṇasihiraramata nuṇandi simbirasaraṇ nguhi krunavundiṇ tiṇgirumu.

²⁰ Kamatihi sihananga ṇahu kipitimi. Kamata mitamu haṇiniṇ kiyihi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinzipi tiṇgiruramatayi kundamu.

²¹ Kru ṇamu haṇiniṇ 5,000 vat krundaya. Hara navundi nanga ṇiṇisimiṇ mayihitiṇgirumu.

Jisas indu himbaṇi kindavarami
(Mak 6.45-52 nanga, Jon 6.16-21)

²² Jisas nuṇambi kita krunavundiṇ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuṇandi simbirasara haṇiniṇ kupik haṇi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami.

²³ Kamata krunavundiṇ simbihi uhuhu nu nuṇambi apuvu Aru nima nanga kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miṇgumi hiriviyi nu nuṇambi apu hambu kiyimi.

²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wiṇi kupik ṇapiru hambu pata kuku ha nanga kupik ha tarayikirahi miṇza haṇu ndaya kiyimi.

²⁵ Kamata kwisi pihirita siṇandihi Jisas kuku himba haṇi tanguramata uta nuṇandi simbirasara haṇiniṇ kiyimuyi yivurahami.

²⁶ Kamatihi nuṇ ngahu indu himba haṇi payihi piṇituta nanangarata ambamu, Ni sundi ṇamba muṇandi, vamu. Kamavata piṇituta pati avangaramu.

²⁷ Kamatihura sariwayiṇandi Jisas nuriṇ nimavami, Tikatikatita kiyimara. Nimbu yitih piṇimandumara, vami.

²⁸ Kamavahi Pita yahata nuṇ kimbi nimavami, Aru miṇga, na tiṇgata, ambina yindahara kuku himbaniṇi na kina haṇi tanguramata utini, vami.

²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paṇi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haṇi tangutanguramata Jisas kiyimiyi umi.

³⁰ Hara ngahi wiṇi ha tikatika sikwitihi piṇitumi. Kamata kuku haṇi tihata miṇguhandami. Harim yahata kuyu kimbaṇi nimavami, Aru miṇga, yaṇ ngurama, vami.

^{14:14} Mt 9.36 nanga, Mk 6.34 * ^{14:17} Mavatiṇba Juda hati musa miṇandu haṇiniṇ aru sikwi ma. Mavatiṇba ariṇandi skon vandu haṇim maṇa. Mavatiṇba kumanzipi tiṇgiruramata haṇiniṇ arikimbat taya ṇahu. ^{14:19} Mt 15.35-39 nanga, Mk 8.6-10 ^{14:20} 2 Kin 4.44 nanga, Mk 6.42-43 nanga, Lu 9.17 nanga, Jo 6.11-13 ^{14:23} Lu 6.12 nanga, 9.28 ^{14:26} Lu 24.37 ^{14:29} Jo 21.7

³¹ Kamavahi sariwayinandi Jisas kumandamata Pitan minjahandata nimavami, Yanjirim indarimanngaramangara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami.

³² Kamavata arikimbat kupik hañi yahuhu wini ha tihimitami.

³³ Kamatihi kru kupik himba hañi kiyimu hanjinj Jisasindu ñimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Ñinji, vamu.

Kandi nanga hanjinj Genesaret minjavindamami

(Mak 6.53-56)

³⁴ Jisas nanga nuñandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariñi yivurahamu.

³⁵ Kamatihi kru kandihaju hati Jisasin ngata, nuñ ngandu, harim sihananga pihu kandihaju ariñi kindu hanjinjirim kuyu tamahu umi. Kamatihi krunavundi sihananga kandi nanga hanjinj timbuta nu kiyimiya payimu.

³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanga ninjinj nandi mikwiri ñapiru hañi minjasarata avindimu vata añangaramu. Kamata krunavundi sihananga kandihatimu hanjinj, avindimu.

15

Gotindu tikatika kuyu añingitakiñandu kuyu tarativirahi

(Mak 7.1-13)

¹ Kandihirivi hanu Farisi nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hanjinj Jerusalem mitata Jisas kiyimiya umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu,

² Mumindihi nandi simbirasara ninjinj ariñandi añingitakiñandu tikatika kuyu ariñ ngumu ninjinj minjata kavarandu. Ñirim, kuma ñimburitara mañandu, vamu.*

³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya minjahandata, Gotindu tikatika kuyu minjata kavarandara.

⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiya taya kita nuriñandi kuyu taya minjahanda. Nanga, kru ninjum ninjuvan mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami.

⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru muminga ninjum ninjuvan nguramaramandu timbahiris hanandihin ndaya kiti, yahata ninjum ninjuvan ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotinj ngurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi.

⁶ Kru kandihama ninjum ninjuvandu tiwiya manggiyimandi. Hara nari ambandara, Kru ninjum ninjuvan timbahiris manguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihatama vanayi nari Gotindu kuyu hanandihin tanguhara mingundi. Kamata nariñandi nañingitakiñandu vana taya tihuyahandara.

⁷ Nari kuyusihirimbihipiha ninjinj. Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi,

14:31 Mt 8.26 **14:33** Sng 2.7 nanga, Mk 4.39 nanga, Lu 4.41 nanga, Jo 6.69 nanga, Ro 1.4

14:36 Mt 9.20-21 nanga, Mk 5.27-28 nanga, Lu 8.44 **15:2** Mk 7.5 nanga, Lu 11.38 * **15:2**

Simbirasara hanjinjindu kuma hanjinj ñinjindimbanzikwi mandihira ñamu. Ñinji nanga himinda Gotindu tamingafi minjata, nuriñambi ñinji nangandituma vata Juda hati pinjitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburiata Gotindu tamingafi sihinda ñanjiranditara ñañandu nandi kindi.

15:4 Kis 20.12 nanga, 21.17 nanga, Wkp 20.9 nanga, Lo 5.16

⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi mavingguku nanga indarimit hañiniñ yambirim kutañi nzikwi kindi.

⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanga tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ñiñindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimanğarata mirimbañi tamamara.

¹¹ Muhimimuhim mika humbañi indihundi hañiniñ andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi, vami.

¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañiniñ kuyu kandini indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha nğanada, vamu.

¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanga miñga. Harim muhimimuhim nu manğurimi hañiniñ kundur hañiniñ nanga kumbiravarimandi.

¹⁴ Kañiniñirim kandi vata manambamara. Nuri tamiñga ñumi ñiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhaman kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami.

¹⁵ Kamavahi Pita Jisasiñ kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihi Gotindu tamiñgañi ñiñindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina indarihariñ vaha, vami.

¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwinikwinitira wisa vaha tihi.

¹⁷ Nari nğandara. Muhimimuhim mika humbañi indihundi ha mavi humbañi miñgundi. Kamatihi mavi niñandihin sihusihu taviyi piñguvarahi undi.

¹⁸ Hara kuyu mika niñandihin ambavarandi hañandihin mavingguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana hañandihin andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi.

¹⁹ Yi krundu mavinggukuyindu muhimimuhim ñamba vana nimata niñiniñ yivurahandirim ambin. Indarimit ñamba. Kruñ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman nanga kru navundi maniman miñavingiriviñgiri vana. Navundi kru nanga hañiniñ, nanga kru navundi nanga hañiniñ piñingaragara vana. Kipa miñamiña vana. Nğatingirutingiru tiwimiñi kuyusihiñguyu ambavaravara vana, nanga muñiniñ ñamba tanğutanğu vana.

²⁰ Kandi vana niñiniñ andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi. Hara kru kuma ñimburimati ñandi hañandihin andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi, vami.

*Kenanindu navundi Jisasirim indarimanğarami
(Mak 7.24-30)*

²¹ Jisas pihu Genesaret mitata, pihu aru Tair nanga Saidonindu vu umi.

²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi nambi pata kuyu kimbañi Jisasiñ nimavami, Aru miñga, na Devit

15:8 Ese 33.31 **15:8** Ais 29.13 **15:9** Kl 2.18-22 nanga, Ta 1.14 **15:11** Mt 12.34 nanga, Si 10.15 nanga, Ro 14.14 nanga, 14.17 nanga, 1 Ti 4.4 nanga, Ta 1.15 **15:13** Jo 15.2 nanga, 1 Ko 3.7
15:14 Ais 9.16 nanga, Mal 2.8 nanga, Mt 23.16 nanga, Lu 6.39 nanga, Ro 2.19 **15:18** Mt 12.34 nanga, Je 3.6 **15:19** Stt 8.21 nanga, Snd 6.14 nanga, Jer 17.9 nanga, Mt 12.34 nanga, Mk 7.21

15:24 Mt 10.5-6 nangga, Si 3.25-26 nangga, Ro 15.8 * **15:26** Jisas navundi hanjambin tanggutini mingum vata manjandini. Maninga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyu wisa umi, kamati sihindivura mujinin indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tihi kuyu kanijanadihin gumi. Ninjisirambi hanjinin Israel hati maña, upiri hanjinin krunzapa mujinin maña. Hara Jisas navundi hanjambindu indarinngaramangara vana ha ngata nun nguramami. **15:28** Mt 8.10 nangga, 8.13 **15:31** Mk 7.37 **15:32** Mt 14.14

³⁶ Kamatihi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata hanjini nanga asa hanjini minjani. Kamata Goti kuyu avivi nguta minjashiraramata nuhandi simbirasara ngumi. Kamatihi nuhandi simbirasara hanjini krunavundi ngumu.

³⁷ Kamatihi sihananga fahu kipitimi. Kamata fiata mitamu hanjini yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramatayi kundamu.

³⁸ Kru minzita namu hanjini kru ndaya yihitingiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi nanga fani sirambi mayihitingirumu.

³⁹ Kamata Jisas krunavundi simbihi uhu, kupik minjata Magadanindu vu umi.

16

*Jisasin muhim nzihi sihirina ngim vamu
(Mak 8.11-13 nanga, Luk 12.54-56)*

¹ Farisi nanga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nuh ambamu, Na Gotindu simbira minjandanatingata muhim nzihi sihirina nandi kuma munzi ngim, vamu.

² Kamavahura nuri kimbini nimavami, Kivititi ambandara, Ihumbisa nimbu nangwindi. Harim avingivi kiyimandi, vamba ambandara.

³ Kivisihi ambandara, Kukumuwava ndanguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musu kuku nanga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihi yivurahandi hanjini ngamangarandara. Hara muhimimuhim nzihi tihungirivi yivurahandi njini mangamangarandara.

⁴ Krunavundi tihundu njini namba njini nzikwi, harim Goti ndaya mavihi mandamandu. Kamatindi imutamut muhim nzihi ngiminda vata tuvirandu, hara muhim nzihi muyipu ndahara mangimandiyu. Muhim nzihi mingiyamngiya, Gotindu kru kuyu minjata ambavarava Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nuri mitata umi.

*Farisi nanga Sadyusindu yisindu tih kuyu
(Mak 8.14-21)*

⁵ Jisas nanga nuhandi simbirasara hanjini uta indu timukari yivurahamu. Hara nuhandi simbirasara hanjini kwinkwinita mavatimba minjata manjumu.

⁶ Kamatihi Jisas nuri ambami, Nari Farisi nanga Sadyusindu yisirim tamanga nanga kindamara, vami.

⁷ Kamavahi nuhandi simbirasara hanjini nuriambi masamasa kuyu-davarata ambamu, Mavatimba mambaha mamjata payihari yisirim ambi, vamu.

⁸ Kamavahu indarita Jisas nuri ambami, Kru indarimangaramangara vana suksimbiri nanga nari. Mumindihi nari arihandi mavatimba mangiyi, vamba ambara.

⁹ Nari indarimitata mambaha ngara. Mavatimba kumanzipi timu tingiruramata 5,000 kru fahu, pamata tiwatiwayi kundamara.

¹⁰ Nanga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata 4,000 kru namu. Kamatihi tiwatiwa aruru pamatayi kundamara.

11 Nari mumindihi indarimitata manggara. Nariŋ yi mavatimbarim indarimitata kuyu manggwin. Yi ambin, nari Farisi nanga Sadyusindu yisirim tamiŋga nanga kindamara vata ambin, vami.

12 Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba nanga kirandu hanjandihinirim manjambavari. Farisi nanga Sadyusindu kuyurim tamiŋga nanga kindamara vata ambi, vamu.

Pita Jisasin ambami na nuhaya vami
(Mak 8.27-30 nanga, Luk 9.18-21)

13 Jisas pihu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kanditiwimi haŋi nuŋandi simbirasaran kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Ŋiŋi, vamba ambandu, vami.

14 Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi miŋangiruhiru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jere-maia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hanjiniŋindu muvat miŋga vaha, vamba ambandu, vamu.

15 Kamavahu Jisas nurin kitihuta ambami, Hara nariŋambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami.

16 Kamavahi Saimon Pita kimbi nimavamba ambami, Na Got krunavundiŋ anga miŋimandi vata yihiramami hama. Na Got sihangiyihiyi hamandu Ŋiŋi, vami.

17 Kamavahi Jisas kimbi ambami, Saimon, Jon ŋaniŋ, na kinzihinziti. Kandi kuyu niŋandihin naŋ piri niŋindu kru mumiŋga manjambaramami. Yandi Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama naŋ kuyu kandiŋi ambarami.

18 Kamataharim naŋ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananga yaŋirim indarimanarandu hanjiniŋ timba himba kandihaŋi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yaŋirim indarimanarandu hanjiniŋ tanguti mamiŋgumandiyu.*

19 Yi naŋ Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kindiŋari pihirivihiri siki hanjiniŋ nguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niŋi kahaŋirimanaŋa Got ndahara nuŋandi pihuyi kahaŋirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niŋi kuyivirimanaŋa Got ndahara nuŋandi pihuyi kuyivirimandi, vami.

20 Kamavata Jisas nuŋandi simbirasara hanjiniŋ karikarita ambami, Nari krunavundiŋ nimavamba manjambamara, Jisas krunavundiŋ anga miŋimandi vata Got yihiramami, vamba manjambamara, vami.

Jisas ambami andindin maŋa andimara vami
(Sapta 16.21—20.34)

Jisas kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 8.31—9.1 nanga, Luk 9.22-27)

21 Kandihivi haŋinda kita Jisas nuŋandi simbirasaran ambami, Yi Jerusalem utini, yaŋ Israelindu aru miku hanjiniŋ, nanga Gotin kiraŋinguhundu aru miku hanjiniŋ, nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hanjiniŋindu kumaŋi tamimandiyu. Kamatu kaŋinda sambu kavitin, yaŋ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikingivi kita kwiri haŋi anga yahamiriman, vami.

16:14 Mt 14.1-2 nanga, Mk 6.14-15 nanga, Lu 9.7-8 16:16 Jo 6.68-69 nanga, Hi 1.2 nanga, 1.5 nanga, 1 Jo 4.15 16:17 Mt 17.5 nanga, 1 Ko 2.10 nanga, Ga 1.15-16 nanga, Ef 2.8 16:18 Jo 1.42 nanga, Ef 2.20 nanga, Sk 21.14 * 16:18 Grik kuyuyi, ŋimbi Pita niŋandihin, timba, vava kuyu maŋa ŋandi. 16:19 Mt 18.18 nanga, Jo 20.23 16:20 Mt 17.9 nanga, Mk 9.9

²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasij timbuta tivi hambu uta nuŋ ambahimuta ambami, Aru miŋga, maninganzikwi. Naŋ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami.

²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitaŋ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kivihiŋ andina. Na Gotindu indarimit miŋata maŋandina. Na krundu indarimit miŋata andinandihi, vami.

²⁴ Kamavata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Kru mumingga yi naŋga payiman vatangata, nuŋambi tanguti miŋgum. Kamata yi pimi kaviriman maŋa nu ndahara kavum.

²⁵ Kru mumingga kandihamata vana maŋandita nuŋandi kwirandi haŋandihinirimindaya timutimutirimandi hama singundirimandi. Hara kru mumingga yambirim indariramata kwimirimandi hama sihaŋgiyimandi.

²⁶ Kru mumingga piri niŋindu muhimimuhim miŋimandi. Hara nuŋambi singunditi muhimimuhim kandihaniŋ sihananga nuŋ maŋguramirimandiyu. Naŋga nuŋandi kwirandi haŋandihin muhimimuhim kandihaŋi mut maminiŋandi.

²⁷ Krundu Niŋi miŋga nuŋandi kutikara haŋiniŋ naŋga niŋuvandu siŋa aruyi payimandi. Kamata kandihiŋi haŋi krunavundi sihananga muhimimuhim vana andindu haŋiniŋ ŋgaharamarama nuriŋ muhimimuhim ŋgurimandi. Avi vana andindu haŋiniŋ avi him ŋgurimandi. Namba vana andindu haŋiniŋ namba him ŋgurimandi.

²⁸ Yi nariŋ kandi ambin, kru taŋguramata kuyu niŋindu muvira maŋgwimitutu, Krundu Niŋi miŋgaŋ ŋgitu aru miku miŋga maŋa payimandi, vami.

17

*Jisasindu kwirandi muvita yivurahami
(Mak 9.2-13 naŋga, Luk 9.28-36)*

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, naŋga niŋura Joniŋ Jisas timbuta apu kimbandikatikayi yahuta nuriŋambi kiyimu.

² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuŋandi kipumika ha ina timirimaniŋandimi. Kamatihi nuŋandi mikwiri haŋiniŋ suŋindita siŋa maŋa yivurahami.

³ Kamatihi Jisasindu simbirasara haŋiniŋ ŋgahu Moses naŋga Elaija yivurahata Jisas naŋga kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ŋgata Jisasij ambami, Aru miŋga, niŋi kitiriŋ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, naŋga mu Elaijarim, vami.

⁵ Pita kuyundavarahihi kanzirisiri ihumukiri mu, siŋanzikwisikwi ŋandi nuriŋ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihaŋi kuyu samur muŋandihin ambami, Niŋi niŋandihin yandi, niŋambirim mavindamamaŋgarata, niŋambirim kinzihinziŋi. Kamataharim nuŋandi kuyu indarimara, vami.

16:24 Mt 10.38 naŋga, Lu 14.27 naŋga, Si 14.22 naŋga, 2 Ti 3.12 **16:25** Mt 10.39 naŋga, Lu 17.33 naŋga, Jo 12.25 **16:26** Sng 49.7-8 naŋga, Mt 4.8-9 **16:27** Sng 62.12 naŋga, Snd 24.12 naŋga, Sek 14.5 naŋga, Mt 25.31 naŋga, 26.64 naŋga, Mk 8.38 naŋga, Lu 9.26 naŋga, Ro 2.6 naŋga, 1 Pi 1.17 naŋga, Sk 22.12 **16:28** Mk 9.1 naŋga, Lu 9.27 **17:1** 2 Pi 1.17-18 **17:5** Stt 22.2 naŋga, Lo 18.15 naŋga, Sng 2.7 naŋga, Ais 42.1 naŋga, Mt 3.17 naŋga, 12.18 naŋga, Mk 1.11 naŋga, Lu 3.22

⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kanduha indarihu nuriŋ piŋitihi, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu miŋgumi.

⁷ Kamatihi Jisas arihaŋi pata nuriŋ miŋahandatanda ambami, Piŋimanduta yahamiramara, vami.

⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatin mangamu. Jisasin ndaya ngamu.

⁹ Kamata apu ha mitata miŋgumiŋgu Jisas nuriŋ tikatika kuyu nguta ambami, Ngara vana niŋandihin kru mumingŋan maŋambavarahandamara, ututa Krundu Niŋi hama sava humbaŋi kita anga yahamiram, vami.

¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara haŋinin Jisasin kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanga haŋinin ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu.

¹¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ambandu kuyu haŋandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim miŋasirivirimandi.

¹² Hara yi nariŋ ambin, Elaija payihira kru nuŋ magŋamangarandu. Kamataharim nuriŋandi indarimitiyi Elaijan ŋamba vana andindu. Harim siwimaŋa vanayi Krundu Niŋi hamaŋ ŋamba tangurimandiyu, vami.

¹³ Jisas kamavahi nuŋandi simbirasara haŋinin ambamu, Jon kukuyi miŋangiruhuru hamarim ambi, vamu.

*Jisas ŋiŋi nuŋandi sundi ŋamba piŋguvarami
(Mak 9.14-29 nanga, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanga nuŋandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambu kiyimu haŋi yivurahamu. Kamatihi kru muminga pata Jisas kiyimi arihaŋi tandamikwimikwita ambami,

¹⁵ Aru miŋga, ŋiŋi yandi niŋandihin kwinikwinitihini nuŋandi kwirandi ni ŋambatindi. Kamata sambu ŋimbiri ahutungiŋi miŋgundi, nanga kukuyi ndahara miŋgundi. Harim ŋiŋi yandi ni sihiŋga.

¹⁶ Nandi simbirasara niŋinin kiyuyi miŋata payihin andihura avimandi, vami.

¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Krunavundi tihundu nari, nariŋandi indarimangaramangara ha tikatikama. Nanga nariŋandi indarimit nanga andindara vana haŋinin avima. Pamata ŋimbiri nari nanga kiŋiŋiŋi nariŋandi pimi kaviriman. Niŋi kanduha niŋi miŋata paŋi, vami.

¹⁸ Kamatihi Jisas sundi ŋamba haŋandihin ambahimuhi sariwayiŋandi sundi ŋamba ha ŋiŋi haŋandihin tihimitahi sikwi avindimi.

¹⁹ Kamata muŋimbiri nuŋandi simbirasara haŋinin Jisasin nuŋambi kiyihihi pata niŋavamba kitihumu, Pamatihi ara sundi ŋamba kandihaŋandihin piŋguvarimindan vata andiharin maningandimi, vamu.

²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriŋ ambami, Nariŋandi indarimangaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambiŋguvarahara. Nariŋ yi kandi ambin, nariŋandi indarimangaramangara vana ha sahi mastet kiris maŋa kitindahara sundi ŋamba ha piŋguvarahara. Hara nariŋandi indarimangaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ŋamba mambiŋguvarahara. Nari apu

niriṇandihiniṛim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariṇandi indarimangaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

*Jisas kimuta yahamiraman vamba sihinda muṇimbiri ambami
(Mak 9.30-32 naṇṇa, Luk 9.43-45)*

²²⁻²³ Jisas naṇṇa nuṇandi simbirasara haṇiniṇ pirivisa Galili tihiruta nurin nimavamba ambami, Krundu Niṇi miṇṇaṇ krundu kumaṇṇimbanṇi tamata, nuṇ yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri haṇi aṇṇa yahamirimandi, vami. Kamavahi nuṇandi simbirasara haṇiniṇ kuyu kandiha indarihu nuriṇandi maviha pimitimangarami.

Kiraṇiṇṇuṇu taviyirim timbahiris ṇṇumi

²⁴ Kamata Jisas naṇṇa nuṇandi simbirasara haṇiniṇ uta piṇu aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotin kiraṇiṇṇuṇu tavi haṇindurim vata kru timbahiris miṇandu haṇiniṇ payimu. Pata Pitaṇ nimavamba kitihumu, Nariṇandi ahusiki ndama Gotin kiraṇiṇṇuṇu tavi niṇandihin miṇasirivasirivarim timbahiris ṇṇuhi vaha, vamu.

²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, ṇṇuhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta maṇṇuyundavarahihi Jisas nuṇ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niṇindu aru miṇu haṇiniṇ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miṇandu. Kandihaṇiniṇ timbahiris ninindu taya miṇandu. Nuriṇandi krunzapandu miṇandu, mana muṇiniṇindu taya miṇandu, vami.

²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muṇiniṇindu taya miṇandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriṇandi krunzapandu timbahiris maminiṇdu.

²⁷ Hara kamatiriṇ ariṇ ambituma. Kamataharim uta indu ndaṇi atinṇi kavara. Kamata asa kimangima piṇṇirimana haṇandihin nuṇandi miṇa ha miṇativata timbahiris muṇandihin ṇṇina kiyimandi. Timbahiris kandiha miṇata nananṇa ariṇambirim tama, vami.

18

*Gotindu tiwiyi kiyihiyi haṇindu nindaya aru ṇimbi naṇṇa miṇṇa
(Mak 9.33-37 naṇṇa, Luk 9.46-48)*

¹ Kandihirivi haṇi Jisasindu simbirasara haṇiniṇ pata Jisasin nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi haṇi, kru ninindaya ṇimbi aru naṇṇa miṇṇa kiyimandi, vamu.

² Kamavahu Jisas ṇiṇi muṇandi uraramahi payihi nuri kiyimu pirin haṇi taṇṇuramaramamata

³ ambami, Yi nariṇ kandi ambin, nari mavi maṇṇimiruta ṇiṇisirambi kindu maṇa maṇṇiyimandiraṇa, Gotindu tiwiyi maṇṇiyimandira.*

⁴ Kru mumiṇṇa nuṇambi taṇṇuti miṇṇuti ṇiṇi nima maṇa yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi haṇi ṇimbi aru sikwi naṇṇa miṇṇa kiyimandi.

* **17:20-21** Kru indarimit avi naṇṇa muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniṇi kiyi. Jisas ambami, Got naṇṇa kuyundavaravara vana naṇṇa itihanaṇa vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ṇamba kandihamata ha piṇṇuvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu. **17:22-23** Mt 16.21 **17:24** Kis 30.13 naṇṇa, 38.26 **18:1** Lu 22.24 **18:3** Mt 19.14 naṇṇa, Mk 10.15 naṇṇa, Lu 18.17 * **18:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiṇṇiruramata ambavarami haṇindu muhanda ni. Kuyu kaniṇandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas naṇṇa kindandu haṇiniṇ muhimimuhim vana nuriṇambi masamasa andimu vata ambavarami. **18:4** Mt 20.27 naṇṇa, 23.11

⁵ Ara kru muminga yanirim indariramata ñiñi sukiyipu nimatarim kinzhinzitirimandi hama, yanirim kinzhinzitirimandi, vami.

*Ñamba vanavana andihi indarimanğaramanğara vana ñambatindi
(Mak 9.42-48 nanğa, Luk 17.1-2)*

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru muminga anditi ñiñi mu yambirim indarimanğarandi ñandi ñamba vanayi mingata yiviti, kandihaman avinda timba mungi aru minjata nuñandi pingwi hañi simahata kavaritu añakinguku tungñi minguta kimum.

⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviran pingirivingiriramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañiniñ pimi kavirimandiyu. Hara kru pingirivingiriramandu hañiniñ pimi aru kavirimandiyu.

⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu nanğa tanda tamu nanğandaya kita sihangiyimana. Nandi kuma arikita nanğa tanda arikita kitunda nañ Got ahu mangimuhimu tuta sihangindi hañi kavariti unamandihi.

⁹ Nandi taminga timu pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata, taminga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata taminga timu nanğandaya kitanda sihangiyimana. Nandi taminga arikita kitunda nañ Got ahutuvarani heliyi kavariti unamandihi.

¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Ñiñi sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman sañ vitirama. Nariñ yinda ambin, Gotindu pihuyi, ñiñi kaniñiniñindu kutikara hañiniñ, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanğa sihangindu, vami.*

*Sipsip yiwaramindu tihi kuyu
(Luk 15.3-7)*

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumingandu sipsip 100 kiti, mingiyataya yiwariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maninga, 99 sipsip hañiniñ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip mingiyataya yiwarahi hañandihin puhirahi.

¹³ Yi nariñ kandi ambin, sipsip hañandihin anga minjata kinzhinzitih. 99 sipsip manzingundihu hañiniñirim kinzhinzitimangarahi. Hara sipsip mingiyataya singundimi hañandihin anga minjata, kinzhinzitimangarahi.

¹⁴ Kamata maña nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, ñiñi suksirambi kaniñindu muñandihin yiwaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu minjasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi ñingñiñindu muvat nañ ñamba vana anditi, uta nuñ nga. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuñandi hañiniñirim minjasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritingata nuñ anga minjimana.

18:5 Mt 10.40-42 nanğa, Lu 9.48 nanğa, 10.16 nanğa, Jo 13.20 **18:6** Mt 17.27 nanğa, Lu 17.1-2 nanğa, 1 Ko 8.12 **18:7** Lu 17.1 nanğa, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 nanğa, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 nanğa, Mk 9.47 **18:10-11** Stt 48.16 nanğa, Sng 34.7 nanğa, Lu 19.10 nanğa, Jo 3.17 nanğa, 12.47 nanğa, Hi 1.14 * **18:10-11** Kru indarimit avi nanğa muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu Ñiñi hama krunavundi ñamba vana andita singundimu hañiniñ anga minjirim payimi, vamba ambami, vandu. **18:15** Wkp 19.17 nanğa, Lu 17.3 nanğa, Ga 6.1 nanğa, Je 5.19-20 nanğa, 1 Pi 4.8

16 Ara nandi kuyu maṇindaritingata, sihinda uta mīngiyavatiṇ vaha mana arikimbatīṇ vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiṇ.

17 Kamatina nuriṇandi kuyu maṇindaritingata, uta krunavundi Jisasirim indarimaṅgarandu ṇiṇiṇ amba. Kamatina krunavundi Jisasirim indarimaṅgarandu haṇiṇiṇ ndu kuyu ndahara maṇindaritingata, nuṇ Gotiṇ mangaha mīnga, naṅga kru gavaman ndamarim timbahiris miṇamiṇa mīngaṇ ṇgimaṇandi.

18 Yi nariṇ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niṇi kahaṇirimandiraṇa, Got ndahara nuṇandi pihuyi kahaṇirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niṇi kuyivirimandiraṇa, Got ndahara nuṇandi pihuyi kuyivirimandi.

19 Nariṇ yi sihinda ambin, piri niṇi nari arikimbat muhimirim nda mavi minzayi tamata, yandi Yavandak nuṇandi pihuyi kiyi hama naṅga kuyundavaritira nariṇirim ṇgurimandi.

20 Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ṇimbiyi tiwirimandiṇ ha, yi yambi nuriṇandi ṇiṅgiṇi kiyiman, vami.

Kuṅgi ndu tihi kuyu

21 Kandihivi haṇi Pita Jisas kiyimiṇi pata nimavamba kitihumi, Aru mīnga, krunavundi nandi ṇiṅgiṇindu muvat yaṇ ṇamba vana anditi kuṅgi kuyivahin, sihinda muṇimbiri anditi kuṅgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata ṇimbiri sikwi kuṅgi kuyivata, ambihani vaha vahin. Mana pamata ṇimbiri sikwi nuṇandi ṇamba vana ha kuṅgi kuyivahin, vami.

22 Kamavahi Jisas nuṇ ambami, Yi naṇ ambin, naṇ kru ṇamba vana kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata ṇimbiri anditi nuṇandi kuṅgi kuyiva. Naṇ ṇamba vana andititi ndahara imutamut nuṇandi ṇamba vanandu kuṅgi kuyiva.

23 Indarimara, Gotindu tiwiṇi kiyihiyiṇa aru miku maṇa, simbirasara nuṇandi timbahiris miṇamu haṇandihin nu naṅga kuyu miṇasirivasirivarim piri kindi.

24 Kamata timbahiris miṇasirivasiriva simbira miṇahi simbirasara muhamaj nu kiyimiṇi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miṇami.

25 Hara timbahiris miṇami haṇindu kimbi ṇguhu ṇandi mangiyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kanimaṇ, ṇimburiṇ, naṅga ṇiṇisimij naṅga nuṇandi muhimimuhim sihananga ṇgutira kru muṇiṇiṇ mut miṇamu. Kamatu simbirasara saṇiṇiṇiṇ yivurahitu, timbahiris ha miṇata yaṇ ṇgumara, vamba ambami.

26 Kamavahi simbirasara saṇ hama aru miku hamandu tandanzapa haṇi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaṇ sihiṅgata tavirahanda. Timbahiris nandi miṇamin haṇandihin sihananga kimbi ṇguriman huṇindihi, vamba ambami.

27 Kamavahi simbirasara saṇ hamandu aru miku hamaṇ mavindihi nuṇ kuṅgi kuyivami. Kamata timbahiris miṇami haṇandihinirim ndahara kindam, vamba ambami.

18:16 Lo 19.15 naṅga, Jo 8.17 naṅga, 2 Ko 13.1 naṅga, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 naṅga, 1 Ko 5.9 naṅga, 5.13 naṅga, 6.1-6 naṅga, 2 Te 3.6 naṅga, 3.14 **18:18** Mt 16.19 naṅga, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 naṅga, Mk 11.24 naṅga, Jo 14.23 naṅga, 15.7 naṅga, 1 Jo 3.22 naṅga, 5.14 **18:21** Lu 17.3-4 **18:22** Stt 4.24 naṅga, Mt 6.14 naṅga, Mk 11.25 naṅga, Kl 3.13 **18:25** 2 Kin 4.1 naṅga, Neh 5.8

²⁸ Kamatihi simbirasara saŋ hama tapiraŋi indihuta simbira kihiri miŋandu miŋga nuŋandi 10 timbahiris taya miŋami miŋgaŋ ngami. Kamata sikwitaya nuŋ pingwi nikiniki miŋavandata ambami, Yandi timbahiris miŋamana ha tihunzaŋzaŋ ngu, vamba ambami.

²⁹ Kamatihi simbira kihiri miŋandu hama nuŋandi tandanzapa haŋi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miŋamin ha nguriman huŋindihi yaŋ sihiŋgata taviarahanda, vamba ambami.

³⁰ Hara simbirasara saŋ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miŋandu hamaŋ kru ŋamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihaŋi kiŋiŋgiŋi timbahiris miŋami ha miŋasirivami.

³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miŋandu haŋiniŋ ngahu nuriŋandi mavimbu avi mandimi. Kamatihi uta nuriŋandi aru miku hamaŋ muhimimuhim vana simbirasara saŋ hama andimi haŋiniŋirim ambavaramu.

³² Kamatihi aru hama simbirasara saŋ hamaŋ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saŋ ŋamba miŋga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miŋamana haŋandihinirim kindam vata, naŋ kuŋgi kuyivasin.

³³ Yi naŋ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miŋandara ndamaŋ sihisihisi mandisina, vamba ambami.

³⁴ Kamavata nuŋandi aru miku hama simbirasara saŋ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaŋinda nguhu haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamiman. Kamatin kandihaŋi kiŋiŋgiŋi timbahiris miŋami haŋiniŋ sihananga aŋga ngurimandi, vamba ambami.

³⁵ Siwimaŋa ŋandi, muŋiniŋindu ŋamba vana kuŋgi maŋguyivirimandira ha, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama nariŋandi kuŋgi ndahara maŋguyivirimandi, vami.

19

*Navundi nanga kru miŋasihiraramarama vanarim Jisas ambavarami
(Mak 10.1-12 nanga, Luk 16.18)*

¹ Jisas kuyu kaniniŋiniŋ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiariŋ kuku Jordan ndambukari indihumi.

² Kamatihi krunavundi sambu nu nanga umu. Kamatihi kandihambu kandi nanga haŋiniŋ miŋavindamami.

³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payimu. Harim Jisasin nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminga nimburiŋ saŋinanga pinguvarahi. Kru kandihama ariŋandi tikitika kuyu miŋahandandi vaha, vamu.

⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu aŋgwimikiyi kuyu kindi haŋandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa miŋami. Kamata andihi kru nanga navundi yivurahamu, vamba ambami.

⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niŋum niŋuvaŋ mitata nimburi nanga kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandibat miŋgiyataya yivurahandu, vamba ambami.

⁶ Got ambami, harim arikimbat kiŋigiti maŋgindu. Kwirandibat miŋgiyataya maŋa kindu. Harim Got kahaŋami him haŋandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi haṅiniṅ Jisasin ambamu, Kamatahara mumindihi Moses arinṅ tikatika kuyu ṅguta ambami, Kru aṅgwimikiyi yihimbivirata navundiṅ ṅguta piṅguvariti umi, vamba ambami, vamu.

⁸ Kamavahu Jisas nuriṅ ambami, Nari tamahumbiri ṅiniṅ, harim Moses ṅgataru andihi navundi piṅguvarandara. Hara kimangimaṅi kamata vana maṅgiyimi.

⁹ Nariṅ yi ambin, kru muminga, nimburi kru mamiṅavingiritira saṅinanga piṅguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihamanunambi navundi miṅavingirivigiri vana andihi, vami.

¹⁰ Kamavahi nuṅandi simbirasara haṅiniṅ kuyu kandiha indarita Jisasin nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miṅahandiriman vataṅgata, kindamindihi navundi maṅuram, vamu.

¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananga kuyu kaniṅandihin mamiṅandu. Got kru minzavativatinṅ ndaya tikatika ṅguhi navundi maṅurandu.

¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita ṅiniṅ kita navundi maṅurandu. Muviranṅ niṅumigati kavuhu nuriṅandi kwirandi ha ṅambatimi. Muviranṅ kru kwirandimbisa tavihamu harim ṅiṅi maṅgavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihindu simbirarim indarimata nuriṅambi tikatika kuyu simahata navundi maṅurandu. Harim kru kuyu kaniṅandihin miṅiman virimandi hama miṅam, vami.

*Jisas ṅiṅi haṅiniṅ mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 naṅga, Luk 18.15-17)*

¹³ Kandihivi haṅi krunavundi ṅiṅi sukisirambi haṅiniṅ timbuta Jisas kiyimiṅi payimu. Nuṅandi kuma ha nuriṅandi kwirandi haṅi tamata, Got naṅga kuyundavariti, nuriṅ ṅguramam vata andimu. Kamatihura nuṅandi simbirasara haṅiniṅ krunavundi kandihaṅiniṅ ambahimumu.

¹⁴ Kamatihi Jisas nuṅandi simbirasara haṅiniṅ ambami, Mitira ṅiṅi haṅiniṅ yi kini niṅi payimu, nuriṅ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindaṅ vataṅgata, ṅiṅi niṅiniṅ maṅa kiyimu, vami.

¹⁵ Kamavata kuma nuṅandiha ṅiṅi haṅiniṅindu miku haṅi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi haṅu mitata umi.

*Kru ṅaṅira ariku miṅga Jisas naṅga kuyundavarami
(Mak 10.17-31 naṅga, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihi kru muminga Jisas kiyimiṅi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ṅandi andita sihaṅgiyiman, vami.

¹⁷ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Mumindihi na yaṅ avi vanarim kitihuna. Minzaminda Got taya avi. Hara sihaṅgiyiman vataṅgata, Gotindu tikatika kuyu taya miṅahandamaṅgara, vami.

¹⁸ Kamavahi kru kandihaman Jisasin nimavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihaṅiniṅindu kuyu nimata kindi. Krunavundiṅ mayivutatama. Kru na, navundi mamiṅavingiri, naṅga navundi na, kru mamiṅavingiri. Kipa mamiṅa, kru muṅiniṅ kuyusiṅhira saṅinanga maṅgatiṅguru.

19:7 Lo 24.1-4 naṅga, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 naṅga, Mk 10.11 naṅga, Lu 16.18 naṅga, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 naṅga, 7.7-9 naṅga, 7.17 **19:12** 1 Ko 7.32-34 naṅga, 9.5 **19:14** Mt 18.2-3 **19:16** Mk 10.17 naṅga, Lu 10.25 naṅga, 18.18 **19:17** Wkp 18.5 naṅga, Lu 10.28 **19:18** Kis 20.13-16 naṅga, Lo 5.17-20

¹⁹ Naminavandu tiwiyi kiñingĩfi nuriñandi kuyu miñahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihananga kruñ ndahara miñata maviñi tama, vami.

²⁰ Kamavahi kru ñañira hama ambami, Yi sihananga tikatika kuyu kaniñiniñ miñahandandin. Hara yi pamata himiriminzikwi kirivitin, vami.

²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikwi miñga kiyiman vatangata, uta nandi muhimimuhim sihananga nguna mut miñamu. Kamatu timbahiris ha miñatuta muhimimuhim maniman sañ hañiniñ ngu. Kamatirimana handa Gotindu pihuyindu avihimĩngim miñimana. Kamata yi nannga pañi, vami.

²² Kru ñañira hama muhimimuhim sambi sikwi nannga miñga. Harim kuyu kandiha indarihi nuñandi mavimbu pimitihi umi.

²³ Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku miñga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi.

²⁴ Yi nariñ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbañi indiwirim, kru timbahirisindu ariku hañiniñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maña aviri mandamahi, vami. ²⁵ Nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kaniñandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihangiyimandi, vamu.

²⁶ Kamavahu Jisas nuriñ tihirata ambami, Kru mañandihu. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami.

²⁷ Kamavahi Pita kimbi ambami, Ngana, ara ariñandi muhimimuhim mitata nananga kindandariñ. Harim ara mum miñimindañ, vami.

²⁸ Kamavahi Jisas ambami, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim kihi yivurahimandi hiviñi, Krundu Ñiñi miñga aru ñimbi nangandita aru miku ndu minzimĩzi maka nuñandi hañi minzirimandi. Kamati yi nannga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minzimĩzi maka kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi tingiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tingiruramata hañiniñ karatamirimandira.

²⁹ Nannga krunavundi sihananga yambirim indarita, nuriñandi tavi, niñusinavañ, niñuranavañ, niñurimañgatiñ, ñiñisimĩñ, niñuminiñuvañ, nannga nuriñandi kiva mitamu hañiniñ sihinda muhimimuhim 100 miñimandiyu. Kamata sihangiyimandiyu.

³⁰ Hara kru kasirambu uyu hañiniñ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu hañiniñ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira miñamu niñiniñdu tihi kuyu

¹ Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu niñiniñim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa niñuva miñga maña. Kivisihi nda kruñ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñi simbira miñamu vata umi.

19:19 Kis 20.12 nannga, Wkp 19.18 nannga, Lo 5.16 nannga, Ro 13.9 nannga, Ga 5.14 nannga, Je 2.8
19:21 Mt 6.20 nannga, Lu 12.33 nannga, Si 2.45 nannga, 4.34-37 nannga, 1 Ti 6.18-19 **19:23** Mt 13.22
 nannga, Mk 10.24 nannga, 1 Ti 6.9-10 **19:26** Stt 18.14 nannga, Jop 42.2 nannga, Jer 32.17 nannga,
 Sek 8.6 nannga, Lu 18.27 **19:27** Mk 10.28 nannga, Lu 5.11 nannga, 18.28 **19:28** Mt 20.21 nannga,
 25.31 nannga, Lu 22.30 nannga, 1 Ko 6.2-3 nannga, Sk 2.26 nannga, 3.21 **19:29** Mk 10.29-30 nannga,
 Lu 18.29-30 nannga, Hi 10.34 **19:30** Mt 20.16 nannga, Mk 10.31 nannga, Lu 13.30 **20:1** Mt 21.33

² Kamata nuri nanga kuyu simahata ambami, Simbira miñitira musi hivindu timbahiris kumba nanngananga kiris nariñ nguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuñandi hañi simbira miñamu.

³ Kamata kiyihandata 9 kilok virañi aru hama sihinda umi. Kamata tihiruthiru upi hañi ngahi kru muvira sañ tanguvatata kiyimu.

⁴ Kamatihu ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira miñamara. Kamatira simbira miñimandiravu ngaharamata nariñ timbahiris titiyi nguriman, vami.

⁵ Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihi, nanga ina miñgurim sangindangumi hiriviyi aru hama sihinda anga uta siwimaña musa nda andimi.

⁶ Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muviran ngahi tihiruthiru upi hañi tanguvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musi hivi nari niñindaya sañ tanguvatata kiyihara kivititi, vamba ambami.

⁷ Kamavahi ambamu, Ariñ kru mumiñga simbira manguyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira miñamara, vamba ambami.

⁸ Kamata kivitititih, nuñandi simbira miñahuhu karatamandi haman ambami, Simbirasara hañiniñ uraramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira miñayu hañiniñ wisa nguta, kasiramayi pata miñayu hañiniñ ngu, vamba ambami.

⁹ Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira miñamu hañiniñ kumba nanngananga kiris miñamu.

¹⁰ Kamatihu kru simbira nuringwisa miñamu hañiniñ pata timbahiris sambi vaha miñimindan vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanngananga kiris miñamu.

¹¹⁻¹² Kamata timbahiris miñamu hambu ngata kiva niñuva hama nanga kuyu miñgumu. Kamata ambamu, Kru ndaniñiñ sihindivu pata miñgiya hirivi taya simbira miñayu ndaniñiñ timbahiris ariñ nguna maña nuriñ nguna. Ara kivisun nda kita simbira tikatika miñahariñ ariñ ina kirahimuhi pata kivitititi, vamba ambamu.

¹³ Kamavahu kiva niñuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhaman ambami, Yambiha, yi nan ñamba vana manandin. Nanannga, timbahiris kumba nanga kirisirim kuyu simahariñ.

¹⁴ Nandi timbahiris ni miñata uhu. Yi yambi piritamata nan timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndaman ndahara timbahiris siwimañanda ngwin.

¹⁵ Niñandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi nuriñ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami.

¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu hañiniñ kasirambu patu, kasirambu kindu hañiniñ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanga, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuñandi 12 simbirasara hañiniñ timbута muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiningin nuriñ ambami,

¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindan. Kamatirin Krundu Niñiñ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga tikatika

kuyundu mirimba nanga hanjinjindu kumangimbañi tamimandiyu. Kamata nun ngatingiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu.

¹⁹ Kamata krunzapa munjinjindu kumangimbañi tamimandiyu. Kamatu nuṅ kandihañinir ambasuvata pingirawisita, ahuandiñi yivuwirimbandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami.

*Jems nanga Jon aru miku yivurahimindan vata andimu
(Mak 10.35-45)*

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu ñinjisim arikimbat, nannga niñum Jisas kiyimi payimu. Kamata niñum tanda mikwimikwinita Jisasin ambami, Nan muhimirim kitiwiriman, vami.

²¹ Kamatihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi haŋambi Jisasiŋ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi ŋiŋi arikimbatin ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami.

²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niñandihindu sapa ha mangamangarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vungi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nun ambamu, Ara andiharin, vamu.

²³ Kamavahu Jisas arikimbatiñ ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vungi hañi kuvirimandira. Hara yihiramahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminzi simbira niñandihin yandima. Minzimnzi maka kandihanjiniñ krundu, yandi Yavandak siwifamami niñin, vami.

²⁴ Kamatihu Jisasindu 10 simbirasara haniniŋ niŋusi niŋura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu.

²⁵ Kamata Jisas nunandi simbirasara hanjini uraramahi payihu ambami, Nari ngandara. Aru miku muyindu hanjini nurinandi krunzaparim arinandi kuyu taya indarimu vata tikatikatmangarandu. Nanga nurinandi kru aru hanjini, krunavundi nurinandi kuyu sihananga minahandamu vata, tuvirandu.

²⁶ Hara kandihamata vana ha nari nanga manggiyim. Narijandi ñingiñindu kru muvat aru minga kiyiman virimandi hama, narijandi simbirakara minga kiyim.

²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, narinandi simbirakara san minga kiyim.

²⁸ Kamata maña Krundu Ñinji hama krunavundi niñambirim simbira niñamu vata mambayimi. Simbira miñata nuñandi kwirandi ha nuñambi nguta kimuta krunavundi sambi mut miñitini vata payimi, vami.

*Jisas kru arikimbat tamɨŋga ñumi ɲiniŋ miŋavindamami
(Mak 10.46-52 nanga, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanga nuṇandi simbirasara haṇiniṇ pihu aru Jeriko mitata umu. Kamatiḥu krunavundi sambɪ sikwi nuri nanga umu.

³⁰ Kamatihu kru arikimbat kwimbi tivi hañi minzita kiyimu. Arikimbat kandihañin taminga ñumi ninin. Harim Ijas payi vahu indarita kuyu

20:21 Mt 19.28 nanga, Lu 22.30 **20:22** Mt 26.39 nanga, 26.42 nanga, Mk 14.36 nanga, Jo 18.11

20:23 Mt 25.34 nanga, Si 12.2 nanga, Ro 8.17 nanga, 2 Ko 1.7 nanga, Sk 1.9 **20:25** Lu 22.25-26

20:26 Mk 10.43-44 nanga. Lu 9.48 **20:26** Mt 23.11 nanga. Mk 9.35 nanga. Lu 22.26 **20:28**

Lu 22.27 nanga, Jo 13.14 nanga, Fl 2.7 nanga, 1 Ti 2.6 nanga, Ta 2.14 nanga, 1 Pi 1.19 20:30 Mt
9.27 nanga, 15.22

kimbañi pativat ambamu, Aru mingga na Devit Niñuñgingi. Na arin sihingga, vamu.

³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika narijandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbañi ambamu, Aru mingga na Devit Niñuñgingi, na arin sihingga, vamu.

³² Kamavahu Jisas tanguramata arikimbatin ambami, Yi narin pa-matiriman, vami.

³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru mingga, arinjandi tamingga ninjiniñ minjavihiri, vamu.

³⁴ Kamavahu Jisasin arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamingga hañi timbusarahi, sariwayi nandin tamingga nuriñandi hañiniñ avindihi tihirañamu. Kamatihi arikimbat Jisas nanga umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundin kuyu ngumi

21

(Sapta 21—25)

Jisas Jerusalem aru miku indiwimañandimi

(Mak 11.1-11 nanga, Luk 19.28-40 nanga, Jon 12.12-19)

¹⁻² Jisas nanga nuñandi simbirasara hañiniñ Jerusalem yivurahirimindihu ariñindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta pihu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Pihu kututa ngarin ndañi umara. Uta sikwitaya ngitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñinji nuñandi handahara nu nanga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niñi timbuta payimara.

³ Kamatira kru muminga nariñirim kuyu mu ambitingata ambamara, Donki arikita ninjiniñ, Aru hama simbira nanga, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami.

⁴ Kanimata vana yivurahami niñandihinirim kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara mingga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami,

⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niñandihin ambavaramara, Niñgamara. Nariñandi aru miku nima payi. Nu kru ñimbi maniman hama payimañandi. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andimu.

⁷ Kamata donki niñum nanga ñinji ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriñandi mikwiri kuta hañiniñ donkindu kuta hañi yivutihumu. Kamatihi Jisas kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatihi krunavundi sambu nuriñandi mikwiri kuta hañiniñ siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatihi muvira ahumakamaka miki nanga hañiniñ tahirandahira kindimbatiyi tamamu.

⁹ Kamatindi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndanjin nanga sihindi payimu ninjiniñ, sihananga nimavamba tanguvihumu, Devit Niñuñgingirim kinzihinziñim. Kru Aru nimandu ñimbiiyi payimi niman, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihinziñim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhu, pihu aru hañindu krunavundi sihananga ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu.

¹¹ Kamavahu krunavundi nu nanga umu hañinin ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minga. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu minga payi, vamu.

Timbahiris simbira minjahu pinguvarami

(Mak 11.15-19 nanga, Luk 19.45-48 nanga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotin kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira minamu hañinin sihananga pinguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañininjindu pina hañinin, nanga kava tamahuhu mut minjandu hañininjindu minziminzi maka hañinin minjasingivarami.*

¹³ Kamata nuriñ ambami, Gotindu angwimikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niñandihin yi nangandaya kuyundavaravara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nanga kipa nanga hañininjindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotin kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihi taminga ñumi nanga tanda ñamba hañinin nu kiyimi payihu nuriñ minjavindamami.

¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotin kirañinguhundu aru miku hañinin nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañinin, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hañinin ngamu. Nanga ñinisirambi Gotin kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tanguvihumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihinziñimara, vahu indarimu. Harim nuriñ kitiritihi, Jisasin nimavamba kitihumu, Na ñinisirambi niñinin kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu angwimikiyi ngatingiruta mambaha ngandara. Devit Gotin ambami, Ñinji suksirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami.

¹⁷ Kamata Jisas nuriñ mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nanga, 11.20-24)

¹⁸ Kamata kivisuñ nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi.

¹⁹ Kamata kindi tivi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihañi kandi manggiyimi. Miki hañinin ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavahi sariwayinjandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi.

²⁰ Kamatihi nuñandi simbirasara hañinin kandiha ngata pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatih ahu fik niñandihin sariwayinjandi kwiriñandi, vamu.

²¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimangarata, nariñandi indarimit arikita manggiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanga

21:11 Mt 21.46 * **21:12** Kava nanga muhimimuhim, kru mut minjandu hañinin, kandihanin Gotin kirañinguhu upiyindu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hañinin mut minjirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut minjandu. Rom nanga Grikindu timbahirisiyi mut maminjandu. **21:13** Ais 56.7 nanga, Jer 7.11 nanga, Mk 11.17 nanga, Lu 19.46 **21:14** 2 Sml 5.8 nanga, Ais 35.5-6 **21:15-16** Sng 8.2 **21:19** Lu 13.6 **21:21** Mt 17.20 nanga, Lu 17.6 nanga, Jo 14.12 nanga, 1 Ko 13.2 nanga, Je 1.6

kandi vana nindaya manandihara. Apu ndanandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta añakinguku ndañi mingu vamba ambitira, ambahara maña andihi.

²² Ara indarimanagarata Got nanga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim minjirim ambirimandira ha, nari minjimandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 nanga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotin kirañinguhu tavi hañindu upiye indihuta krunavundin ambaramami. Kamatihi Gotin kirañinguhu hanjiniñindu aru miku hanjiniñ nanga Israel hatindu aru miku hanjiniñ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kanandihin panjundu minjata kanimata vana ni andina. Nanga nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira minjana, vamu.

²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariñ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yan kandi ambitira ngatanda, yi nariñ yan ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira minjandinirim ambitin indarimandira.

²⁵ Jon krunavundin kukuyi minjagirundi vana ha pañindu minjami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriñambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitirin ariñ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuñambirim manjindarimanagarandara, vamba ambirimandi.

²⁶ Hara kanandihin krundu vana vatangata krunavundirim pinjitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minja vamba ambandundihi, vamu.

²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara mangandarin, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Yindahara ninimbaha taya yan ñimbi nguhi simbira kanandihin minjandinirim nariñ manjambiminda, vami.

Kru mumingandu ñinji arikimbatindu tih kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotin kirañinguhu hanjiniñindu aru miku hanjiniñ nanga Israel hatindu aru miku hanjiniñ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru muminga kru ñinji nuñandi arikita. Nuñandi ñinji niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñinji, musi uta wain kiva ndañi simbira minja, vamba ambami.

²⁹ Kamavahi ñanin ambami, Yan yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuñandi indarimit hambu tivirahi umi.

³⁰ Kamata niñuva uta ñinji muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñinji hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara manjumi, vami.

³¹ Jisas kamavata ambami, Ñinji arikimbat hañindu ninindaya niñuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñ yi kandi ambin, kru gavan ndamarim timbahiris minjamina hanjiniñ, nanga navundi kru minjavingirivingiri hanjiniñ wis Gotindu tiwiye kiyimandiyu.

³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariñ tititi vana taya isihuramami, hara nuñirim manjindarimanagaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris minjamina hanjiniñ, nanga navundi kru minjavingirivingiri hanjiniñ niñambirim indarimanagaramu. Kandihamata vana andihu ngamara, hara nariñandi indarimit hambu tivirahi niñambirim manjindarimanagaramara, vami.

*Kru ñamba ñinin wain kiva karatamandu hañininjindu tihi kuyu
(Mak 12.1-12 nanga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku hañininj sihinda ambami, Sihinda tihi kuyu muñandihin indarimara. Kru muminga wain kiva minami. Kamata tapa hañandihin timbayi tama tangirata arindihuyivimi. Kamata kiva tungi hambu wain kiris tanguvusivusirim kumba kayivata musa minata, kru kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta nandi tihumi. Kamata kru muvira simbira minjandiyu vata kiva ha nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.*

³⁴ Kamata wain hañininj kandi tamirim andimi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ muvirañ uta kiva simbira minjamina hañininj kiyuyi nuñandi wain mindi minjumu vata simbihi umu.

³⁵ Kamatihi kru kiva hañi simbira minjandu hañininj simbirasara sañ hañininj minata, muhamañ yivuta, muhamañ yivutatamahu kimuhi, muhamañ timba kavaramu.

³⁶ Kamatihi kiyihandata kiva niñuva hama sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimanggimañi simbimi hañininj tarativirata sambimari simbimi. Kamatihi kivayi simbira minjumu hañininj simbirasara sañ kandihañininj ndahara siwimaña musa nda andimu.

³⁷ Kamatihi kita kiva niñuva hama nuñandi ñini timbanzikwiñ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niñuva ambami, Yandi ñini nimandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami.

³⁸ Hara kru kiva hañi simbira minjandu hañininj ngahu ñanin payihi nuriñambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru nima niñuvandu muhimimuhim nu minjandi. Harim nuñ yivutatamata, niñuvandu kiva ni ara minj, vamba ambamu.

³⁹ Kamavata kru hamañ minjandata piñgirita uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi.

⁴⁰ Harim muyivi kiva niñuva hama pata kru nuñandi kiva hañi simbira minjandu hañininj pamata musa andirimandi, vami.

⁴¹ Kamavahi nuñ ambamu, Kru ñamba kandihañininj pisingarimandi. Kamata wain kiva ha minata kru muñininj nguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña minjamina tiwimihi yivutihiruramata nuñ ngumandiyu, vamu.

⁴² Kamavahu Jisas nuriñ nimavamba kitihumi, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu mandambu niñu ngatingiruta mambaha ngamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu hañininj ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa minjandahandandu timba avi nandi kihi. Aru hama nuñambi kandiham ha andihi yivurahahi ara ngaharin avindimbazikwi kihi, vamba ambami.

⁴³ Kamataharim narin yi ambin, kuha nari Gotindu tiwihi kiyimara. Hara narin Got tihimifata krunavundi muñininj minjandi. Kamati nuñandi tiwihi kita, nuñandi kuyu taya minjandirimandiyu.

⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi mingata yivirimandi hama punzi hañininj yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ngimba muhi

21:33 Mt 25.14 * **21:33** Wain kivandu tihi kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ngami. Got krunavundi Israelin andimirim tihi kuyu. Tihi kuyundu sapa ha nimata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. **21:35** Mt 22.6 **21:38** Mt 27.18 **21:39** Hi 13.12 **21:42** Sng 118.22-23 nanga, Ais 28.16 nanga, Mk 12.10 nanga, Si 4.11 nanga, Ro 9.33 nanga, Ef 2.20 nanga, 1 Pi 2.6-8 **21:44** Ais 8.14-15 nanga, 60.12 nanga, Dan 2.44-45 nanga, Sek 12.3 nanga, 1 Pi 2.8

miŋgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihaman yiviti miñindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ nanga Farisi tihi kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariŋambiriminzikwi ambi, vamu.

⁴⁶ Harim Jisasiniŋ miŋahandimindan nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumu.

22

Kru nanga navundiŋ miŋavisihuramata ñahuraviravindu tihi kuyu (Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku hañiniŋ tihi kuyu mu nguta nimavami,

² Gotindu tiwiŋi kiyihiyiha aru miku mumingandu maña. Kru ñiŋi nuŋandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ñahuravimi.

³ Kamata timu kandihañi payimandiyu vata kruŋ ambami. Kamata ñaña hivi hañi nuŋandi simbirasara saŋ hañiniŋ uta kru kandihaniniŋ timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwiravarata mambayimu.

⁴ Kamatihi sihinda nuŋandi simbirasara saŋ muviraŋnizikwi simbita ambami, Uta kru ambasimin hañiniŋ nimavamba ambamara. Ngamara, nu nuŋandi bulmakau kru muvira nanga sihim muvira kwirandi nanga hañiniŋ ndahara yivutatamata ñaña nuŋandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara, vamba ambami.

⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara saŋ hañiniŋ uta kru hañiniŋ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nuriŋandi kuyu mañindarita siŋgunzingu umu. Muhama nuŋandi kivayi umi. Muhama nuŋandi timbahiris simbira miŋirim umi.

⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara saŋ hañiniŋ miŋahandata sihuminguyu nguta yivutatamahu kimumbiramu.

⁷ Kamatihi aru miku hamaŋ kitiritihi nuŋandi sanganzara hañiniŋ simbihi umu. Uta kru nuŋandi simbirasara saŋ yivutatamamu hañiniŋ sihananga yivubarahu kimuta mitumu. Kamata nuriŋandi pihi aru ha kiramu.

⁸ Kamata aru miku hama nuŋandi simbirasara saŋ hañiniŋirim ambami, Kru nanga navundiŋ miŋavisihuramata ñahuraviravindu ñaña siwi kiyi. Hara kru uraramasimin hañiniŋ aviniŋiŋ ma, harim pata mañirimandiyu.

⁹ Kamataharim kwimbihingiriŋi uhuhu kru sihananga ngimandira hañiniŋ, uraramitira timu niŋi payimu, vamba ambami.

¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara saŋ kandihaniniŋ kwimbi sihanangayi siŋgunzingu uhuhu krunavundi ngamu hañiniŋ yivutihiruramamu, krunavundi ñamba ŋiniŋ nanga aviniŋiŋ. Kamatihi pata ñirim minzihu tavi ha yavurimi.

¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nuriŋ ngirim indihumi. Kamata ngahira kru mundama mikwiri avi kru nanga navundiŋ miŋavisihuramata ñahuravindu hiviŋi tamandu ŋandi mandamami.

* **21:44** Kru indarimit avi nanga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niŋandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumingga yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ngamara. **21:46** Mt 21.11 nanga, 21.26 nanga, Lu 7.16 nanga, Jo 7.40 **22:4** Mt 21.36 **22:6** Mt 21.35 **22:11** 2 Ko 5.3 nanga, Sk 3.4 nanga, 19.8

¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambiha, na mumindihi mikwiri avinandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu mangiyimi.

¹³ Kamata aru miku hama simbirasara san hanjinihirim nimavamba ambami, Nunjandi kuma tanda ni simahata kavariira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihañi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambi uraramandi. Hara minzavativatiñ ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

Timbahiris Sisariñ nguho vaha mana mambaha nguho

(Mak 12.13-17 nanga, Luk 20.20-26)

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasiñ kindimbuhirata ngatingurimindan vata kuyu namu. Jisasiñ kuyusihiritiñ kuyu aka vu ambiti, nunjandi kuyu kandihañi nun ngatingurimindan vata indariramamu.

¹⁶ Kamata nuriñandi simbirasara hanjiniñ nanga Herotinduyindu kru muviran simbihi, Jisas kiyimiyi uta nun ambamu, Ahusiki, ara nan ngandarini, na kandidataya ambavava minga. Kamata krunavundiñ kuyu kandidataya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumingarim ndahara mambiniitundana. Na krun kuyu siwimaña ndaya ambaramandana, ñimbi nanga njiniñ nanga ñimbi maniman njiniñ.

¹⁷ Kamataharim ariñ ambina ngim. Na pamata indarina, Sisariñ timbahiris nguharini vaha, mana mambaha nguharini, vamu.

¹⁸ Kamavahura Jisas nuriñandi indarimit ñamba ha atinda ngami, harim ambami, Kru kuyusihirimbihipiha nari, yan mumindihi kuyusihiririm andira.

¹⁹ Yan timbahiris tamandara muha isihuramitira ngitin, vami. Kamavahi timbahiris mingiya kiris taya nu kiyimiyi minata payimu.

²⁰ Kamatihi Jisas nuriñ nimavamba kitihumi, Ñimbi nanga kipumika ni ninindu, vami.

²¹ Kamavahi ambamu, Sisarindu, vamu. Kamavahu ambami, Sisarindu him Sisariñ ngumara, Gotindu him Gotini ngumara, vami.

²² Kamavahi kuyu kandiha indarita pindirata, nun mitata umu.

Jisasiñ Sadyusi kru kimuta anga yahamiramarim kitihumu

(Mak 12.18-27 nanga, Luk 20.27-40)

²³ Kandihiñi hañinda Sadyusi Jisas kiyimiyi payimu. Kandihañiniñ ambarasimu, Kru kimundu hanjiniñ anga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasiñ nimavamba kitihumu,

²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru muminga ñini mangavimat kwimitingata, nimburiñ njura urata ñini kaviti, niñusindu krunzapa ha manzingundimi, vamba ambami.

²⁵ Kuha ariñandi ñingiñi kru minza susukiyindu taya kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ñini mangavumi. Harim njura Yangiv hama navundi kandihañambi urami.

²⁶ Kamatihi njura Yangiv hama ndahara ñini mangavimat kimumi. Kamatihi Kari hama ndahara siwimañanda ñini mangavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi.

²⁷ Sihananga kimuta mituhu, kita imbi navundi hanjambi kimumi.

28 Harim na amba. Kru kimuhimu haɲiniɲ anga yahamirimandiyu tiwimiɲi navundi haɲambi nin nimburi sikwi niɲusi niɲura kuma timu, tamu arikinzipi tiɲgiruramata haɲindu nimburi kiyimandi. Ngandana, nuri sihananga nuɲ uramu, vamu.

29 Kamavahu Jisas nuriɲ kimbi ambami, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu kindi haɲandihin mambaha ngandara. Nanga nari Gotindu tikaɲika ndahara maɲgandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara.

30 Gotindu kutikara nuɲandi pihuyi kindu haɲiniɲ navundi maɲurandu. Siwimaɲa ɲandi, krunavundi kimuhimu haɲiniɲ anga yahamirimandiyu hiviɲi, kru haɲiniɲ navundi maɲurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu.

31 Hara kru kimuta anga yahamirimandiyu vava vana niɲandihinirim nariɲ kitiwiriman. Nari Gotindu angwimikiyi kuyu kindi haɲandihin ngatɲgiruta mambaha ngandara.

32 Got ambami, Yi Got. Yandi ɲimbi Abraham, Aisak, nanga Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaɲi kindu haɲiniɲ Gotindu ɲimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihangindu haɲiniɲ Gotindu ɲimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara sihangindu, vami.

33 Kamavahi krunavundi nuɲandi kuyu kandiha indarihu maviyahavarami.

*Gotindu tikaɲika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nanga, Luk 10.25-28)*

34 Kamata Farisi Jisas Sadyusiɲ kuyu hindi miɲayiɲi vava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiɲi payimu.

35 Kandi ɲiɲgi haɲi tikaɲika kuyu miɲasirivasiriva muminga ndahara kiyimi. Harim kandiama Jisasirim ambiti ngitiɲ vata nimavamba kitihumi,

36 Ahusiki, tikaɲika kuyu pamata kuyu sikwi kimangima, tikaɲika kuyu muviraɲ sihananga tarativiraɲi, vami.

37 Kamavahi Jisas nuɲ ambami, Nari Gotiɲ miɲata maviɲi tamamara, ariɲandi Aru nimaɲ. Nari nuɲ nariɲandi maviɲguku nanga, nariɲandi maviɲiɲi nanga, nariɲandi indarimit nanga miɲata maviɲi tamamamara.

38 Tikaɲika kuyu kaniɲandihin aru, nanga kimangimanzikwi.

39 Nanga tikaɲika kuyu siwimaɲa muha niɲandihin. Nambi nandi kwirandirim mavindamandana maɲa, sihananga kruɲ ndahara miɲata maviɲi tama.

40 Kuyu arikita kaniɲiniɲ kuyu muviraɲdu kuyu sapa. Gotindu tikaɲika kuyu sihanangandu kuyu sapa. Nanga kru Gotindu kuyu miɲata ambavaravara haɲiniɲ kuyu yiɲimbiviramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisiɲ kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 nanga, Luk 20.41-44)*

41 Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nuriɲ nimavamba kitihumi,

42 Nari kru Got krunavundi nuɲandiɲ anga miɲimandi vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu niɲindu ɲiɲi, vami. Kamavahi nuɲ nimavamba ambamu, Nu Devit niɲuɲiɲgi, vamu.

Mk 12.34 nanga, Lu 14.6 nanga, 20.40 **23:3** Mal 2.7-8 **23:5** Mt 6.1 * **23:5** Got nanga kuyundavaravarim tavi hanjinj sukisirambi timbahiris tamatama paña maña Juda hati musa minandu. Gotindu angwimikiyindu kuyu muhirivi sirambi angwimiki sukisirambiyi yihimbivirata papa kandihañi kundandu. Kamata kandihanjinj nuriñandi kumangak hañi kingiraramata, tavi mirimba hañi simahandu. Anga Minamija 13.9 nanga 13.16 nanga Tikatika Kuyu 6.8 nanga 11.18yi ngamara. Nanga Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu minjahandandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga hanjinj nanga Farisi nimata indarindu. Krunavundi arinj ngata ambirimandiyu, Ninjinj Gotindu titatika kuyu minjahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got nanga kuyundavaravarim kumangak aruru kumañi tamata, tavi aruru mirimbañi simahandu. Kamata siri siki kutanguta mikwiri ñapiru hambu timbuvarandu, vami. **23:6** Mt 6.5 nanga, Mk 12.38-39 nanga, Lu 11.43 nanga, 14.7

⁹ Nari piri niñindu kru mumingarim yava vata manjambamara. Nariñandi Nava minzaminza nuñandi pihuyi kiya.

¹⁰ Nanga nariñirim kru miku niniñ vata manjambamu. Nariñandi miku minzaminğandaya. Kru Got krunavundi nuñandiñ anğa minjimandi vata yihiramami hama.

¹¹ Nariñandi aru hama nariñandi simbirakara miñga kiyim.

¹² Kru nuñandi ñimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ñimbi maniman miñga kiyimandi. Ara kru nuñandi ñimbi tanguti miñgurimandi hama, Got anditi ñimbi aru nanga miñga kiyimandi, vami.

¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niniñ. Nari Gotindu tiwiya kiyihiya hañindu kindiñariha krunavundindu kipumikayi kivihiha nariñambi manjindhudara. Krunavundi indiwiriminihi nuriñandi kindiha kivihihara.*

¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niniñ. Nari pirivisa nanga añakinguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat miñğandaya nariñandi simbirasara miñga yivurahandi. Kamata nariñ nu ñamba vanarim tarativiramangarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari taminga ñumi niniñ kru muñiniñ kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru muminga Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanandihinirim kuyu sanjanan, vamba ambandara. Hara kru muminga gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kindi hañandihinindu ñimbi yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara.

¹⁷ Nari kwinikwini nanga taminga ñumi niniñ, Gotindu tamingañi mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotiñ kirañinguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. Gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kita, Gotiñ kirañinguhu tavi ha andihi gol kandiha Gotindu him yivurahandi.

¹⁸ Nanga nari ambandara, Kru muminga Gotiñ kirañinguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanandihinirim kuyu sanjanan, vamba ambandara. Hara kru muminga muhimimuhim Gotiñ kirañinguhu pina kimba hañi kindi hañiniñ yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara.

¹⁹ Nari taminga ñumi niniñ, Gotindu tamingañi mum ndimbanzikwi aru him. Gotiñ kirañinguhu him vaha aru, mana Gotiñ kirañinguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañinguhundu ha kirañinguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotiñ kirañinguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi.

²⁰ Kamataharim kru muminga Gotiñ kirañinguhu pina hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu

23:11 Mt 20.26-27 nanga, Mk 9.35 nanga, 10.43-44 nanga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nanga, Snd 15.33 nanga, 29.23 nanga, Ese 21.26 nanga, Lu 14.11 nanga, 18.14 nanga, Je 4.6 nanga, 1 Pi 5.5

23:13-14 Lu 11.52 * **23:13-14** Kru indarimit avi nanga muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiya vamba indarimitandu. Kuyu kandiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niniñ. Nari navundi kindahu hañiniñ kuyusihirata nuriñandi tavi kipa miñandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nanga kuyundavarambara kuyu piñgirindara. Nari ngatigirutingiru hiviya pimi aru sikwi miñimandira. Mak 12.40yi ngamara.

23:16 Mt 5.33-34 nanga, 15.14

tikatikatiramandi. Kandihama, nuṇandi kuyu ha kirañinguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuṇandi kuyu ha pina ha nanḡa muhimimuhim pina himba hañi kindi hañiniṇ nanḡa tikatikatiramandi.

²¹ Nanḡa kru mumingḡa Gotiṇ kirañinguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuṇandi kuyu tikatiramandi. Kandihama, nuṇandi kuyu ha Gotiṇ kirañinguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuṇandi kuyu ha Gotiṇ nanḡa Got nuṇambi kirañinguhu tavi kandihañi kindi hamaṇ nanḡa tikatikatiramandi.

²² Nanḡa kru mumingḡa Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuṇandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuṇandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, nanḡa Got nuṇambi minziminzi maka kandihañi minzindi hamaṇ nanḡa tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusiherimbihapiha ṇiniṇ. Nari sahi kivayindu suksirambi hañiniṇ kumanzipi timutamu tingiruramata tamarahata mingiyataya Gotiṇ ṇgundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata hañiniṇ mitamaranḡa. Krunavundiṇ titi vanayi taya ṇgatingirutiṇḡiru vana, sihingaha vana, nanḡa indarimanḡaramanḡara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru hañiniṇ miṇahandata, tikatika kuyu mu hañiniṇ ndahara mamitamara.

²⁴ Tamingḡa ñumi nari, kru muṇiniṇ kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru mumingḡa akavat suksimbiri nuṇandi misi hañi kiyihi ṇgata miṇata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha manḡimat kuvirata kamel ha nanḡa mirihi mingundi maña ṇiniṇ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusiherimbihapiha ṇiniṇ. Nari maki nanḡa kuku kuvirahuvira vungḡi hañiniṇ kutihambu taya ñañirandamandara. Hara ñaña him kandihañi kundandara hañiniṇ kipa miṇamiṇa vana, nanḡa nariṇambirimindaya indaritari vanayi miṇandara.

²⁶ Farisi na tamingḡa ñumi, kuku kuvirahuvira vungḡi ha mavi hambu visa ñañirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñañirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusiherimbihapiha ṇiniṇ. Nari krunzava mu manḡa suñi nanḡa tanḡusiharahu kindi maña ṇiniṇ. Krunzava kandiha tapiravu ṇgina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nanḡa ñamba himiṇḡim yavurita kindi.

²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariṇandi kwirandi hambu ṇgata ṇiniṇiṇ kru tititaya kiyihiyi ṇiniṇ vamba indarimitandu. Hara nariṇandi mavi humba hambu kuyusiheri vana nanḡa tikatika kuyu miṇata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nanḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusiherimbihapiha ṇiniṇ. Nari kru Gotindu kuyu miṇata ambavaravara hañiniṇindu sava humba avinzikwi musa miṇandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniṇindu sava ha kanzi miṇayahuramandara.

³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara aṇṇigitaña kiyimu takuk hañi kita, nuriṇ ṇguramata kru Gotindu kuyu miṇata ambavaravara hañiniṇ mayivutatamahariṇ, vamba ambandara.

³¹ Kamataharim nariṇandi kuyu kandihañi nariṇambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miṇata ambavarandu haṇiniṇ yivutatamandu haṇiniṇindu ṇiṇisim maña kira.

³² Kamataharim uta nariṇandi naṇṅgitakiṇandu ṇamba vana haṇiniṇ anditira arutimi.

³³ Nari tau ṇamba ṇiniṇ maña. Nari ahutuvarandi heliyirim mandahirindara. Nariṇ Got ṇgatingiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira.

³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miṇata ambavarava haṇiniṇ, nanga tikatika kuyundu mirimba nanga haṇiniṇ, nanga kru indarimit avi nanga haṇiniṇ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muviraṇ yivutatamirimandira, muviraṇ ahuandiṇi yivuwirimbimandira. Muviraṇ Got nanga kuyundavaravara tavi nariṇandi hañi tamata piṅgirawismandira. Kamata nariṇandi pihu aru hañi kaharivitira tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu.

³⁵ Kamataharim kru sihananga piri niṇindu tititaya kindu haṇiniṇ yivutatamandu haṇiniṇindu pimi ha, nari nangandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu haṇiniṇ yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia ṇaniṇ Sekaraiaṇ timu Gotiṇ kiraṇṅguhu pina, tamu Gotiṇ kiraṇṅguhu tavi piriṇimbiriṇ tamata yivutatamamara. Kamataharim ṇamba vana kandihañindu pimi ha nariṇambi kavirimandira.

³⁶ Nariṇ yi kandi ambin, ṇamba vana sihananga kandihaṇiniṇindu kaṇinda ha, krunavundi tihu kuyu niṇiniṇ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalemirim indarihi mavindimi
(Luk 13.34-35 nanga, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miṇata ambavara haṇiniṇ yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu haṇiniṇ miṇamiṇa yivutatamirim timba kavarandana. Sambu ṇimbiri nandi ṇiṇisim haṇiniṇ akakara niṇum nuṇandi ṇiṇisimiṇ ambindiwivu yivuṇimbirindi maña yivuṇimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara.

³⁸ Nari indarimara. Tihu nariṇandi pihu ni ṇambatita saṅgiyimandi.

³⁹ Kamataharim yi nariṇ ambin, nari yaṇ sihinda maṅgimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu ṇimbiriṇ payimi nimaṇ Got aṇingaritamam, vamba ambirimandira, vami.

24

*Jisas Gotiṇ kiraṇṅguhu tavi ṇambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 nanga, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiṇ kiraṇṅguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuṇandi simbirasara haṇiniṇ nu kiyimiṇi payimu. Kamata nuṇandi simbirasara haṇiniṇ Gotiṇ kiraṇṅguhu tavi ha nanga muhimimuhim upi kandihañindu haṇiniṇ isihuramindaṇ vata andimu.

² Kamatihura nurin kuyu nimata ambami, Nari tavi pangarivaṅgari niṇiniṇ ṇgara. Nariṇ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu

timba muhimbañi manngiyimandi. Sihananga yivukuvimbirata kavaritu minngurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambu yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 nanga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuṇandi simbirasara haṇiniṇ ndaya pata nuṇ kitihuta ambamu, Ariṇ ambina ngim. Pandiwimira kandihamata vana haṇiniṇ yivurahirimandiyu. Nanga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ngata ambimindaṇ, Jisas anṅa pati piri niṇandihin singundirimandi, vamba ambimindaṇ, vamu.

⁴ Kamavahu Jisas nuriṇ kimbi ambami, Nari tamanga nanga kiyimara. Nariṇ kru mumanga kuyusihiritimandih.

⁵ Kru sambu pañimbañi yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuṇandiṇ anṅa minṇimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambu kuyusihirimandiyu.

⁶ Nari sanga arurundu pirindim indarimandira, nanga sanga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamanga nanga kiyimara. Nari mambindiramarara. Muhimimuhim kandihaniniṇ yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi.

⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu haṇiniṇ nanga kurihirimandiyu. Nanga aru miku muṇiniṇindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu haṇiniṇindu kru nanga kurihirimandiyu. Nanga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Nanga muvumuvu pirimama payimandi.

⁸ Muhimimuhim vana kandihaniniṇ, navundi ñiṇi kavirimindihu kañinda atikimañi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariṇ miku ṇiniṇindu kumanngimbañi tamimandiyu. Kamata nariṇ pimi nguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari nanga kiyi. Harim krunavundi sihananga nariṇambirim kitiri kiyimandiyu.

¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambu yambirim indarimangarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihaniniṇ nuriṇambi masamasa kitiri kita, nuriṇambi nuriṇandi miku ṇiniṇindu kumanngimbañi tamimandiyu.

¹¹ Nanga, kru Gotindu kuyu miṇata ambavaravara kuyusihiriṇiniṇ sambu yahata, krunavundi sambu kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriṇandi kuyusihiringuyu haṇiniṇ miṇahandirimandiyu.

¹² Kamatu ñamba vana haṇiniṇ arutirimandi. Harim kru sambu muṇiniṇ miṇata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu.

¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi haṇiniṇ, Got nuriṇ anṅa minṇimandi.

¹⁴ Kamati Gotindu tiwiyindu kuyu avi haṇandihin, pirivisa muvu-

* **24:2** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandini 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 nanga, 24.37-39 nanga, Mk 13.3 nanga, 1 Te 5.1

24:4 Jer 14.14 nanga, 23.21 nanga, 23.25 nanga, Mt 24.23-24 nanga, Jo 5.43 nanga, Si 5.36-37 nanga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 nanga, Ais 19.2 nanga, Hag 2.22 nanga, Sek 14.13 nanga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 nanga, Mk 13.9 nanga, Lu 21.12 nanga, Jo 15.18-20 nanga, Si 4.2-3 nanga, Sk 2.10 nanga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 nanga, 13.57 nanga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 nanga, 24.5 nanga, 24.24 nanga, Si 20.29 nanga, 1 Ti 4.1 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 **24:13** Mt 10.22 nanga, Mk 13.13 nanga, Hi 3.6 nanga, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanga, 10.18 nanga, 28.19 nanga, Ro 10.18 nanga, Kl 1.6 nanga, 1.23

muvu sihananga ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himiminzikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanga, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ngimandira. Ñamba himinizikwi kandiha ngitira Gotiŋ kirañinguhu tavi hañi tanğuramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu angwimiki niñi kiyi niñandihin kru ngatıngiruta ngimandi hama indarimitata ngam.

¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu hañiniŋ, tivaramata upi apu sambı nanğanangavu yawirimandiyu.

¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu mįnguta maku nuğandi hañiniŋ mįnamıjarım mañindarım.

¹⁸ Nanga kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuğandiha mįjirim tavıyi anğa mañum.

¹⁹ Nanga navundi mavinanga hañiniŋ nanga navundi ñiñi amağimbañindu nanga hañiniŋ, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu.

²⁰ Nanga nari Got nanga kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanga Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandıvaramirimandira.

²¹ Kamataharım kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kihi kiyimi hirivıyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayıvurahami. Nanga muyıvındahara pimi aru kandihamata sihinda mayıvurahirimandi.

²² Got pimi kanıñiniñindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga siğundihi. Hara krunavundi nuğandi vata yihıramami hañiniŋirim indarita, kandihipi ha kirivi tamirimandi.

²³ Kandihandiwimi nariŋ muhama nimavamba ambirimandi, Niğamara, kru Got krunavundi nuğandiŋ anğa mįnimandi vata yihıramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanga muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihañiniŋirim mañindarımangaramara.

²⁴ Nanga kru sambı pata kuyusiherata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuğandiŋ anğa mįnimandi vata yihıramami, vamba ambirimandiyu. Nanga kru sambı pata kuyusiherata ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara mįnga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihıra muhimimuhim nzihi andıtutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihanangan mįjawinikwinıtirimandiyu. Kamata nuri mįjatandıtangata kru Got nuğandi vata yihıramami hañiniŋ ndahara mįjawinikwinıtirimandiyu.

²⁵ Nari indarımara. Yi nariŋ muhimimuhim vana yivurahimandi niñiniŋirim ambavarin.

²⁶ Kamataharım nariŋ nimavamba ambirimandiyu, Niğamara. Kru manıman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu mañumara. Nanga nimavamba ambirimandiyu, Niğamara. Tavıhumba

24:15 Dan 9.27 nanga, 11.31 nanga, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanga, 12.1 nanga, Jol 2.2 nanga, Sk 7.14 **24:22** Ais 65.8-9 nanga, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nanga, 24.11 nanga, Mk 13.21 nanga, Lu 17.23 nanga, 21.8 **24:24** Lo 13.1-3 nanga, Mk 13.22 nanga, 2 Te 2.8-9 nanga, Sk 13.13-14 **24:26** Lu 17.23-24

niñini kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara nurinandi kuyu hanandihirim manindarimara.

²⁷ Nari ngandara. Ihumbisa nimbu ñima minaparahi, ina yahayahavu kita siñandita uta ina minguminguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Ñinji hama ndahara payimandi hiviwi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananga nun ngimandiyu.

²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, punji pata tihirundu, vami.

*Muyivi Krundu Ñinji payimandi
(Mak 13.24-27 nanga, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihanjinin singundiriminiti, sariwayinandi ina ni kinzimingwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki ninjinin ihumbisa nimbu mitata minaramirimandiyu. Kamata tikatika himingim ihumbisa nimbu kuyu hanjinin nandahara nanangarimandiyu.

³⁰ Kanditiwimi hañi Krundu Ñinji hamandu muhim nzihi ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananga piri niñindu ninjinin kambirihirimandiyu. Kamata ngitu Krundu Ñinji hama, ihumbisa nimbu kita nunandi tikatika nanga siña aru nanga ihumukiri humbañi payimandi.

³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nunandi hanjinin simbiti piri nifi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hanjinin yivunibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikin ngata idariramata ngimandira
(Mak 13.28-31 nanga, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikin ngamara. Maka nunandi hanjinin kuku nangandita miki hanjinin muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara.

³³ Siwimaña nandi, muhimimuhim vana kaninjinin yivurahiti ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Ñinji hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara.

³⁴ Yi narin kandi ambin, krunavundi tihi kuyu ninjinin mangwimitutu muhimimuhim vana kaninjinin yivurahimandi.

³⁵ Pirivisa nanga ihumbisa ni singundirimandi, hara yandi kuyu ni manzingundirimandi, vami.

*Kandi vana ninjinin yivurahimandi hivi ha muminga mangandi
(Mak 13.32-37 nanga, Luk 17.26-30 nanga, 17.34-36)*

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana ninjinin yivurahimandi hivi ha nanga pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru muminga ndahara mangandi. Gotindu pihuyindu kutikara ndahara mangandu. Nanga Krundu Ñinji hama ndahara mangandi. Ninjuvandaya nu ngandi.

³⁷ Krundu Ñinji hama parimiti, muhimimuhim vana Noandu tiwimiwi yivurahami maña yivurahimandi.

³⁸ Kukuwiri aru ha mandanguhihi, ñaña kuvirarasimu. Nanga kru,

24:27 Mt 24.37-39 **24:28** Lu 17.37 **24:29** Ais 13.10 nanga, 34.4 nanga, Ese 32.7 nanga, Jol 2.10 nanga, 2.31 nanga, 3.15 nanga, Sk 6.12-13 **24:30** Dan 7.13 nanga, Sek 12.10-14 nanga, Mk 13.26 nanga, Sk 1.7 nanga, 6.12-13 **24:31** Ais 27.13 nanga, Mt 13.41 nanga, 1 Ko 15.52 nanga, 1 Te 4.16 **24:33** Je 5.9 **24:34** Mt 16.28 nanga, 23.36 nanga, Mk 13.30 nanga, Lu 21.32 **24:35** Sng 102.26 nanga, Ais 40.8 nanga, Mt 5.18 nanga, Mk 13.31 nanga, Lu 21.33 nanga, Hi 1.11 **24:36** Sek 14.7 nanga, Si 1.7 nanga, 1 Te 5.1-2 **24:37** Stt 6.5-8 **24:38** Stt 6.3-5 nanga, Lu 17.26 nanga, 1 Pi 3.20

navundi urahihi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi.

³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihaniniñ nuriñ yivuraharaha vana ha mangamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tanguta krunavundi kandihaniniñ sihananga mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Ñiñi hama pati yivurahimandi.

⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miñata kituhitu, Got muhaman miñata, muhaman tihimititi kiyimandi.

⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanambin miñata muhanambin tihimititi kiyimandi.

⁴² Kamataharim nari tamiñga nannga kiyimara. Nariñandi Aru hama payivayi hivi ha mangandarandihi.

⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niñuva miñga, kamata hiriviyira kru kipa nannga miñga kiviñi yandi tavi niñi kipa miñirim payi vata nuñandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nannga hama nuñandi tavi ha miñavirihuta majindihuhu.

⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunangaramara. Krundu Ñiñi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miñahuhu karatamandi miñgandu tihi kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku muminga, nuñandi simbirasara sañ hañindu mumingan ngahi indarimit avi, nannga simbira avindaya miñandi haman yihiramandi. Kamata nuñ simbira ngundi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ mu haniniñ karatamandi. Kamata aru hama nuriñ ñaña nguhurim yihiramandi hiriviyi ñaña tingirundi.

⁴⁶ Kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama hama simbira kandiha miñiti, nuñandi aru miku hama anga pata ngiti, kandihama kinzhinzitim.

⁴⁷ Nariñ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuñandi simbira miñahuhu karatamandi kandihaman tamiti nuñandi muhimimuhim sihananga karatamirimandi.

⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miñga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mam-bayihavirimandi, vamba ambirimandi.

⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara sañ haniniñ yivubarimandi. Kamata nuri nannga ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwinikwinitindu haniniñ nannga kuku hapa kuvirimandi.

⁵⁰ Kamata kru simbira miñahuhu karatamandi hama nuñandi aru hama payivayi hivi, nannga pamata hiriviyi vaha payimandi ha mangimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi.

⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miñahuhu karatamandi kandihaman pisingarimandi. Kamata kru kuyusiherimbihapiha haniniñ nannga tamirimandi. Kamati kandihañi irihariha mika satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñanira ndu tihi kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñanjira kumanzipi timutamu tingiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminga navundi uririm andimi munga parim andimi. Kamatihi navundi ñanjira kandihanjiniy umbimbungu nurinjandi hanjiniy minjata, kru kandihamanj kindiñi ngata timbuta payim vata umu.

² Navundi kandihaindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanja njiniy, arikita arikita kwiri indarimit avi maniman njiniy.

³ Navundi indarimit avi maniman nanja hanjiniy suñindamandu umbi nurinjandi hanjiniy minjamu. Hara kuku hapa muvira kuku vunggiyi kavungita minjata mambayimu.

⁴ Hara navundi indarimit avi nanja hanjiniy nurinjandi suñindamandu umbi hanjiniy minjamu. Kamata kuku hapa muvira kuku vunggiyi kavungita minjata umu.

⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñanjira kandihanjiniy sihananga akwimitandih karihamu.

⁶ Kamata kivi itini indarihu kru muminga kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami.

⁷ Kamavahi navundi ñanjira kandihanjiniy sihananga yahamirata nurinjandi umbi hanjiniy siwitamamu.

⁸ Kamatihi navundi indarimit avi maniman hanjiniy navundi indarimit avi nanja hanjiniy ambamu, Ariñ narinjandi kuku hapa hañindu muvira ngumara. Arinjandi umbi njiniy kwimirim anditihi, vamba ambamu.

⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanja hanjiniy kimbi nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanja ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa minjamina hañi narinjambirim mut minjandira, vamba ambamu.

¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman hanjiniy kuku hapa mutiminjirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanja kuku hapa siwitamamu hanjiniy, nu nanja tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihi sikwitaya kru kindinjariha yihimu.

¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñanjira kuku hapa mut minjirim umu hanjiniy anja pata ambamu, Aru munga, aru munga, pata arinjambirim kindinjari ni pihiri, vamba ambamu.

¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ mangandin, vamba ambami, vami.

¹³ Kamavata Jisas nurin ambami, Nari mangandara, pamata hiviyyi, nanja pamata hiriviyira vaha Krundu Nini hama payimandi. Harim nari taminja nanja kiyimara, vami.

*Simbirasara sanjiniy timbahiris minjamundu tih kuyu
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminga pihu kutañi urim andindi maña. Nuñandi simbirasara sanj hanjiniy uraramahi payimu. Kamata nuñandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nurinjandi kumangimbañi tamami.

¹⁵ Kamata simbirasara sanj hanjiniy minza vativatindu vana nanja tikatikarim indariramarama timbahiris hanjiniy tingirumi. Kru muhaman 5,000 timbahiris ngumi. Muhaman 2,000 timbahiris ngumi. Muhaman 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi.

¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miŋami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miŋata sihinda 5,000 timbahiris mu miŋami.

¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miŋami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miŋata sihinda 2,000 timbahiris mu miŋami.

¹⁸ Hara simbirasara saŋ 1,000 timbahiris miŋami hama uta piriŋi kumba kayivata nuŋandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanŋivi uhi, nuriŋandi aru hama aŋga payimi. Kamata nuriŋ timbahiris ŋgumi haŋiniŋirim kuyu miŋasiriviriŋ andimi.

²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miŋami hama sihinda 5,000 timbahiris mu naŋga miŋata pata nimavamba ambami, Aru miŋga niŋga, yaŋ 5,000 timbahiris ŋgumana. Hara timbahiris kandiŋiŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 5,000 timbahiris miŋamin, vamba ambami.

²¹ Kamavahi nuŋandi aru hama ambami, Na simbirasara saŋ avi miŋga, na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi naŋga kinzihiŋziti, vamba ambami.

²² Kamata kru 2,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miŋga niŋga, yaŋ 2,000 timbahiris ŋgumana. Hara timbahiris kandiŋiŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 2,000 timbahiris miŋamin, vamba ambami.

²³ Kamavahi nuŋandi aru hama ambami, Na simbirasara saŋ avi miŋga, na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi naŋga kinzihiŋziti, vamba ambami.

²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miŋga yi naŋ ngandin, na paŋa miŋga. Na kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandana. Naŋga piriŋisa muiŋ kru mumuŋga ñaŋa kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nuriŋandi ñaŋa haŋiniŋ miŋandana.

²⁵ Kamataharim yaŋ piŋitihi, uta nandi timbahiris ni piriŋumbaŋi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami.

²⁶ Kamavahira nuŋandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara saŋ ñamba, na yakwiri miŋga. Na yaŋ ngamaŋgarandana. Yi kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandin. Naŋga piriŋisa muiŋ kru mumuŋga ñaŋa kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nuriŋandi ñaŋa haŋiniŋ miŋandin.

²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviŋi mandamana. Kamatamanditi aŋga pata yandi timbahiris ha kaŋimbiriti timbahiris muŋira naŋga miŋahin.

²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu naŋga kiyini miŋata kru 10,000 timbahiris naŋga nimaŋ ŋgumara.

²⁹ Kru muhimimuhim naŋga haŋiniŋ, nuriŋ sihinda muŋira ŋguriman. Kamatin nuriŋandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumuŋgandu muhimimuhim maŋgiti, nuŋandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, aŋga miŋiman.

³⁰ Harim simbirasara saŋ ñamba nimaŋ kavaritira tapira kivimuŋgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimuŋgwi kandihaŋi irihariha

25:21 Mt 24.45-47 naŋga, Lu 12.44 naŋga, 16.10 naŋga, 2 Ti 2.12 naŋga, Hi 12.2 naŋga, 1 Pi 1.8

25:29 Mt 13.12 naŋga, Mk 4.25 naŋga, Lu 8.18 naŋga, Jo 15.2 **25:30** Mt 8.12 naŋga, 22.13 naŋga, Lu 13.28

mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Ñîñi hama krunavundi sihananġan ġgatingurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Ñîñi hama aru miku maña kutikara sihananga nanġa payimandi. Kandihivi hañi nuġandi minziminzi maka aru miku ndu hañi minzirimandi.

³² Kamati krunavundi sihananġa pirivisa movundumuvundu hañinin pata nuġandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nurin tamarahata arikinziviyyi tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maña.

³³ Kamata sipsip hañinin nuġandi kuma kandi sambavu tamata, meme hañinin kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuġandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu hañinin nimavamba ambirimandi, Yavandak narin avindamandi. Yandi Yava piri niġandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyi nari kiyimara.

³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yan ñaña ngumara. Yan kukumitandih kuku ngumara. Yi pihu muyindu minga, hara yan timbuta narinandi taviyi umara.

³⁶ Yandi mikwiri manġiyihi, yan mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yan karatamamara. Nanġa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yan ngamara, vamba ambirimandi.

³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hañinin kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru minga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nan ñaña ngumarin. Nanġa pamata hiriviyi nan kukumitandih kuku ngumarin.

³⁸ Nanġa nan pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu minga kiyihana nan timbuta arinandi taviyi umarin. Nanġa pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nan mikwiri ngumarin.

³⁹ Nanġa pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanġa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nan ngamarin, vamba ambirimandiyu.

⁴⁰ Kamaviti aru miku hama kimbi krunavundin nimavamba ambirimandi, Yi narin kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hañininjindu muvatin andindara hañinin, yan andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuġandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hañinin nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi singunditinin, nari yan mikiramata ahu tuvarata sihanġiyihiy heliyi umara. Ahu kandihia Satan nanġa nuġandi kutikara hañininjirim Got siwitamami.

⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yan ñaña manġumara. Nanġa yan kukumitandih kuku manġumara.

⁴³ Yi pihu muyindu minga, hara yan timbuta narinandi taviyi manumara. Nanġa yandi mikwiri manġiyihi, yan mikwiri manġumara.

25:31 Sek 14.5 nanġa, Mt 16.27 nanġa, 19.28 nanġa, Si 1.11 nanġa, 1 Te 4.16 nanġa, 2 Te 1.7 nanġa, Sk 1.7 nanġa, 20.11-13 **25:32** Ese 20.38 nanġa, 34.17 nanġa, Ro 14.10 nanġa, 2 Ko 5.10 nanġa, Sk 20.12 **25:34** 1 Ko 6.9 nanġa, 15.50 nanġa, Ga 5.21 nanġa, Hi 4.3 nanġa, 1 Pi 1.20
25:35 Ais 58.7 nanġa, Ese 18.7 nanġa, 18.16 nanġa, Hi 13.2 nanġa, Je 1.27 **25:36** 2 Ti 1.16 nanġa, Je 2.15-16 **25:40** Snd 19.17 nanġa, Mt 10.42 nanġa, 18.5 nanġa, Mk 9.41 nanġa, Hi 6.10 nanġa, Sk 22.12 **25:41** Mt 7.23 nanġa, Mk 9.48 nanġa, Lu 16.24 nanġa, Sk 12.9 nanġa, 20.10

Yi kandi kimuhin, nanga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yaŋ maŋgamara, vamba ambirimandi.

⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviŋi aviŋarim kiyihana, naŋ ñaña maŋgumariŋ. Naŋga pamata hiriviŋi naŋ kukumitandihi kuku maŋgumariŋ. Naŋga naŋ pamata hiriviŋi ŋgahariŋ na kru pihu muyindu miŋga kiyihana naŋ timbuta ariŋandi taviŋi maŋgumariŋ. Naŋga pamata hiriviŋi mikwiri maniman kiyihana, naŋ mikwiri maŋgumariŋ. Naŋga pamata hiriviŋi kandikimuta kiyihana, nanga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta naŋ maŋguramamariŋ, vamba ambirimandiyu.

⁴⁵ Kamavitu nurin kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niŋiniŋindu muvatiŋ kanimata vana niŋiniŋ maŋandimara ha, kandi vana haŋiniŋ yaŋ maŋandimara, vamba ambirimandi.

⁴⁶ Kamata kandihaniŋi ñamba him miŋirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kaŋinda sihaŋgiŋiyiŋi ŋandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiŋi haŋiniŋ avindaya sihaŋgiŋimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

*Aru miku haŋiniŋ, Jisasin yivutatamindaŋ vata kuyu kahaŋamu
(Mak 14.1-2 naŋga, Luk 22.1-2 naŋga, Jon 11.45-53)*

¹ Jisas kuyu kaniŋiniŋ ambavarata mituta, nuŋandi simbirasara haŋiniŋ nimavami,

² Nari ŋandara, arikiŋgiŋi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatiŋ Mitahi Avinggiŋimu Hivi haŋandihiniŋim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niŋi hamaŋ miku niŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamitu ahuandiŋi yivuwirimbimandiyu, vami.

³ Kanditiwimi haŋi, Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ, naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ umu. Kamata Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋindu aru miku hamandu taviŋi tihiŋumu. Nuŋandi ñimbi Kaiapas.

⁴ Kamata Jisasin kuyusihirata miŋahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu.

⁵ Hara nimavamu, Got naŋga kuyundavaravarandu aru hiviŋi maŋandim. Kamatiŋi krunavundi ŋgatanda saŋga yahamiritumandihi, vamu.

*Navundi muŋambi Jisasindu mikuvu ambuŋguku tangusiŋgimi
(Mak 14.3-9 naŋga, Jon 12.1-8)*

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviŋi kiyimi. Kru kandiŋama kuha kandi lepra naŋga miŋga.

⁷ Kamatihi navundi muŋambi ambuŋguku vungi, timba aviŋi musa miŋamu ha miŋata tavi kandiŋaŋi payimi. Ambuŋguku kandiŋa timbahiris aruyi mut miŋandu ŋandi. Kamata Jisas pina haŋi minzita kiyihihi, navundi haŋambi Jisasindu miku haŋi tangusiŋgimi.

⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara haŋiniŋ kandiŋa ŋgahu, nurin maviŋiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambuŋguku ni saŋinanga mituta kiyi.

⁹ Kaniḡandihin mitiriḡ kru muḡiniḡ mut miḡitu, timbahiris aru miḡata krunavundi muhimimuhim maniman haḡiniḡ ḡguharinḡ, vamu.

¹⁰ Jisas nuriḡandi kuyu ha indarita nuriḡ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindiḡ pimi ḡgura. Nu yaḡ avi vana andi.

¹¹ Kru muhimimuhim maniman haḡiniḡ nari nanḡa siḡanḡindu. Hara yi, nari nanḡa siha maḡḡiyiman.

¹² Navundi nimindi yaḡdi kwirandi niḡi ambunguku tanḡusingi ni, yaḡdi kwirandi ni tunḡi humbaḡirim ikivata andi.

¹³ Yi nariḡ kandi ambin, piri niḡi muvumuvu uta kuyu avi niḡandihin ambavarimandiḡ. Kamata navundi niḡambi yaḡ andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiḡ, vami.

*Judas, aru miku haḡiniḡ nanḡa kuyu kahaḡami
(Mak 14.10-11 nanḡa, Luk 22.3-6)*

¹⁴ Kanditiwimi haḡi Jisasindu 12 simbirasara haḡindu muhama, nuḡandi ḡimbi Judas Iskariot, Gotiḡ kiraḡinḡuhu haḡiniḡindu aru miku haḡiniḡ kiyimuyi umi.

¹⁵ Kamata nuriḡ nimavamba kitihumi, Jisasiḡ nariḡandi kumaḡḡimbaḡi tamitin yaḡ muḡimiḡi mut miḡimandira, vami. Kamavahi nuḡ 30 timbahiris silva ḡgumu.*

¹⁶ Kamatiḡu Judas Jisasiḡ nuriḡandi kumaḡi tamiman vata kindimbuhirami.

*Jisas nuḡandi simbirasara nanḡa imbi ḡami
(Mak 14.12-21 nanḡa, Luk 22.7-14 nanḡa, 22.21-23 nanḡa, Jon 13.21-30)*

¹⁷ Mavatimba Yis Manimanindu Aru Hivi Haḡiniḡindu kimangima hivi haḡi, Jisasindu simbirasara haḡiniḡ pata nuḡ ambamu, Upi paḡu umindanḡ. Kamata ḡaḡa siwitatitiriḡ Got Israel Hatinḡ Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihiniḡ indariramata ḡirimana, vamu.

¹⁸ Kamavahu Jisas nuriḡ kru muminḡarim ambata ambami, Pihu aru niḡi indihuta kru kandihamaḡ ḡgata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yaḡdi hivi ha ariḡi payi. Harim, yi nanḡa yaḡdi simbirasara haḡiniḡ nanḡa pata nandi taviḡi Got Israel Hatinḡ Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihiniḡ indariramata ḡimindanḡ, vamba ambi, vamba ambamara, vami.

¹⁹ Kamavahi simbirasara haḡiniḡ Jisas ambami maḡa andita, ḡaḡa kandiḡa siwitatamu.

²⁰ Kamata kivititi Jisas nanḡa nuḡandi 12 simbirasara haḡiniḡ ḡaḡa tamatama pina haḡi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ḡata kiḡinḡiḡi ambami, Yi nariḡ kandi ambin, nariḡandi muvati miḡa, yaḡ yaḡdi miku ḡiniḡindu kumaḡi tamirimandi, vami.

²² Kamavahi, nuḡandi simbirasara haḡiniḡ kuyu kandiḡa indariḡu nuriḡandi mavi hamu pimitimangarami. Kamatiḡi minzavativat nuḡ nimavamba kitihumu, Aru miḡa, yaḡirim vaha ambana, vamu.

26:11 Lo 15.11 nanḡa, Jo 12.8 nanḡa, 14.19 nanḡa, 17.11 **26:14** Jo 11.57 **26:15** Sek 11.12 nanḡa, Mt 27.3 * **26:15** 30 silva timbahiris kaniḡandihin mangandarinḡ, timbahiris ariḡandiḡi timbahiris kaniḡandihin pamata timi vaha kihiriḡi tih. Kaniḡandihin timbahiris arumari. Simbira miḡamiḡa ḡininḡ, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miḡata miḡimaḡa ḡandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ḡḡimandira. **26:17** Kis 12.6 nanḡa, 12.14-20 nanḡa, Mk 14.12 nanḡa, Lu 22.7-9 **26:18** Mt 21.3

²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yan yandi miku njinjinu kumañi tamirimandi hama, narinandi muvati minga. Yi nanga maki isi niñi kihiri kumandamarin, vami.

²⁴ Krundu Ñinji hama, Gotindu angwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñinji haman nuñandi miku njinjinu kumangimbañi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihaman nijum mangavumiti avindihi, vami.

²⁵ Kamavahi Judas, kru nuñandi miku njinjinu kumangimbañi tamatama hama, nuñ kitihuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

*Jisas nuñandi simbirasarañ mavatimba nanga wain ngumi
(Mak 14.22-26 nanga, Luk 22.15-20 nanga, 1 Korin 11.23-25)*

²⁶ Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda minata Gotin kuyu avivi nguta minasihiraramata, nuñandi simbirasara hanjiniñ ngumi. Kamata ambami, Minata ñamara. Nijandihin yandi kwirandi, vami.

²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vungi wain nanga munda minata Gotin kuyu avivi ngumi. Kamata nurin nguta ambami, Nari sihananga niñi kuviramara.

²⁸ Nijandihin yandi ñangwi. Got nanga krunavundi nuñandin sihananga vata minavisihuramata siritimbin. Yi ñangwi kanjandihin, krunavundi sihananga ñamba vana andindu hanjiniñ kungi kuyivirim tangusingin.

²⁹ Yi narin ambin, yi nari nanga wain sihinda manguviriman. Kamata ututa muyivi wain kihi Yavandakindu tiwiyi nari nanga kuviriman, vami.

³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

*Jisas ambami Pita yan kutivu tamirimandi
(Mak 14.27-31 nanga, Luk 22.31-34 nanga, Jon 13.36-38)*

³¹ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hanjiniñ ambami, Musi kiviya yan muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ngitira sihananga narinandi indarimangaramangara vana ha mingata yivirimandi. Gotindu angwimikiyi, Got nimavamba ambami, Yi sipsip karatamatama haman yivutatamin sipsip hanjiniñ singgunzingu tivaramirimandiyu, vamba ambami.

³² Hara yi anga yahamiriman. Kamata yi wisa kasiramata pirivisa Galili uriman, vami.

³³ Kamavahi Pita kimbi ambami, Muhimimuhim vana nan yivurahimandi ha muvira ngitu nurinandi indarimangaramangara vana ha mingata yiviti nan mitirimandiyu, hara yi nan mamitahandiriman, vami.

³⁴ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yi nan kandi ambin, musi kiviya, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ñimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuñ mangandin, vamba ambirimana, vami.

³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nananga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuñ mangandin vamba mangambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananga kuyu siwimaña ambamu.

26:23 Sng 41.9 nanga, Lu 22.21 nanga, Jo 13.18 **26:24** Ais 53 nanga, Dan 9.26 nanga, Mk 9.12 nanga, Jo 17.12 **26:26** Mt 14.19 nanga, 1 Ko 10.16 **26:28** Kis 24.8 nanga, Jer 31.31-34 nanga, Sek 9.11 nanga, Ro 5.15 nanga, 1 Ko 10.16 nanga, Hi 9.22 **26:29** Mk 14.25 nanga, Lu 22.18 nanga, Si 10.41 **26:30** Lu 22.39 nanga, Jo 18.1 **26:31** Sek 13.7 nanga, Jo 16.32 **26:32** Mt 28.7 nanga, 28.16 nanga, Mk 14.28 **26:34** Mt 26.69-75 **26:35** Mt 26.56

Jisas Getsemani Got nanga kuyundavarami
(Mak 14.32-42 nanga, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuṇandi simbirasara haṇiniṇ nanga kiva Getsemani umu. Kamata nuriṇ ambami, Nari niṇi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got nanga kuyundavariman, vami.

³⁷ Kamata, Pitaṇ nanga Sebedindu ṇiṇi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuṇandi mavi nambu pimitiṇi, kaṇinda aru miṇjami.

³⁸ Kamatihi nuriṇ ambami, Yandi mavinimbu pimitimaṇgarahi kwimirim andin. Harim nari niṇi yaṇ karatamata narindahara taminga nanga kiyimara, vami.

³⁹ Kamavata suksimbiri uhandata, miṇgata tarangiruta nuṇandi kipumika ha piriṇi tamami. Kamata Got nanga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuṇgi ni yandi kumayini miṇjavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maṇa maṇandi, nambi pirikina maṇa andi, vami.

⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu haṇi pata ṇgahi akwarihata kiyimu. Kamatiṇu Pitaṇ nimavamba kitihumi, Nari yi nanga miṇgiya awa nda kita taminga nanga maṇgiyimandira.

⁴¹ Nariṇ miṇagaha vananda yivurahiti miṇgata yivitirama. Kamata-harim taminga nanga kiṇiṇiṇi Got nanga kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariṇandi kwirandi haṇandihinindu tikatika maṇgiyi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda aṇga uta Got nanga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuṇgi niṇi yaṇjirim kuvirimandi sikwi vataṇgata, nambi pirikina maṇa, andi, vami.

⁴³ Kamata sihinda pata ṇgahi simbirasara haṇiniṇindu taminga ha pimitiṇi, karihamu.

⁴⁴ Kamata sihinda nuriṇ mitatuta kwiriṇimbiri, Got nanga kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami.

⁴⁵ Kamata pata ṇgahi nuṇandi simbirasara haṇiniṇ karihahu ambami, Nari karihata avirikimuraṇgwisa. Indarimara. Krundu ṇiṇi hamaṇ kru ṇamba vana andindu haṇiniṇindu kumaṇgimbaṇi tamatama hirivi ha yivurahi.

⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nanga umi. Niṇgamara, kru yaṇ nuriṇandi kumaṇgimbaṇi ṇguhu hama ariṇi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasin nuṇandi miku ṇiniṇindu kumaṇgimbaṇi tamami
(Mak 14.43-50 nanga, Luk 22.47-53 nanga, Jon 18.3-12)

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuṇandi simbirasara haṇindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambi tuki nanga ahutimi miṇjata nu nanga payimu. Gotin kiraṇiṇguhu haṇiniṇindu aru miku haṇiniṇ, nanga Israel hatindu aru miku haṇiniṇ simbiṇu payimu.

⁴⁸ Kru Jisasin nuriṇandi kumaṇgimbaṇi tamatama hama nuriṇ ambami, Kru miṇjahandimindaṇ vata andira hamaṇ mikwimikwi siriman, kru kandiṇama Jisas. Nuṇ miṇjahanadamara, vami.

⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiṇandi Jisas kiyimiṇi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasin mikwimikwi sami.

50 Kandiamatihi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hanjandihin andirimingata andihavu, vami. Kamavahi kru hanjiniŋ pata Jisasin minjahandamu.*

51 Kamatihi kru Jisas nanga kiyimi minga nuŋandi tuki kuta ha minjasharami. Kamata Gotin kiraŋinguhu hanjiniŋindu aru miku hanjiniŋindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki hanjandihin, yivutivihi piriŋi mingata yivumi.

52 Kandiamatihira Jisas nuŋ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuŋandi upiŋi kinŋiraramina mingum. Kru sihananga tuki kuta nanga kurihirimandiyu hanjiniŋ, tuki kuta ha nuriŋ piŋingarimandi.

53 Na mambaha ngandana. Yi yandi yavandakin kitiwitin, nuŋandi kutikara sambi sikwi simbiti pata yaŋ nguramahu.

54 Hara yi kanimatiningata, kuyu Gotindu angwimikiŋi kindi hanjiniŋ kandisikwisikwi mayivurahirimandi. Gotindu angwimiki ambami, harim kandi vana niŋiniŋ yivurahimandi, vami.

55 Kandihirivi haŋindaya Jisas krunzivi kandihanjiniŋ nimavami, Nari tuki kuta nanga ahutimi minjata yaŋ sanga kurihahuriha nanga kipa nanga mingaŋ minjahandirim payimaŋandira. Yi imutamut Gotin kiraŋinguhu tavi haŋindu upiŋi minzita krunavundiŋ kuyu ngundin. Hara yaŋ kandiŋiwimi haru mamjahandandara.

56 Muhimimuhim vana yivurahami kaniŋiniŋirim, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjiniŋ yihimbiviramu maŋa yivurahami, vami. Kandiamata vana andihu nuŋandi simbirasara hanjiniŋ Jisasin mitamita tivaramamu.

Jisasin ngatingirumu

(Mak 14.53-65 nanga, Luk 22.54-55 nanga, 22.63-71 nanga, Jon 18.13-14 nanga, 18.19-24)

57 Kru Jisasin minjahandamu hanjiniŋ, nuŋ timbuta kru Gotin kiraŋinguhu hanjiniŋindu aru miku hanjiniŋindu aru miku Kaiafasindu taviŋi umu. Kamatihi tikatika kuyundu mirimba nanga hanjiniŋ nanga Israel hatindu aru miku hanjiniŋ tihiruta kiyimu.

58 Kamatihi Pita Jisasin ngaviramata sihindi umi, hara kutaŋimari kiyimi. Kamata Gotin kiraŋinguhu hanjiniŋindu aru miku hanjiniŋindu aru miku hamandu tavi tapa tapira haŋi indihuta, kru tavi karatamatama hanjiniŋ nanga minzimi. Jisasin mumibaham vana ha yivurahiti ngitin vata, kiyimi.

59 Gotin kiraŋinguhu hanjiniŋindu aru miku hanjiniŋ, nanga kru Juda hatindu kuyu minjasirivandu hanjiniŋ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiŋanzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuŋandi ŋamba vana mu ngata, nuŋ yivutatamimindaŋ vata andimu.

60 Kamatihi kru sambi pata nuŋ kuyusihiŋinguyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasin yivutatamatama ŋandi maŋgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu.

61 Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotin kiraŋinguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviŋi taya tararamiriman, vamba ambavarandi, vamu.

* 26:50 Grik kuyuyi avindamata maŋambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihani pana, vamba ambami, vandu. 26:51 Jo 18.26 26:52 Stt 9.6 nanga, Sk 13.10 26:53 2 Kin 6.17 nanga, Dan 7.10 26:54 Ais 53.7 nanga, Mt 26.56 nanga, Mk 14.49 26:55 Lu 19.47 nanga, 21.37 26:56 Mt 26.31 26:60 Lo 19.15 nanga, Sng 27.12 nanga, Mt 27.40 nanga, Mk 14.55 nanga, Jo 2.19 nanga, Si 6.13

⁶² Kamavahu Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hama taŋguramata, Jisasin nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbi mañambirimana. Nañ kuyu yihivarayu niñandihinirim mumibana, vami.

⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu mañambami. Kamatihi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama ambami, Nañ Got sihañgiyihyi hamandu ñimbiyi kitiwin. Harim tihu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuñandiŋ anga miñimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Ñiñi, mana, maninga, vami.

⁶⁴ Kamavahi Jisas nuñ nimavami, Nambi ambanaja. Hara yi nariñ ambin, muyivi Krundu Ñiñi miñgaŋ ngitira, Got tikatika nanga hamandu kuma kandi sambavu minzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami.

⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarita, aka yahamirata nuñandi mikwiri hañiniñ miñasahirata ambami, Gotiŋ ambasuvi. Harim nari nanga sihinda kru kanimandu vanarim ambavaravarim kru muviraŋ ambitiŋ mam-bayimu. Tihura Gotiŋ ambasuvahi indarira.

⁶⁶ Kamataharim kru kanimaŋ pamatimindaŋ, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu ñamba miñga. Harim kimum, vamu.

⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñuñgimbarapara tamandama ambamu,

⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandiŋ anga miñimana vata yihiramami miñga. Harim kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ ambavarandu maña amba. Nañ kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasin mañgandin vami

(Mak 14.66-72 nanga, Luk 22.56-62 nanga, Jon 18.15-18 nanga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihihi, simbirasara muhañambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nanga kindana, vami.

⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu tamiñganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha mañgandin, vami.

⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nanga hañi uhi, sihinda simbirasara muñambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hañiniñ ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanga kindi, vami.

⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihamaŋ mañgandin, vami.

⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi taŋguramata kiyimu hañiniñ pata Pitaŋ ambamu, Kandisikwisikwi, na nurinañi ñinginiñdu miñga. Nandi piñgwisamur hambu nañ miñamamañi ndami, vamu.

⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kamaŋ mañgandin. Yi kuyu kandi mañambitiŋ ngatara yaŋ Got piñgaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi.

⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mañgandin virimana vamba ambami kuyu hañandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patiñandi irihami.

27

*Jisasinj Rom gavamandu aru miku kiyimiya timbuta umu
(Mak 15.1 nannga, Luk 23.1-2 nannga, Jon 18.28-32)*

¹ Kamata pihirihi, Gotinj kirañinguhundu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ sihananga, Jisasinj yivutatamindanj vata kuyu kahañamu.

² Kamata mituta, Jisasinj wirimbinzikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumangimbañi tamamu.*

*Judas kimumi
(Simbirasara 1.18-19)*

³ Kru Jisasinj nuñandi miku niniñindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasinj ngatingiruta pimi ngumu. Kamatihu nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotinj kirañinguhundu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu miku hañiniñ ngumu hañandihin, nuri kiyimuyi anga miñata umi.

⁴ Kamata ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariñandi kumangimbañi tamin hama ñamba vana mañandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kañandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu.

⁵ Kamavahu Judas timbahiris hañiniñ Gotinj kirañinguhu tavihumba hambu kahavarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tangiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotinj kirañinguhundu aru miku hañiniñ timbahiris kandiha miñata nimavamu, Timbahiris niñandihin kru yivutatamatamandu tikwi ñandi. Harim timbahiris kaniñandihin Gotinj kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nannga minzayi mandamimi, vamu.

⁷ Kamata timbahiris kandiharim miñgiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri siñgi musa miñandu hañiniñindu pirivisa mu mut miñamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ngati kwimitutu tamamandiyu vata, mut miñamu.

⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Ñangwi Miñgumingu vava ñimbi ngumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu.

⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavarava, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hañandihin miñamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihamañ mut miñamiharim yihiramamu. Aru nima yañ ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siñgi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandsikwisikwi yivurahami.

*Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(Mak 15.2-5 nannga, Luk 23.3-5 nannga, Jon 18.33-38)*

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamiñgañi tanguramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami.

^{27:1} Lu 22.66 * ^{27:2} Pailat Romindu miñga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasinj mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru mumiñga kwimirandimi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasinj Pailat kiyimiya timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara. ^{27:3} Mt 26.14-15 ^{27:5} 2 Sml 17.23 ^{27:9-10} Sek 11.12-13 nannga, Jer 32.6-15 ^{27:11} Mk 15.2 nannga, Lu 23.3 nannga, Jo 18.33 nannga, 18.37 nannga, 1 Ti 6.13

¹² Kamavahi, Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ, Jisasin ihivaringuyu sambu ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi manjambami.

¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nan sihananga kuyu yihivarayu nimbu mambaha indarina, vami.

¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu manjambami. Kamatihi Pailat indarihitihi.

*Pailat Jisasin ahuandiñi yiwuwirimbuwirimburi ambami
(Mak 15.6-15 nanga, Luk 23.13-25 nanga, Jon 18.38—19.16)*

¹⁵ Mingiya simbi mingiya simbindu minza hiviya taya, Got Israel Hatiñ Mitahi Avingiyimu Aru Hivi hañandihinirim indariramarasimu. Kandihamatirasimu hiviya gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat mingaŋ ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nurinambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihi kru kandihaman tihimitahi nuri kinduyi urasimi.

¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru muminga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuñ ngamanjarandu. Nu kru ñamba sikwi minga.

¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nurin Pailat nimavamba kitihumi, Nariñirim kru ninin ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasin tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundin anga minjimandi vata Got yihiramami vamba ambandu niman tihimitini urimandi, vami.

¹⁸ Pailat nurin ngami. Nuri singirata Jisasin sanjananga timbuta ngatingurim payimu. Harim kandihamavami.

¹⁹ Pailat ngatingirutingiru hamandu minziminzi maka hañi minzita kiyihihi nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihihi haman muhim vana manandi. Kiviya nuñ akwisihuyi ngin. Kamata indarihin pimisanzanandi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi.

²⁰ Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ, sihananga krunavundin minjawnikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasin mititi payim. Kamata Jisasin yivutatamam, vamu.

²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nurin kitihuta ambami, Nari kru arikimbat ninindu ninin ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihananga ambamu, Barabas, vamu.

²² Kamavahu Pailat nurin nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundin anga minjimandi vata yihiramami vamba ambandu niman yarim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihananga ambamu, Ahuandiñi yiwuwirimburi, vamu.

²³ Kamavahu Pailat nurin kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuñ ahuandiñi yiwuwirimburi, vamu.

²⁴ Kamatihi Pailat ngata, yandi kuyu manjandarimandiyu, nanga sanga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri minjata krunavundindu tamingani nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mangaviriman. Kanjandihin nariñandi vana, vami.

²⁵ Kamavahi krunavundi sihananga kimbi nimavamu, Pimi kandini arin nanga arinandi ñinjisimijira kiyim, vamu.

²⁶ Kamavahu Pailat Barabasiñ tihimitahi nurinirim umi. Kamata sanganzara hanjinñ ambahi Jisasiñ pingirawisimu. Kamata kita Jisasiñ ahuandiñi yivuwirimbimandiyu vata, sanganzarandu kumañi tamami.

*Sanganzara Jisasiñ ambasuvamu
(Mak 15.16-20 nanga, Jon 19.2-3)*

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuñandi sanganzara hanjinñ ambahi, Jisasiñ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihu sanganzara sihananga pata nuñandi kipumikayi tihirumu.

²⁸ Kamata nuñandi mikwiri hanjandihin siharamu. Siharata nuñ mikwiri ñangwi aru miku ndu maña ñandi tamaramamu.

²⁹ Kamata siki punzimbunzi nanga hanjandihin miñata, aru miku ndu mirangupihupi maña musa miñata nuñandi miku hañi tamamu. Kamata nuñandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miñandihuramamu. Kamata nuñirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.*

³⁰ Kamatindi nuñ simiruhavimu. Kamata kuki timi miñandihuramamu ha miñata, nuñandi miku hañi yivumu.

³¹ Nuñ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu hanjandihin siharata nuñandi mikwiri hanjandihin tamaramamu. Kamata nuñ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

*Jisasiñ ahuandiñi yivuwirimbumu
(Mak 15.21-32 nanga, Luk 23.26-43 nanga, Jon 19.17-27)*

³² Kamata uta, sanganzara hanjinñ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniñ ngamu. Kamata andihu Jisasiñdu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Ñimbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku munggiyindu punzindu upi varasimu.

³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasiñ kañinda miñguramam vata, wain kuku hanjandihin akingim nanga tarayiwarata kuvirimandi vata, ngumu. Kamatihu kuviririmindihi akindihi manguvirami.

³⁵ Jisasiñ ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, sanganzara hanjinñ nuñandi mikwiri hanjinñ nuriñambi tamarahata miñimiñindan vata, atava imbiramu.

³⁶ Kamata kandi upi hanu minzita nuñ karatamamu.

³⁷ Kamata ahu parapara singa kirivi ñandi pitita, nuñ kuyu ngatiñgirumu ha yihimbivirata nuñandi miku tarayawi hambu tamamu. Nimata kuyu yihimbiviramu. Kru nima Jisas, Juda hatindu aru miku.

³⁸ Jisas kiyimi tivi hañi, kru arikimbat sangka kuriahuriha nanga kipa nanga hanjinñ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamaj, kandi sambavu tararamata, muhamaj kakayi sambavu tararamamu.

27:25 Jos 2.19 nanga, 2 Sml 1.16 nanga, Mt 23.35 nanga, Si 5.28 **27:28** Lu 23.11 **27:29** Sng 69.19 nanga, Ais 53.3 * **27:29** Sanganzara hanjinñ Jisasiñ imbiraramata aru miku haman kanzi miñayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku hanjinñ mikwiri kandihamata hanjinñ tamarasimu. Mikwiri ñangwi nanga mirangupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miñahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanga, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanga, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12

³⁹⁻⁴⁰ Kamatihi, krunavundi uhuvañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaha nimavamu. Na Gotiŋ kirañinguhu tavi hañandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviŋi taya tararamarama miŋga. Harim nambi ngurama. Kandisikwisikwi na Gotindu Ñiŋitingata ahuandi ha mitata miŋga, vamu.

⁴¹ Gotiŋ kirañinguhu hañiniŋindu aru miku hañiniŋ nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniŋ nanga Israel hatindu aru miku hañiniŋ ndahara siwimañanzihi andindi ambasuvamu.

⁴² Nimavamba ambamu, Nu kru muñiniŋ nguramandi. Hara nuŋambi mangurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miŋgiti ngatanda niŋambirim indarimangarimindaŋ.

⁴³ Nu Gotirim indarimangarata ambandi, Yi Gotindu Ñiŋi, vamba ambandi. Harim Got nuñirim mavindamata ngata, nuŋ tihi nguramirimandi, vamu.

⁴⁴ Kru arikimbat sangga kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniŋ, Jisasindu tivi hañi ahuandiñi yivuwirimbumu hañiniŋ ndahara, Jisasin ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanga, Luk 23.44-49 nanga, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananga kivimiŋgwi taringumi. Kamatihi taya uta ina miŋguta sangindangumi.

⁴⁶ Kamata ina miŋguta sangindangumi hiriviyi, Jisas pati avangarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yaŋ mitana.

⁴⁷ Kamavahi kru muvira ariñi tanguramata kiyimu hañiniŋ indarita ambamu. Kru nima Elaijaŋ urami, vamu.

⁴⁸ Kamavahi sariwayiŋandi nurinandi muvati hama tivita uta spans visa miŋata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatihi wain yavurihi kuki timi mui siŋahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumi.

⁴⁹ Kamatihi muvira ambamu, Mitina ngimiŋgusa. Elaija pata nuŋ nguramirimandi vaha, vamu.

⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avangarata kimumi.

⁵¹ Kamatihi kandihirivi hañindaya mikwiri aru, Gotiŋ kirañinguhu taviŋi inanandita kirasimi hañandihin, kimba hambu kita sihirata miŋguta angamiŋga hambu yivurahami. Kamata arikinziŋga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tihi, timba aruru hañiniŋ piŋumbiramu.

⁵² Kamatihi krunzava hañiniŋ pirihi. Kamatihi Gotindu krunavundi muvira kuha kimumu hañiniŋ kandihandiwimi yahamiramumu.

⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas anga yahamirata mituhi, Gotindu pihi aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambu nuriŋ ngamu.

⁵⁴ Sanganzarandu arumiku hama nanga, sanganzara Jisasin karatamata kiyimu hañiniŋ, ngahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ngata piŋisanjarandumu. Kamata nimavamu, Kandisikwisikwi, kru nima Gotindu Ñiŋi, vamu.

⁵⁵ Navundi Galilindu sambu Jisas nanga kindanginda nuŋ nguramandu hañiniŋ ndahara kiyimu. Navundi kandihaniŋiŋ kutañimari tanguramata tihiraramamu.

⁵⁶ Navundi kandi ñingi hañindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu nambi. Muhanambi, Maria Jems nanga Josep niñum. Ara muhanambi, Sebedindu ñingi arikimbat niñum.

Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu
(Mak 15.42-47 nanga, Luk 23.50-55 nanga, Jon 19.38-42)

⁵⁷ Kamata kivititi kivitirim andihitihi, kru timbahirisindu ariku minga pihu aru Arimateandu minga, nuñandi ñimbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara muvati minga.

⁵⁸ Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitingata Jisasindu pati ha minjiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanganzara hanjiniñ pati ha minjata Josepiñ ngumu.

⁵⁹ Kamatihi Josep minjata pati ha mikwiri ñanjira suñiyi taparami.

⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha minjata uta sava humba nuñandi kihiyi tamami. Sava humba kandihama ambahi kru timbayi kuhanda musa minjahu sanj kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu hanambi nanga, Maria muhanambi ndahara ariñi minzita tihiraramamu. Kamatihuhu Josep timba munggi aru nuñandi tihuyaparahi payihi, kumba mika ha yivuvihita umi.

Sanganzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi hañi Gotiñ kirañinguhu hanjiniñdu aru miku hanjiniñ, nanga Farisi hanjiniñ uta Pailatiñ ngamu.

⁶³ Kamata nuñ ambamu, Aru minga, ara kru kuyusihiri nanga hama kiñingifiñ kuyu mu ambamirim indarimitariñ. Ambami, Yi arikingivi kita, kwiri hañi anga yahamiriman, vamba ambami.

⁶⁴ Kamataharim ambina kumba mika hanjandihin yihiñamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuñandi simbirasara hanjiniñ pata nuñandi pati hanjandihin kipa minjata uta krunavundiñ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata anga yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nurinandi kuyusihiringuyu kihi hanjandihin, nuñandi kuyusihiringuyu kuha ambami hanjandihin tarativirimandi, vamu.

⁶⁵ Kamavahu Pailat nurin ambami, Sanganzaran timbututa ambitira sava hañi karatamata kiyimu. Nari uta narinandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava hañindu kumba mika ha yihivihimangaramara, vami.

⁶⁶ Kamavahi uta sava hañindu kumba mika ha yihivihimangaramu. Kamata timba himba hañi kungi yivuta tamata, sanganzaran tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisasa anga yahamirami
(Mak 16.1-10 nanga, Luk 24.1-10 nanga, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanngima hivi hañi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu hanambi nanga Maria muhanambi, Jisasindu sava ha ngimindan vata, payimu.*

² Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita mingami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba munggi

kumba mika yivuvihimi hañandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba hañi minzita kiyimi.

³ Kutikara hamandu kipumika ha ñima miñaparahi siñandi maña siñandimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañandihin ndahara ihumukiri maña kiyimi.

⁴ Kamatihi sanganzara hañiniñ niñambirim piñitihi, nanangarata, kimuhimu ñiniñ maña yivurahamu.

⁵ Kamatihi Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piñimandumara. Yi nariñ ngin, nari Jisas kru ahuandiñi yivuwirimbisumu hamañ ngirim para.

⁶ Nu niñi mangiyi. Nuñambi kuha ambami maña yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niñandihin ngamara.

⁷ Kamataharim nari arikimbat anga uhavuta nuñandi simbirasara hañiniñ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata anga yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuñ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandini nariñ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piñisanjarandimu, hara kinziñinzimangaramu. Kamata sariwayiñandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara hañiniñ ambavaririm umu.

⁹ Kamatihi Jisas arikimbatin kindiñi ngata nimavami, Kivisihi vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihañi uta, nuñandi tandanzambiri hañi miñahandata nuñandi ñimbi tihuyahamu.

¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatin nimavami, Piñimandumara. Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yanj kandambu ngimandiyyu, vami.

Sanganzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanganzara Jisasindu sava karata-mata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu.

¹²⁻¹³ Kamatihi Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanganzara hañiniñ timbahiris sambu nguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyyi karihaharingariñ, nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati ha kipa miñayu, vamba ambamara.

¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaniñandihin indarita nariñ yivutatamirimiñngata, arara nu nanğa kuyu miñasirivim. Kamatiriñ nari kuyu mangavirimandira, vamu.

¹⁵ Kamavahu sanganzara hañiniñ timbahiris hañandihin miñata, aru miku hañiniñ ambaramamu mañamaña andimu. Kamatihi kuyu kaniñandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaniñandihinirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaña ndaya ambavarandu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira miñimandiyyurim ambami (Mak 16.14-18 nanğa, Luk 24.36-49 nanğa, Jon 20.19-23)

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hañiniñ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami hañi yivurahamu.

¹⁷ Kamata Jisasin ngata, nuñandi ñimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi.

¹⁸ Kamatihu Jisas arihañi pata nurin nimavami, Got nuñandi pihuyindu nanga piri niñindu muhimimuhim karatamatarim yan ñimbi ngumi.

¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihananga pirivisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ñimbiyi, nanga nuñandi Ñinindu ñimbiyi, nanga nuñandi Maviñinindu ñimbiyi kukuyi miñangirumara.

²⁰ Kamata yi narin kuyu ngumin haninin sihananga nurin ambaramamara. Kamatira kuyu kandihanininindaya miñahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanga kindin. Ututa piri niñandihin nanga muhimimuhim singundirimandi.

28:18 Dan 7.13-14 nanga, Mt 11.27 nanga, Jo 3.35 nanga, 13.3 nanga, Si 2.36 nanga, 1 Ko 15.27 nanga, Ef 1.20-22 nanga, Hi 1.2 nanga, Sk 17.14 **28:19** Mk 16.15-16 nanga, Si 1.8 **28:20** Mt 18.20 nanga, Jo 14.23